

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.3.2021

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 3 (25)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2021

DOI: 10.32353/khrife.3.2021
УДК 343.98
ТЗЗ

ISSN 1993-0917 (Print)
e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 16 від 22.12.2021 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. — Вип. 3 (25). — 199, [1] с.

Редакційна колегія, укладаючи двадцять п'ятий випуск, намагалася застосувати формат і наповнення збірника відповідно до вимог, заведених у міжнародній науковій спільноті. До нього увійшли актуальні матеріали з криміналістики, теорії судової експертизи, а також роботи з практичних проблем різних класів, родів, видів і підвидів судових експертиз.

Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України та інших країн.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ,
у яких вони працюють.

Розсилається до наукових бібліотек України й зарубіжжя та державних установ.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.



Збірник наукових праць індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *WorldCat*, *Index Copernicus International*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *ResearchBib*, Crossref, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021
© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

- Олександр Ключев.* Наукові публікації —
запорука фахового зростання судових експертів. 5

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

- Валерій Шепітько.* Теоретико-методологічна модель криміналістики
та її нові напрями 9
- Михайло Щербаковський.* Стандарт достовірності висновку експерта
у кримінальному процесі. 21
- Олександр Юхно.* Генезис і проблемні питання використання
новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці,
експертній діяльності й досудовому розслідуванні 40
- Руслан Степанюк.* Криміналістичний ДНК-аналіз:
стан і перспективи розвитку в Україні 60
- Карен Мамиконян.* Вопросы переоценки основных средств 81

НАУКОВІ НОТАТКИ

- Александр Иванович, Сергій Науменко, Світлана Брюхань.* Оцінювання
ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта 99
- Флорін Русітору, Олександр Свідерський, Віталій Варлахов.* Застосування
програмного комплексу *TASolver* у дослідженні обставин
дорожньо-транспортних пригод,
що сталися в умовах обмеженої оглядовості 114
- Маргарита Журавльова.* Методика проведення психологічної експертизи
моральних страждань, завданих групі осіб 125
- Наталя Сиротенко, Раса Тамошюнайте, Валентина Абросимова.* Вирішення
окремих інтеграційних завдань у судово-почеркознавчій експертизі. 135
- Ірина Тарарака.* Проблеми судових інженерно-екологічних експертиз
за екологічними правопорушеннями
під час видобування корисних копалин 153
- Павлос Кіпоурас, Інесса Овсянникова.* Судово-експертна діяльність
в умовах глобалізації. 169

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

- У Харківський міжнародний юридичний форум. 185

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головний редактор

Проф. Олександр Ключев, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р юрид. наук,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарага, Національний центр судових
експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, доктор права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мазурайтіс, доктор права, Центр судової
експертизи (Литва).

Проф. Гендрік Малевскі, доктор права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афіньський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габріеле Юодкайте-Гранскієне, доктор права,
член Верховного суду Литовської Республіки
(Литва).

Консультативна колегія

Ігор Богданюк, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-р юрид. наук, Націо-
нальний юридичний університет (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Михайло Можаяв, д-р техн. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Олександр Свідерський, канд. юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз.-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Вадим Хоша, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Михайло Щербаківський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяткін

Ігор Лущик

Тетяна Кіпушева

Мовні редактори

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Тетяна Дрощенко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Наукові публікації — запорука фахового зростання судових експертів

Олександр Ключев *

* Д-р юрид. наук, професор, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8722-4781>

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.01 УДК 343.98
Надійшло 22.11.2021 / Прийнято до друку 24.11.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



На сучасному етапі міжнародні відносини відіграють важливу роль у розвитку потенціалу збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», одним з основних напрямів якого є дотримання європейських стандартів наукових публікацій. Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» наразі перебуває на шляху вступу до міжнародних наукометричних баз даних із метою поширення наукових праць авторів видання серед європейської спільноти.

Зокрема, видання індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *ERIH PLUS*, *Academic Search Engine "RefSeek"*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *WorldCat*, *Index Copernicus International*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *ResearchBib*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів *DOI*, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Редакційна колегія збірника продовжує працювати у напрямі включення до *Scopus* і *Web of Science* — найбільш авторитетних наукометричних баз даних, у яких індексовано видання та статті про провідні наукові досягнення світу. Із цією метою підвищено вимоги до якості статей цього й наступних випусків збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (2021 р. їх уже три,

від 2022 р. плануємо чотири випуски на рік). Статті мають відповідати всім критеріям, що уніфікують українські й європейські підходи до оприлюднення результатів наукової діяльності. Оскільки з наступного року заплановано вже чотири випуски видання на рік, це дасть змогу науковцям і практикам оперативніше видавати друком свої напрацювання та дискутувати з однодумцями на шпальтах нашого збірника.

Усі статті видання розподілено за двома розділами: дослідницькі роботи та наукові нотатки. Розділ із дослідницькими роботами містить виклад наукових розвідок, відзначених ґрунтовним змістом, масштабним обсягом і нестандартними підходами до дослідження.

Валерій Шенітько у праці «Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями» обґрунтовує потребу в започаткуванні у структурі криміналістики нового розділу — криміналістичної стратегії (як системи криміналістичних засобів у протидії злочинності з розрахунком на віддалену перспективу). Автор розглядає особливості виникнення, формування й розвитку нових галузей (напрямів) криміналістики, особливу увагу приділяючи розвитку та становленню медичної, цифрової і ядерної криміналістики.

Михайло Щербаковський аналізує думки науковців щодо достовірності доказів загалом і висновку експерта зокрема; з'ясовує обставини, установлення яких передують складанню висновку експерта й зумовлює його достовірність; виокремлює ґносеологічні та процесуальні критерії цієї характеристики й формулювання стандарту, згідно з яким достовірність експертного висновку можна визначити за результатами проведеного дослідження.

Олександр Юхно розглядає генезис розвитку та шляхи вдосконалення теоретичних і прикладних напрямів криміналістики, судової експертології й кримінального процесу для вирішення криміналістичних, процесуальних, організаційних та інших проблемних питань запровадження й використання досягнень науки і техніки під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень на різних історичних етапах розвитку судової експертизи в Україні.

Руслан Степанюк у своїй статті порушує надзвичайно актуальну тему — основні напрями використання ДНК-аналізу в практиці розкриття та розслідування злочинів. Схарактеризовано традиційні методи ДНК-профілювання, засновані на аналізі STR-локусів і дослідженні SNP мтДНК, а також наведено інформацію про застосування новітніх технологій, зокрема методів масового паралельного секвенування багатьох фрагментів ДНК і виконання швидких тестів на ДНК-профіль.

За доброю традицією плідної міжнародної співпраці, редакційна колегія збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» розмістила в цьому випуску статтю науковця із Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія. *Карен Маміконян* у своєму дослідженні звертає увагу на сучасні концепції розвитку бухгалтерського обліку. Кожен суб'єкт господарювання здебільшого використовує відображену у фінансовій звітності інформацію, яка стосується вартості активів підприємства, зокрема — інформацію про основні засоби як документальний доказ своєї надійності в інвестиційних відносинах із метою залучення потенційних інвесторів і партнерів і/або отримання кредит-

ного фінансування. Оскільки основні засоби є істотною складовою всіх активів, підвищення ефективності їх використання шляхом якісної оцінки їх вартості можна вважати одним із провідних напрямів удосконалення бухгалтерського обліку підприємств.

Розділ з науковими нотатками відкриває стаття *Александара Івановича* (Чорногорія), *Сергія Науменка* та *Світлани Брюхань* (обидва — Україна), присвячена оцінюванню ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта. Головною цінністю цього дослідження є алгоритм дій із виявлення й ретельного вивчення ознак — як збіжних, так і розбіжних. Визначено також умови їх виникнення та взаємозалежності, ступінь впливу діагностичних ознак на ідентифікаційні. Запропоновані у цій науковій праці варіанти розв'язання експертних завдань можна застосовувати в експертній практиці з метою оптимізації експертного дослідження.

Стаття за авторством науковців Румунії та України *Флоріна Русітору*, *Олександра Свідерського* та *Віталія Варлахова* присвячена застосуванню програмного комплексу *TASolver* під час досліджень обставин дорожньо-транспортних пригод, що сталися в умовах обмеженої оглядовості. У науковій праці розглянуто приклади дослідження дорожньо-транспортних пригод, які сталися в умовах обмеженої оглядовості, із застосуванням програмного комплексу *TASolver*, розробленого фахівцями Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Застосовуючи графоаналітичний метод, цей програмний комплекс визначає відстань, на якій перебував транспортний засіб від місця наїзду (зіткнення) у момент виникнення небезпеки для

подальшого руху. Використовувати програмний комплекс *TASolver* можна також для визначення взаєморозташування як транспортного засобу й пішохода під час наїзду, так і кількох транспортних засобів у разі їх зіткнення. Програмний комплекс *TASolver* дає змогу швидко й доволі легко змодельовати ситуацію дорожньо-транспортної пригоди, що сталася через об'єкт, який обмежував оглядовість. Результати обговорення можливостей цього програмного комплексу на міжнародному рівні (зокрема, на засіданні робочої групи аналізу транспортних пригод *ENFSI*, яку очолює Флорін Русітору) упевнюють у тому, що це дослідження сприятиме вдосконаленню якості проведення експертиз та експертних досліджень, скороченню трудовитрат експерта, а також підвищенню доказового значення висновку експерта.

Маргарита Журавльова розглянула можливість проведення психологічної експертизи моральних страждань, завданих групі осіб. У статті презентовано алгоритм дій експерта-психолога під час проведення експертизи моральних страждань людей за груповими позовами з урахуванням актуальної експертної практики й законодавства України.

Уже не вперше редакційна колегія збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» видає друком спільну наукову працю українських та литовських почеркознавців. *Наталя Сиротенко*, *Раса Тамошюнайте*, *Валентина Абросимова* присвятили статтю питанню вирішення окремих інтеграційних завдань у судово-почеркознавчій експертизі — темі, актуальній як для українських, так і для литовських експертів. У роботі викладено основні положення теорії судового почеркознавства із дослідження почеркових об'єктів, виконаних зміненими

рухами, найчастіше зумовленими збивальними факторами природного характеру. Наведено приклади із експертної практики Національного наукового центру «Інститут судових експертів ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Метою дослідження *Ірини Тарараки* є узагальнення проблем призначення та проведення судових інженерно-екологічних експертиз (досліджень) за фактами вчинення адміністративного проступку під час користування надрами та надання практичних рекомендацій щодо їх вирішення. Авторка визначила суб'єктів (учасників публічно-правових спорів та ініціаторів залучення експерта для виконання досліджень за адміністративними провадженнями під час розгляду екологічних правопорушень), а також предмет і завдання судової інженерно-екологічної експертизи й види об'єктів, які надають судовим експертам для виконання названих досліджень.

Інтеграція наукових знань є перспективним напрямом як для України, так і для європейських держав. Саме тому у спільній науковій праці україн-

ського науковця *Інесси Овсянникової* та фахівця з Греції *Павлоса Кіноураса* розглянуто процеси стандартизації й акредитації як основні напрями міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності, а одним із важливих чинників підвищення ефективності судово-експертної діяльності на міжнародному рівні названо співпрацю з Європейською мережею інститутів судової експертизи (ENFSI), основним напрямом діяльності якої є покращення взаємобміну інформацією в галузі криміналістики.

На завершення у збірнику наведено інформацію про V Харківський міжнародний юридичний форум, який відбувся 20–24.09.2021 р. у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія видання висловлює щирю вдячність усім авторам, які надали матеріали для оприлюднення, а також фахівцям, які взяли участь у його виданні, та запрошує всіх зацікавлених до підготовки статей у чергових випусках.

Клюєв, О. (2021). Наукові публікації — запорука фахового зростання судових експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 5–8. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.01.

Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями

Валерій Шепітько *

* Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2151>, e-mail: Shepitko.valery@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.02 УДК 343.98

Надійшло 28.11.2021 / Рецензовано 30.11.2021 / Прийнято до друку 01.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



За мету поставлено з'ясувати тенденції розвитку криміналістики в глобалізованому світі, окреслити її межі, спрогнозувати появу нових напрямів і схарактеризувати їх.

Досліджено теоретико-методологічну модель криміналістики, простежено тенденції й особливості формування криміналістики в сучасних умовах. Розглянуто формування внутрішньої структури криміналістики (її системи), визначено зв'язок з іншими науками (природничими, гуманітарними, соціальними, формальними), встановлено співвідношення із судовими науками (судовою медициною, судовою токсикологією, судовою психологією, судовою хімією та ін.), а також судовою експертологією. Звернено увагу на спрямованість вектора криміналістики України до єдиного криміналістичного європейського простору. Обґрунтовано необхідність започаткування у структурі криміналістики нового розділу — криміналістичної стратегії.

Розглянуто особливості виникнення, формування й розвитку нових галузей (напрямів) криміналістики: змагальної, судової, медичної, генотипоскопічної, аерокосмічної, комп'ютерної (цифрової) і ядерної. Аргументовано необхідність застосування криміналістичних знань різними сторонами кримінального судочинства як під час досудового розслідування, так і в процесі судового розгляду. Суб'єктами застосування криміналістичних знань має бути не тільки слідчий, а й прокурор, слідчий суддя, дізнавач, детектив, суддя, адвокат.

Виникнення нових галузей криміналістики пов'язане з науково-технічним прогресом, появою новітніх технологій,

необхідністю роботи зі специфічними слідами та складнощами збирання й дослідження доказів. Особливу увагу приділено розвитку та становленню медичної, цифрової та ядерної криміналістики.

Ключові слова: криміналістика; модель криміналістики; судові науки; галузі криміналістики; медична криміналістика; цифрова криміналістика; ядерна криміналістика.

Постановка наукової проблеми

Наприкінці XIX століття засновник криміналістики Г. Гросс уважав криміналістику допоміжною щодо кримінального права й визначав її як учення про реалії кримінального права. Однак зауважував, що кримінальне право та криміналістика співвідносні так само, як патологічна анатомія та хірургія. Якщо патологічна анатомія вивчає хвороби людського організму і певним чином їх систематизує, то хірургія намагається усунути ці хвороби... Так само і криміналістика має йти власним шляхом¹, зумовленим протидією кримінальним правопорушенням і/або їх нейтралізацією.

У сучасних реаліях можна констатувати стан, тенденції й перспективи розвитку криміналістики. У цьому сенсі простежується формування внутрішньої структури криміналістики (її системи), зв'язок з іншими науками (природничими, гуманітарними, соціальними, формальними), співвідношення із судовими науками (судовою медициною, судовою токсикологією, судовою психологією, судовою хімією та ін.) і судовою експертологією. Зокрема, криміналістика

й судові науки є відображенням різного розвитку науки, що формувалася в різних школах (і, відповідно,— наукових напрямках) із використанням тих правових, технічних, тактичних та методичних можливостей, які мали в арсеналі її кращі представники².

Аналіз основних досліджень і публікацій

Науковим підґрунтям цього дослідження є праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених-криміналістів у галузі фундаментальних проблем криміналістики, судових наук та судової експертизи: Р. Акерманна, Г. Гросса, В. Журавля, О. Ключева, В. Курапки, Е. Локара, Г. Малевські, Ж. Метенка, О. Самойленко, П. Саукко, Е. Сімакової-Єфремян, Б. Холиста, Д. Цехана, М. Шепітька, В. Юсупова та ін. Криміналістичні знання відображають певні тенденції сучасного глобалізованого світу. Останнім часом здійснено спроби дослідити розвиток криміналістики в європейських країнах і систематизувати зміну її парадигми³. Простежується також зміна вектора криміналістичних досліджень в Україні, наближення його до єдиного європей-

- 1 Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва, 2002. С. VIII, IX.
- 2 Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук* : наук. журн. 2020. № 1. С. 89.
- 3 Див.: Ackermann R., Kurapka V. E., Malewski H., Shepitko V. Schaffung eines einheitlichen europäischen Kriminalistischen Raumes: Die Tätigkeit öffentlicher Organisationen zur Stärkung der internationalen Beziehungen. *Kriminalistik*. 2020. Is. 6. P. 355—363.

ського простору ⁴. Підтвердженням прогресивних тенденцій у розвитку криміналістики є її розгляд в системі юридичних наук ⁵ і формування доктрини криміналістики й судової експертизи ⁶.

Саме ці обставини зумовили актуальність та своєчасність обраної проблематики й необхідність проведення цього наукового дослідження.

Мета роботи

Мету статті зумовлено потребою визначити теоретико-методологічну модель криміналістики, з'ясувати тенденції її розвитку в глобалізованому світі, окреслити її межі та спрогнозувати появу нових напрямів. Поставлено за мету визначити причини виникнення нових напрямів криміналістики та схарактеризувати їх.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасному вигляді система криміналістики охоплює чотири розділи: 1) загальну теорію криміналістики;

2) криміналістичну техніку; 3) криміналістичну тактику; 4) криміналістичну методіку. Водночас останнім часом у структурі криміналістики запропоновано виокремити ще один розділ — «Криміналістичну стратегію». Потребу в такому розділі обґрунтувала німецька школа криміналістики наприкінці ХХ ст. ⁷. Криміналістичну стратегію визначено як сферу знань із протидії злочинності криміналістичними засобами на віддалену перспективу ⁸. Криміналістична стратегія є окремим розділом криміналістики (*Criminalistics*), системою криміналістичних засобів з організації та планування протидії злочинності загалом.

У східноєвропейській школі — це окрема категорія, напрям і найвищий рівень застосування криміналістичної тактики (*Criminalistic tactics*) ⁹. У цьому контексті литовські криміналісти справедливо зауважують, що стан громадської безпеки й загрози останніх десятиліть виявили потребу не лише в посиленні міжнародного співробітництва, а й у якісно новому рівні міжнародної криміналістичної політики, що неможливо без концептуальних досліджень,

4 Див.: Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору / Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2021. С. 651—669.

5 Див.: Правова доктрина України. У 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків, 2013. С. 865—1064 ; *Ukrainian Legal Doctrine in Five Volumes. V (2): Judicial Law, Penal Law, and Forensic Legal Sciences*. Ed. by V. Ia. Tatsyi and V. I. Borysov. London, 2018. P. 163—319.

6 Див.: Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12—27 ; Ключев О., Сімакова-Єфремян Е. Доктринальні підходи до судової експертизи в Україні. *Там само*. С. 28—43 ; Юсупов В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Там само*. С. 44—64 та ін.

7 Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. С. 252—254.

8 Там само. С. 252.

9 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків, 2021. С. 113, 114.

науково обґрунтованих прогнозів і розроблення на їх підставі рекомендацій¹⁰.

**Криміналістика й доказове право,
проблеми формування
змагальної криміналістики**

Криміналістика — це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації¹¹. До предмета криміналістики традиційно належать закономірності, пов'язані з процесами доказування (збиранням, дослідженням, оцінюванням і використанням доказів).

Криміналістика — це наука про формування доказової інформації. Існує аксіома, свого часу запропонована доктором Е. Локаром (принцип Локара), що «кожний контакт — залишає слід»¹². Можна констатувати, що будь-яке кримінальне правопорушення завжди залишає сліди (матеріально-фіксовані, ідеальні, віртуальні або електронні). Тому розслідування й судовий розгляд мають відбуватися шляхом пізнання події, що сталася, засобами криміналістики в обумовленому законом порядку. У цьому сенсі суттєвий вплив на розвиток криміналістики мають зміни кримінального процесуального законодавства, реформування органів кримінальної юстиції й органів правопорядку.

Застосування криміналістичних знань відбувається під час пізнання події, установлення винуватців і фактів, доказування. Доказування як пізна-

вальний процес передбачає постановку мети, використання засобів і досягнення результату. Із позицій логіки, доказування — це процес мислення, єдиний за своєю сутністю (незалежно від предмета розумової діяльності). Інститут доказування має містити відповіді на такі питання: 1) у чому полягає сутність доказів і доказування; 2) якими є мета й предмет доказування; 3) що є психологічними основами доказування; 4) які існують джерела, способи та засоби доказування.

Окремі науковці вважають, що мета в сучасному кримінальному процесі може бути адресована лише стороні обвинувачення й суду. У такій концепції захисникам найчастіше відведено негативну роль, пов'язану з перешкоджанням досягненню цілей правосуддя. Такий підхід є помилковим. На нашу думку, у сучасних умовах доцільно ставити питання про необхідність формування й запровадження змагальної криміналістики. Напрацювання криміналістики мають бути затребувані не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту.

Літературні джерела рясніють пропозиціями про необхідність криміналістичного забезпечення прокурорської, судової й адвокатської діяльності¹³. В умовах сьогодення суб'єктом застосування криміналістичних знань має бути не лише слідчий, а й прокурор, слідчий суддя, дізнавач, детектив, суддя, адвокат.

10 Курапка В. Э., Малевски Г. Научная концепция криминалистической политики в стратегиях органов правопорядка как инновационный прорыв в обеспечении создания общего европейского криминалистического пространства. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «кругл. столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 85.

11 Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 428, 429.

12 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право С. 271, 272.

13 Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики С. 16.

Сьогодні сторони кримінального провадження мають різні можливості у застосуванні криміналістичних знань. Стаття 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*)¹⁴ містить диспропорції тих правових засобів, які законодавець надав сторонам кримінального провадження для збирання доказів. Надавши стороні захисту право збирати докази, законодавець істотно обмежив її в засобах реалізації цього права.

Маємо констатувати, що, ініціюючи проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (клопотання), сторона захисту фактично збирає докази. Окрім того, у ч. 8 ст. 95 КПК України зазначено, що сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

Змагальним кримінальним провадженням зумовлено класичне правило, що фактичні дані набувають свого доказового значення лише в суді. Тому доцільно говорити про необхідність формування судової криміналістики як окремої галузі криміналістичної науки, пропонування криміналістичних рекомендацій для учасників судового розгляду, розроблення тактичних прийомів проведення судових дій (зокрема, перехресного допиту), а також криміналі-

стичних методик розгляду різних категорій кримінальних справ.

Згідно з європейськими стандартами доказами можна визнати лише ті дані, що здобуто (перевірено) судом за присутності сторін, які мають змогу брати участь у дослідженні предметів і/або документів, у допитах тощо¹⁵. Під час досудової процесуальної діяльності кожна сторона повинна збирати свої відомості про факти, котрі вона збирається використовувати в суді, щоби перекопати суд визнати їх доказами¹⁶.

Докази в їх процесуальному та пізнавальному значенні з'являються лише в суді після їх безпосереднього дослідження¹⁷. Виникає питання щодо процесу формування доказової інформації, пізнавальної цінності фактичних даних, отриманих під час досудового розслідування та процесуальної регламентації доказування на різних стадіях кримінального провадження.

У ст. 23 КПК України на рівні засади кримінального процесу встановлено вимогу про безпосередність дослідження показань, речей і документів судом, а в ч. 2 цієї статті зазначено, що *«не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом»*. У ч. 4 ст. 95 КПК України передбачено, що *«суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання»*.

14 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.11.2021).

15 Карабут Л. В. Щодо формування доказів під час досудової кримінальної процесуальної діяльності за новим КПК. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1(5). С. 10.

16 Там само.

17 Лукашевич В. Г. Докази та доказування в кримінально-процесуальному та криміналістичному вимірі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 1 (51). С. 76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2016_1_16 (дата звернення: 28.11.2021).

Водночас сьогодні процесуальний закон уже на стадії досудового розслідування вживає термін «докази». У ч. 1 ст. 94 КПК України «Оцінка доказів» зазначено, що слідчий, прокурор за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожен доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — із погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Використання терміна «докази» простежується й у решті статей КПК України, що регламентують порядок досудового розслідування. Так, у ст. 276 до випадків повідомлення про підозру, окрім інших, належить «наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення». У п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України зазначено, що кримінальне провадження, крім інших випадків, закривають, якщо не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпано можливості їх отримання. У ст. 287 КПК України обов'язковими реквізитами клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності названо докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1). Під час відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів досудового розслідування законодавець знову в ч. 1 ст. 290 КПК України використовує цей термін, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта.

У криміналістичному сенсі лексичні словосполучення «фактичні дані (обставини)», «відомості, що містяться у показаннях», «відомості, отримані під час дослідження речей, документів, матеріальних слідів злочину» тощо, уживані в процесуальному законі, не вирішують проблеми формування доказової інформації (доказів). Уважаємо, що «відомості», «фактичні обставини» або «дані» потрібно перевірити під час судового розгляду, а також на цій стадії кримінального провадження підтвердити їх статус як доказів. Звісно, така діяльність передбачає застосування криміналістичних знань, використання прийомів, методів, засобів і технологій криміналістики.

Тенденції криміналістики пов'язано із виникненням і формуванням її окремих галузей або напрямів й обумовлено необхідністю дослідження специфічних даних (фактів, слідів, інформації): наприклад, медичної, генотипоскопічної, комп'ютерної (цифрової), аерокосмічної або ядерної криміналістики.

Зокрема, *медична криміналістика* відбиває певний зв'язок між знаннями судової медицини та теорією судових доказів. У сучасних умовах термін «медична криміналістика» застосовують у наукових джерелах і нормативно-правових актах, але він не є поширеним¹⁸. Медична криміналістика — це комплексна галузь знань, якою послуговуються під час здійснення юридичної діяльності — розкриття й розслідування злочинів або судового розгляду кримінальної справи. Використання даних медичної криміналістики пов'язане з дослідженням специфічних речових доказів, різних за походженням слідів

18 Shepitko V. Yu., Olkhovsky V. O., Shepitko M. V. The Process of Scientific Knowledge Integration in Crime Prevention and Trends of Medical Criminalistics Development in Ukraine in XIX — early XX century. *Wiadomości lekarskie*. 2020. T. LXXIII. Nr 1. P. 176—179. DOI: 10/36740/WLek202001133 (дата звернення: 28.11.2021).

(механічного, хімічного, біологічного, електричного, балістичного та ін.). Медична криміналістика є певною системою наукових знань, яка ґрунтується на проведенні ідентифікаційних (або діагностичних, або ситуаційних) досліджень певних об'єктів — живих осіб, трупів (їх частин), речових доказів¹⁹.

Цифрові докази та проблема формування цифрової криміналістики

Цифрова криміналістика (*Digital Forensics*) є перспективним напрямом у розвитку криміналістичних знань і судово-експертної діяльності. Тому цифрову криміналістику можна розглядати як стратегічний напрям розвитку криміналістичної науки²⁰. Інколи цей напрям криміналістики називають *комп'ютерною криміналістикою* (*Computer Forensics*). Деякі науковці навіть сприймають комп'ютерну криміналістику як «прикладну науку про розслідування злочинів (інцидентів), пов'язаних із комп'ютерною інформацією, при дослідженні цифрових доказів, методів пошуку, отримання і фіксації таких доказів»²¹.

Розвиток цифрової криміналістики відбувається за трьома основними напрямками: 1) формування окремої наукової галузі в криміналістиці; 2) застосування спеціальних знань під час роботи із цифровими доказами; 3) про-

ведення судових експертиз (зокрема, комп'ютерно-технічної)²².

У спеціалізованих джерелах увагу акцентовано на необхідності дослідження так званих цифрових доказів (цифрової інформації) — інформації, створеної за допомогою високих інформаційних технологій. У зарубіжних країнах широкого застосування набув термін *digital evidences* (цифрові докази), під яким розуміють будь-які збережені дані або дані, що передають із використанням комп'ютерної чи іншої техніки. Цифрові докази — це фактичні дані, подані у цифровій формі й зафіксовані на будь-якому типі носія²³. Поряд із терміном «цифрові докази» використовують також інші, наприклад: «електронні докази», «електронні сліди», «цифрові джерела інформації», «електронні документи» тощо²⁴.

Пунктом 1 ч. 2 ст. 99 КПК України передбачено, що до документів, зокрема, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема, електронні). У ч. 4 цієї статті регламентовано, що «дублікат документа<...>, а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені

19 Shepitko V. Yu., Olkhovsky V. O., Shepitko M. V. The Process of ...

20 Шепітько В., Шепітько М. Формування цифрової криміналістики як стратегічний напрям розвитку науки. *Kriminalistika a Forenzné Vedy: Veda, Vzdelávanie, Prax. Zborník príspevkov 17 Medzinárodný kongres* (Bratislava, Slovenská republika, 16—17.09.2021). Bratislava, 2021. С. 190.

21 Гриців О. І. Криміналістика в комп'ютерних системах: процеси, готові рішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Автоматика, вимірювання та керування*. 2013. № 774. С. 120—126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULP_2013_774_22 (дата звернення: 28.11.2021).

22 Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики С. 21.

23 Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256—260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_58 (дата звернення: 28.11.2021).

24 Див.: Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики С. 657.

слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа».

Цифрові докази вимагають новітніх підходів до їх збирання, зберігання, використання та дослідження під час доказування у кримінальному провадженні. Заслужують на увагу розробки українських науковців щодо методик розслідування злочинів, скоєних у кіберпросторі, побудови їх криміналістичної характеристики, визначення алгоритму їх розслідування, а також специфіки використання спеціальних знань і проведення судових експертиз під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень²⁵.

Формування ядерної криміналістики як нового наукового напрямку

У сучасних умовах ядерну криміналістику (*Nuclear Forensics*) розглядають як нову галузь комплексного наукового дослідження, вид судової експертизи або окремий напрям криміналістики. Ядерна криміналістика — доволі новий напрям наукових досліджень, появу якого зумовлено сплеском ядерної контрабанди та який покликаний надати відповіді на низку питань, пов'язаних з ідентифікацією, призначенням, ступенем небезпеки, походженням і шляхами транспортування затриманих ядерних, радіоактивних матеріалів і радіаційних джерел, що є сьогодні одним із найважливіших питань міжнародної безпеки²⁶.

У довідковій літературі ядерну криміналістику визначено як вид судової експертизи, що полягає в дослідженні ядерних та інших радіоактивних матеріалів, пошуку доказів їх походження, місця і шляхів їх незаконного обігу та збагачення, а також слабких місць забезпечення таких матеріалів²⁷. Ядерна криміналістика є аналізом ядерних матеріалів із метою здобуття інформації про їх походження, а також способи виробництва й використання. Через те, що методи аналізу, застосовувані в ядерній криміналістиці, здебільшого руйнівні, вибір правильного набору й послідовності методів дослідження зразків є одним із найважливіших чинників, що дає змогу фахівцям вирішувати поставлені перед ними завдання²⁸.

У літературних джерелах висловлено думку про те, що особливе місце поміж заходів ядерної безпеки належить ядерній криміналістиці. Водночас ядерна криміналістика — це системний аналіз ізотопних сигнатур, хімічних властивостей і фізичних характеристик ядерного або іншого радіоактивного матеріалу²⁹. Уважають, що ядерна криміналістика бере свій початок із середини 1990-х років. Сьогодні ядерну криміналістику визнано дієвим інструментом для посилення регуляторного контролю і фізичного захисту ядерних та інших радіоактивних матеріалів (далі — *ЯРМ*). Ядерно-криміналістичні дослідження спрямовані не тільки на

25 Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса, 2020. 372 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/13264> (дата звернення: 28.11.2021).

26 Большаков В. Б., Косач Н. І. Регіональні лабораторії з ядерної криміналістики — інструмент МАГАТЕ і ЕС у боротьбі з міжнародним тероризмом. *Метрологія*. 2014. С. 68.

27 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право С. 302.

28 Долматов Д. О. Методы определения элементного состава в ядерной криминалистике. *Современные техника и технологии. Секция 8: Физические методы в науке и технике : XX Междунар. науч.-практ. конф.* 2014. С. 9.

29 Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Правове і криміналістичне забезпечення протидії ядерному тероризму. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 294.

визначення характеристик, виявлених поза межами регуляторного контролю ЯРМ, а й найчастіше на визначення джерела походження вилученого ЯРМ³⁰.

У п. 10 Комюніке Сеульського саміту з ядерної безпеки від 27.03.2012 р. зазначено, що «ядерна криміналістика може бути ефективним інструментом для визначення походження виявлених ядерних та інших радіоактивних матеріалів і збирання доказів з метою переслідування за фактами незаконного обігу та їх законірного використання. У цьому зв'язку держави закликано працювати одна з одною, а також із МАГАТЕ з метою розвитку і зміцнення потенціалу в галузі ядерної криміналістики. У цьому відношенні вони можуть у міру доцільності об'єднувати навички, що належать як до звичайної, так і до ядерної криміналістики»³¹.

Висновки

Теоретико-пізнавальну модель криміналістики розглянуто у співвідношенні із розвитком судових наук і судової експертизи, а також у межах її формування в юридичній доктрині. У сучасних умовах розвиток криміналістики пов'язаний із формуванням як внутрішньої її структури (системи), так і з появою нових галузей (напрямів).

У структурі криміналістики запропоновано зважати на важливий її розділ — «Криміналістичну стратегію» — як на певну систему криміналістичних засобів у протидії злочинності на віддалену перспективу (зокрема, міжнародне співробітництво в різних формах).

Криміналістика є наукою про формування доказової інформації. До предмета криміналістики традиційно належать закономірності, пов'язані з процесами доказування (збиранням, дослідженням, оцінюванням і використанням доказів). Визначено сутність доказів і їх формування на різних етапах кримінального провадження. Наведено аргументи щодо формування змагальної криміналістики та судової криміналістики. Аргументовано необхідність використання криміналістичних знань різними сторонами кримінального провадження як під час досудового розслідування, так і судового розгляду. Суб'єктом застосування криміналістичних знань має бути не лише слідчий, а й прокурор, слідчий суддя, дізнавач, детектив, суддя, адвокат.

Визначено тенденції криміналістики, пов'язані з формуванням її окремих галузей (напрямів): медичної, генотипоскопічної, комп'ютерної (цифрової), аерокосмічної та ядерної криміналістики. Формування нових напрямів криміналістики обумовлено науково-технічним прогресом, запровадженням новітніх технологій, необхідністю виявляти специфічні сліди і збирати докази (геномні, цифрові, ядерні тощо). Сформульовано визначення понять цифрової та ядерної криміналістики.

Теоретико-методологическая модель криминалистики и её новые направления

Валерий Шепицько

Цель работы — выявить тенденции развития криминалистики в глобализованном

30 Щодо заходів у сфері ядерної криміналістики / Державна інспекція ядерного регулювання України : офіц. вебпортал. URL: <https://snriu.gov.ua/news/shchodo-zakhodiv-u-sferi-yadernoi-kriminalistiki> (дата звернення: 27.11.2021).

31 Сеульское комюнике : принято на Сеульском саммите по ядерной безопасности 2012 г. (26—27.03.2012) : IAEA INFCIRC/838 (31.05.2012). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2012/infcirc838_rus.pdf (дата звернення: 27.11.2021).

мире, определить её границы, спрогнозировать появление новых направлений и охарактеризовать их. Исследована теоретико-методологическая модель криминалистики, прослежены тенденции и особенности формирования криминалистики в современных условиях.

Рассмотрено формирование внутренней структуры криминалистики (её системы), определена связь с другими науками (естественными, гуманитарными, социальными, формальными), установлено соотношение с судебными науками (судебной медициной, судебной токсикологией, судебной психологией, судебной химией и пр.), а также судебной экспертологией. Обращено внимание на направленность вектора криминалистики Украины к единому криминалистическому европейскому пространству. Обоснована необходимость создания в структуре криминалистической стратегии.

Рассмотрены особенности возникновения, формирования и развития новых отраслей (направлений) криминалистики: состязательной, судебной, медицинской, генотипоскопической, аэрокосмической, компьютерной (цифровой) и ядерной. Аргументирована необходимость использования криминалистических знаний разными сторонами уголовного судопроизводства как в ходе досудебного расследования, так и в процессе судебного разбирательства. Субъектами применения криминалистических знаний должен быть не только следователь, но и прокурор, следственный судья, дознаватель, детектив, судья, адвокат.

Возникновение новых отраслей криминалистики связано с научным-техническим прогрессом, появлением новейших технологий, необходимостью работы со специфическими следами и сложностями сбора и исследования доказательств. Особое внимание уделено развитию и станов-

лению медицинской, цифровой и ядерной криминалистики.

Ключевые слова: криминалистика; модель криминалистики; судебные науки, отрасли криминалистики; медицинская криминалистика; цифровая криминалистика; ядерная криминалистика.

Theoretical and methodological model of criminalistics and its new directions

Valerii Shepitko

This research paper purpose is to find out tendencies of development of criminalistics in globalized world, define its borders, forecast emergence of new directions and to characterize them.

Theoretical and methodological model of criminalistics is studied, tendencies and specifics of formation of criminalistics in modern conditions are traced.

Formation of internal structure of criminalistics (its system) is considered, connection with other sciences (natural sciences, humanities, social, formal) is determined, relationship with forensic sciences (forensic medicine, forensic toxicology, forensic psychology, forensic chemistry, etc.) and forensic expertology is established. Attention is drawn to the orientation of the forensic vector of Ukraine to a single forensic European space. Necessity of creating a new section in the structure of criminology, namely: forensic strategy is substantiated.

Origin specifics, formation and development of new branches (directions) of criminology are considered: competitive, judicial, medical, genotypic, aerospace, computer (digital) and nuclear ones. Necessity of using forensic knowledge by different parties in criminal proceedings both in while of pre-trial investigation and in legal proceedings is argued. The subjects of specific expertise application of forensic knowledge should be not only the investigator, but prosecutor, investigating judge, interrogator, detective, judge, lawyer.

Emergence of new branches of criminology is associated with scientific and technological progress, the emergence of new technologies, the need to work with specific traces and complexity of collecting and examining evidence. Special attention is paid to development and formation of medical, digital and nuclear forensics.

Keywords: *criminalistics; model of criminalistics; forensic sciences, branches of criminalistics; medical forensics; digital forensics; nuclear forensics.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми, хоча він є співголовним редактором збірника; він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Ackermann, R., Kurapka, V. E., Malewski, H., Shepitko, V. (2020). Schaffung eines einheitlichen europaischen Kriminalistischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen. *Kriminalistik*. Is. 6.
- Bilenchuk, P. D., Obikhod, T. V. (2017). Pravove i kryminalistychne zabezpechennia protydiv yadernomu teroryzmu [Legal and Forensic Support for Combating Nuclear Terrorism]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1 [in Ukrainian].
- Bolshakov, V. B., Kosach, N. I. (2014). Rehionalni laboratorii z yadernoi kryminalistyky – instrument MAHATE i ES u borotbi z mizhnarodnym teroryzmom [Regional Laboratories on Nuclear Forensics – IAEA and EU Instrument in Combating International Terrorism]. *Metrolohiia* [in Ukrainian].
- Dolmatov, D. O. (2014). Metody opredeleniia ehlementnogo sostava v iadernoi kryminalistike [Methods for determining elemental composition in nuclear forensics]. *Sovremennye tekhnika i tekhnologii. Sektsiia 8: Fizicheskie metody v nauke i tekhnike*: XX Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [in Russian].
- Gross, G. (1908). *Rukovodstvo dlia sudebnykh sledovatelei kak sistema kriminalistyki* [Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik]. Novoe izd., perepech. s izd. 1908 g. Moskva [in Russian].
- Hrytsiv, O. I. (2013). Kryminalistyka v kompiuternykh systemakh: protsesy, hotovi rishennia [Criminalistics in Computer Systems: Processes, Ready-Made Solutions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Avtomatyka, vymiriuvannia ta keruvannia*. № 774. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULP_2013_774_22 [in Ukrainian].
- Karabut, L. V. (2012). Shchodo formuvannia dokaziv pid chas dosudovoi kryminalnoi protsesualnoi diialnosti za novym KPK [Regarding the formation of evidence during pre-trial criminal proceedings under the new Criminal Procedural Code of Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia». Seriiia «Pravo»*. № 1 (5) [in Ukrainian].
- Kliuiev, O., Simakova-Yefremian, E. (2021). Doktrynalni pidkhody do sudovoi ekspertyzy v Ukraini [Doctrinal Approaches to Forensic Science in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Kurapka, V. Eh., Malevski, G. (2019). Nauchnaia kontsepsiia kriminalisticheskoi politiki v stratehiakh organov pravoporiadka kak innovatsionnyi proryv v obespechenii sozdaniia obshchego evropeiskogo kriminalisticheskogo prostranstva [Scientific Concept of Forensic Policy in the Strategies of law Enforcement Agencies as an Innovative Breakthrough in Ensuring the Creation of a Common European Forensic Space]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi*: mat-ly mizhnar. «kruhl. stolu» (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv [in Russian].
- Lukashevych, V. H. (2016). Dokazy ta dokazuvannia v kryminalno-protsesualnomu ta kryminalistychnomu vymiri [Evidence and Proof in the Criminal Procedure and Forensic Dimension]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia: Pravo*. № 1 (51). URL:

- http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2016_1_16 [in Ukrainian].
- Pravova doktryna Ukrainy (2013). U 5 t. T. 5: Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku [Legal Doctrine of Ukraine. In 5 vols. Vol. 5: Criminal Law Sciences in Ukraine: State, Issues and Ways of Development] ; za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova. Kharkiv [in Ukrainian].
- Samoilenko, O. A. (2020). *Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u kiber-prostori* [Fundamentals of Methods of Investigating Crimes Committed in Cyberspace]: monohrafiia / za zah. red. A. F. Volobuieva. Odesa. URI: <https://hdl.handle.net/11300/13264> [in Ukrainian].
- Seulskoe kommiunike [Seoul Communiqué]: priniatio na Seulskom sammite po iadernoi bezopasnosti 2012 g. (26–27.03.2012) : IAEA INFIRC/838 (31.05.2012). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/2012/infirc838_rus.pdf [in Russian].
- Shchodo zakhodiv u sferi yadernoi kryminalistyky [Regarding Measures in the Field of Nuclear Forensics] / Derzhavna inspektsiia yadernoho rehuliuвання Ukrainy : ofits. vebportal. URL: <https://snriu.gov.ua/news/shchodo-zakhodiv-u-sferi-yadernoi-kryminalistyky> [in Ukrainian].
- Shepitko, M. V. (2020). Kontseptualni zasady rozvytku kryminalistyky ta sudovykh nauk [Conceptual Bases of Development of Criminalistics and Forensic Sciences.]. *Arkhiv kryminologii ta sudovykh nauk* : nauk. zhurn. № 1 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Olkhovskiy, V. O., Shepitko, M. V. (2020). The Process of Scientific Knowledge Integration in Crime Prevention and Trends of Medical Criminalistics Development in Ukraine in XIX – early XX century. *Wiadomości lekarskie*. T. LXXIII. Nr 1. DOI: 10/36740/WLek202001133.
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Konovalova, V. O. ta in. (2019). *Kryminalistyka* [Criminalistics]: pidruchnyk. U 2 t. T. 1 ; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of Criminalistics and Forensic Science: Formation, Current State and Development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). Formuvannia tsyfrovoi kryminalistyky yak stratehichnyi napriamok rozvytku nauky [Formation of Digital Forensics as a Strategic Direction of Science Development]. *Kryminalistika a Forenzné Vedy: Veda, Vzdelávanié, Prax*. Zborník rrispevkov 17 Medzinárodný kongres (Bratislava, Slovenská republika, 16–17.09.2021). Bratislava [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). *Kryminalne pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky* [Criminal Law, Criminalistics and Forensic Science]: entsyklopediia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tsekhan, D. M. (2013). Tsyfrovi dokazy: poniattia, osoblyvosti ta mistse u systemi dokazuvannia [Digital Evidence: Concepts, Features and Place in Evidence System]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_58 [in Ukrainian].
- Ukrainian Legal Doctrine in Five Volumes* (2018). V (2): Judicial Law, Penal Law, and Forensic Legal Sciences. Ed. by V. Ia. Tatsyi and V. I. Borysov. London, 2018.
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian Legal Encyclopedia] (2018). U 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia; redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yusupov, V. (2021). Istoriiia formuvannia doktryny kryminalistyky v Ukraini [Formation History of doctrine of Criminalistics in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A., Shepitko, V. Yu. (2021). Rozvytok kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy v Ukraini: nablyzheniia do yedynoho yevropeiskoho prostoru [Development of Criminalistics and Forensic Science in Ukraine: approaching the single European space] / *Pravova nauka Ukrainy: suchasnyi stan, vyklyky ta perspektvy rozvytku* : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Шепітько, В. (2021). Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 9–20. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.02.

Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі

Михайло Щербаковський *

* Д-р юрид. наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8413-9311>, e-mail: odin@univd.edu.ua

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03 УДК 343.98

Надійшло 22.11.2021 / Рецензовано 24.11.2021 / Прийнято до друку 24.11.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Виокремлено процесуальні (належність та допустимість) і гносеологічні (доброякісність об'єктів, правильність вихідних даних, застосована затверджена методика дослідження) умови та критерії (гносеологічні — науково-методичне й логічне обґрунтування умовиводів експерта, процесуальні — узгодженість з іншими матеріалами провадження), які визначають достовірність висновку експерта.

Метою статті є аналізування думок науковців щодо достовірності доказів загалом і висновку експерта зокрема; з'ясування обставин, що передують висновку експерта й зумовлюють його достовірність; виокремлення гносеологічних і процесуальних критеріїв цієї характеристики та формулювання стандарту, згідно з яким достовірність експертного висновку можна визначити за результатами проведеного дослідження.

Науково-методичне обґрунтування містить загальне й конкретне обґрунтування результатів дослідження поданих на експертизу об'єктів. Логічним обґрунтуванням є аргументування проміжних і остаточних висновків експерта. Критерій процесуальної достовірності висновку експерта полягає в його несуперечності, узгодженості з рештою доказів. Для визначення відповідності висновку експерта об'єктивній дійсності рекомендовано застосовувати стандарт доказування «поза розумним сумнівом».

Стандарт достовірності висновку експерта означає, що умови належності й допустимості висновку дотримано; на експертизу подано доброякісні об'єкти; умовиводи експерта обґрунтовано загальними науково-методичними положеннями

й заснованими на них результатами конкретного експертного дослідження, логічно аргументовано, узгоджено з рештою доказів кримінального провадження та визнано відповідними поза розумним сумнівом фактичним обставинам правопорушення.

Ключові слова: висновок експерта; достовірність; допустимість; належність; обґрунтованість; стандарт достовірності.

Постановка наукової проблеми

Метою процесу доказування у кримінальному провадженні є формування достовірного знання про обставини правопорушення на підставі достовірних доказів, що прямо зазначено у ст. 94 Кримінального процесуального кодексу (далі — КПК) України¹. Висновок експерта не розглядають як особливе джерело доказів, а під час його оцінювання за загальними правилами регламентують установлення його достовірності. Однак, оцінка достовірності висновку експерта (на відміну від решти процесуальних джерел) має суттєві особливості, які спричиняють у правозастосовників значні труднощі, а поміж науковців — численні дискусії.

На нашу думку, можна виокремити дві причини проблем зі встановлення достовірності висновку експерта. По-перше, на відміну від чітко формалізованих понять допустимості й належності як процесуальних властивостей доказів, експлікація поняття достовірності/недостовірності експертного висновку, який оцінюють змістовно, а не за формальними ознаками, у законі не розкрито. Друга причина пов'язана з можливістю всебічної оцінки достовір-

ності висновку експерта замовником експертизи.

Серед правників існують протилежні точки зору щодо всебічної оцінки висновку експерта. Одні науковці стверджують, що суд, прокурор, слідчий можуть і повинні перевірити не тільки логіку експертного доказування, а й розібратися у висунутих експертом наукових положеннях, щоби переконатися в достовірності й повноті сформульованих експертом висновків². Ми долучаємося до тих правників, які вважають, що різноманітність завдань судової експертизи, поява нових родів і видів експертиз, які базуються на найсучасніших наукових технологіях, розвиток і ускладнення судово-експертних методик роблять їх малодоступними для розуміння особи (органу), що призначила (призначив) експертизу, неухильно збільшують проблеми оцінки наукової обґрунтованості експертних досліджень, у зв'язку із чим ініціатор залучення експерта не в змозі повно та якісно оцінити достовірність висновку експерта³. Слід зазначити, що відмінностями в розумінні достовірності експертних висновків обумовлено прийняття правозастосовниками різних рішень у конкретних кримінальних провадженнях.

-
- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2021).
 - 2 Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я., Карнеева Л. М. и др. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. Москва, 1973. С. 726.
 - 3 Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва, 2009. С. 466.

У літературі щодо оцінки висновку експерта частково розглядають поняття, умови досягнення та способи встановлення достовірності експертного дослідження, однак зміст достовірності висновку експерта цілком не розкривають, а способи встановлення не відокремлюють від решти, що пов'язані з іншими властивостями умовиводів експерта та висновку як джерела доказів. Оцінка як розумовий акт установлює відповідність чи невідповідність об'єкта оцінки будь-яким заздалегідь обумовленим вимогам (критеріям). Для того щоб правильно оцінити об'єкт, необхідно насамперед визначити, які вимоги слід висувати до цього об'єкта. У зв'язку з викладеним потребують обговорення критерії достовірності як одні з найважливіших характеристик висновку експерта. Отже, поняття достовірності експертного дослідження є предметом тривалих дискусій, а критерії достовірності висновку експерта потребують подальшого дослідження й уточнення.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних проблем і розробленню практичних рекомендацій з оцінки та встановлення достовірності висновку експерта присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, поміж яких: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, А. Р. Белкін, Р. С. Белкін, В. Ф. Берзін, А. Р. Воробчак, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, О. П. Гришина, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, О. М. Ключев, Ю. Г. Корухов, О. А. Кравченко, С. П. Лапта, В. К. Лисиченко, С. В. Немира, І. В. Овсянніков, Ю. К. Орлов, Н. А. Панько, А. К. Педенчук, І. А. Петрова, А. Н. Петрухіна, М. О. Подольний, А. І. Ріпенко, О. Р. Россинська, О. С. Рубіс, Т. В. Сахнова, К. П. Силенок, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. А. Смірнова, В. В. Тіщенко, О. П. Угровецький, В. В. Хоша, Б. В. Шабаровський, В. Д. Юрчишин, С. А. Ялишев, автор цих рядків та інші фахівці⁴.

4 Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ, 2007. 528 с. ; Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. Москва, 2005. 264 с. ; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с. ; Авер'янова Т. В. Указ. соч. 480 с. ; Белкін Р. С. Собирание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. Москва, 1966. 295 с. ; Лисиченко В. К. Особенности проверки и оценки заключений экспертизы на предварительном следствии и в суде. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 24 ; Немира С. В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2016. 28 с. ; Педенчук А. К. Заключение судебного эксперта: логика, истинность, достоверность : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1995. 48 с. ; Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе : монография. Москва, 2020. 576 с. ; Ключев О. М., Сімакова-Єфремян Е. Б., Хоша В. В. Судова-експертна діяльність в Україні: збірник нормативно-правових актів : чин. законодав. станом на 1 верес. 2020 р. / упоряд.: О. М. Ключев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Хоша. Харків, 2020. 416 с. ; Ключев О. М., Угровецький О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Петрова І. А. та ін. Судові експертизи в адміністративному провадженні : навч. посіб. Харків, 2021. 288 с. ; Ключев О., Сімакова-Єфремян Е. Доктринальні підходи до судової експертизи в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 28—43 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми використання висновку експерта у кримінальному провадженні. Проблеми теорії та практики кримінального провадження : мат-ли кругл. столу (Харків, 17.06.2021). Харків, 2021. С. 54—57 ; Ріпенко А. І., Тіщенко В. В., Самойленко О. А., Сімакова-Єфремян Е. Б., Петрова І. А. та ін. Судові експертизи у кримінальному провадженні : посібник. Одеса, 2021. 152 с. ; Simakova-Yefremian E., Sylenok K. Current Directions of Development of International

Оприлюднено численні роботи, у яких обговорено проблеми оцінки висновку експерта, серед яких достовірність проведеного експертного дослідження. Однак, наведені там рекомендації з оцінки експертного висновку в слідчій і судовій практиці реалізують не повною мірою. Якщо оцінка висновку експерта щодо належності (можливості використовувати під час доказування) і допустимості (відповідності за формою процесуального документа, компетенцією особи експерта, порядком проведення експертизи й іншим процесуальним вимогам) не викликає труднощів, і його здійснює замовник експертизи, то встановлення достовірності результатів експертного дослідження є складною справою. Слідчі органи й суди припускаються таких типових помилок: відсутність оцінки достовірності висновків, беззастережна довіра до висновків експерта, завищення їх доказового значення (особливо коли встановлені факти не суперечать решті доказів у провадженні). Уважають, якщо результати експертного дослідження базуються на науковому підґрунті, то не варто сумніватися в їх достовірності, що обумовлено суб'єктивними й об'єктивними чинниками. До перших належить надмірна довіра слідчого, прокурора, судді до судового експерта як неупередженої обізнаної особи (особливо якщо вона — співробітник державної спеціалізованої експертної установи або служби), до других — реальна неспроможність усебічно оцінити висновок у частині наукової обґрунтованості експертного

дослідження учасником процесу, який не має спеціальних знань у необхідному обсязі.

У середині минулого століття панувала така думка: слідчі й судді є настільки інтелектуально розвиненими, що на підставі здобутих правових знань також знаються на методиці проведення експертиз і здатні оцінити наукову обґрунтованість сформульованих експертом умовиводів⁵. Ми вважаємо таке переконання пов'язаним із розглядом у криміналістиці так званих традиційних експертиз (почеркознавчої, балістичної, трасологічної, портретної, дослідження документів), зовнішня простота й наочність яких створюють ілюзію доступності та повного розуміння процесу їх проведення й отриманих висновків. Із часом досягнення науково-технічного прогресу в галузі судочинства значно збагатили спектр судових експертиз, їх інструментальну базу, сприяли розробленню та застосуванню новітніх методик дослідження, що ускладнило оцінку наукової обґрунтованості висновку експерта нефахівцем. Очевидною стала об'єктивна неможливість правників пізнати наукові особливості й методичні основи проведення експертних досліджень.

Відомий науковець-криміналіст Р. С. Белкін, який свого часу вважав безсумнівною можливістю усебічної оцінки слідчим і суддею висновку експерта (зокрема, наукової обґрунтованості), згодом дійшов висновку щодо об'єктивної неспроможності правознавців це робити⁶. Однак до сьогодні в наукових працях

Cooperation of Forensic Science Institutions of Ukraine in The Fields Historical Forensics, Forensic Archaeology and Aerospace Forensics. *Integrated computer technologies in mechanical engineering — synergetic engineering. ICTM'2021* : proceedings, 28—29 Oct. 2021. Kharkov, Ukraine. Cham : Springer, 2021 та ін.

- 5 Лисиченко В. К. Указ. соч. С. 33 ; Судебные экспертизы. Возможности. Подготовка материалов. Назначение. Оценка. Киев, 1981. С. 83.
- 6 Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистика. Москва, 2001. С. 213—214.

можна зустріти рекомендації слідчим оцінювати наукову обґрунтованість застосованих експертом методик⁷.

Мета роботи

Метою цієї статті є аналізування думок вітчизняних і зарубіжних науковців щодо достовірності доказів загалом і висновку експерта зокрема; з'ясування обставин, що передують висновку експерта й зумовлюють його достовірність; виокремлення гносеологічних і процесуальних критеріїв цієї характеристики та формулювання стандарту, згідно з яким достовірність експертного висновку можна визначити за результатами оцінки дослідження експерта.

Викладення основного матеріалу дослідження

Поняття «достовірність» у філософській і процесуальній літературі розкривають по-різному. Із філософських, гносеологічних позицій можна виокремити чотири підходи. За одним трактуванням достовірність цілком співвідноситься з істиною, її розглядають як те, що «не викликає сумніву, цілком вірне, точне»⁸, «соответствует действительности, истине»⁹. Достовірність виражається в істинності того, що з необхідністю

впливає із загальнолюдської природи, законів пізнання або з очевидних, ретельно перевірених фактів¹⁰ [Тут і далі переклад українською наш.— Автор.]. За другого підходу достовірність тлумачать як форму існування істини, обґрунтовану в будь-який спосіб (наприклад, за допомогою експерименту, логічних умовиводів)¹¹. За третього підходу достовірність визначають як характеристику певного рівня знання, що обґрунтоване, доведене, безспірне, істинне, твердо встановлене¹². Четвертий підхід не пов'язує достовірність з істиною, а (виходячи з етимологічного трактування) вважає надійним переконанням, що ґрунтується на знанні та виключає будь-який сумнів¹³. Класичний юридичний словник, що визначає терміни та фрази американської й англійської юриспруденції, трактує «достовірний» (англ. *reliable*) як «надійний, гідний довіри» (англ. *trustworthy, 'worthy of confidence'*)¹⁴.

У кримінальному судочинстві достовірність інтерпретують у межах наведених філософських і гносеологічних моделей, яким віддають перевагу дослідники.

Не вдаючись до дискусії щодо наявних у юридичній літературі точок зору, відзначимо лише основні наукові позиції.

7 Немира С. В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2016. С. 143.

8 Словник української мови. В 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 2. 1971. С. 388.

9 Словарь современного русского литературного языка. В 20 т. / гл. ред. К. С. Горбачевич. Т. 4. Москва, 1991. С. 423.

10 Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь: современная версия. Москва, 2002. С. 207.

11 Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. Н. Прохоров. Москва, Санкт-Петербург, 2000. С. 373.

12 Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. С. 176 ; Энциклопедия эпистемологии и философии науки / под ред. И. Т. Касавина. Москва, 2009. С. 211—212.

13 Краткая философская энциклопедия. Москва, 1994. С. 143.

14 Black's Law Dictionary ; By Black H. C. 4th edition. St. Paul, Minn ; West Publishing Co, 1968. P. 1455.

У процесуальній науці другої половини ХХ ст. на основі панівної ідеології достовірність найчастіше ототожнювали з об'єктивною істиною. Доводили, що достовірний доказ — це те саме, що й істинний¹⁵. Достовірність доказів як відповідність їх змісту тому, що мало місце насправді або правильне відображення обставини об'єктивної дійсності, поділяють також сучасні вітчизняні правники¹⁶. Достовірність у цьому трактуванні збігається з істиною (об'єктивною дійсністю). Інше тлумачення достовірності доказів полягає в адекватності відображення матеріальних і нематеріальних слідів події, яку досліджують¹⁷. Такий підхід більш точно відповідає гносеологічній природі доказування, відокремлюючи реальні об'єктивні події, явища, речі від суб'єкта їх сприйняття¹⁸.

Без зв'язку з поняттям істини достовірність розглядають як стан переконання, виведеного із сукупності зібраних і поданих доказів¹⁹; суб'єктивна впевненість, внутрішнє переконання особи, яка оцінює доказ, в існуванні чи відсутності певних фактів про наявність чи

відсутність обставин, які мають значення для кримінального провадження²⁰. Більшість науковців-процесуалістів під поняттям «достовірність» розуміють як істинність знання, так і обґрунтування, доведеність цієї істинності, адресовані відповідному суб'єкту²¹. Під достовірністю розуміють обґрунтоване, доведене знання, істинність якого не викликає сумнівів²². Факт об'єктивної істини розглядають як реальність, незалежну «від сприйняття її дослідником, від пізнання її, від проникнення в її сутність... Достовірним чи ймовірним може бути саме знання про факти, результати дослідження доказів»²³. Отже, на думку цих правознавців, достовірність не те саме, що істинність, а важливою вимогою достовірності доказів у кримінальному процесі вважають їх доведеність.

Тому (на відміну від істини, яка в онтологічному сенсі збігається з об'єктивним буттям) достовірність як властивість процесуальних доказів у гносеологічному аспекті повинна бути обґрунтована, її встановлюють під час оцінювання, вона може різнитися

- 15 Строгович М. С. Матеріальна істина і судові докази в советському кримінальному процесі. Москва, 1955. С. 99.
- 16 Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів : підручник. Київ, 2015. С. 63; Павлишин А. А. Достовірність доказів / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 19. Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура. Харків, 2020. С. 209.
- 17 Михеєнко М. М. Доказування в советському кримінальному судопроизводстві. Київ, 1984. С. 18.
- 18 Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків, 2018. С. 160.
- 19 Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н. А. Терновский / под ред. В. А. Томсинова. Москва, 2011. С. 28.
- 20 Сергеева Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_1_14 (дата звернення: 10.11.2021).
- 21 Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків, 2013. С. 289–290; Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ, 2012. С. 262.
- 22 Теория доказательств в советском кримінальному процесі / отв. ред. Н. В. Жогин. Москва, 1973. С. 287.
- 23 Белкин Р. С. Указ. соч. С. 59–61.

для різних учасників процесу. Неоднозначним трактуванням достовірності доказів значною мірою зумовлено розбіжності у визначенні поняття достовірності висновку судового експерта поміж науковців у галузі судової експертології.

Н. І. Клименко вважає, що висновки експерта, які цілком відповідають предмету пізнання, визнають об'єктивною істиною, тобто достовірними²⁴. На думку О. Р. Россинської та С. Ф. Бичкової, достовірність висновку зумовлено тим, чи відповідають дійсності результати експертного дослідження²⁵. А. К. Педенчук виокремлює три види достовірності висновку експерта: повну (функція наукових знань і суб'єкта), наукову (функція стану науки й техніки, наукових знань суб'єкта пізнання), конкретну (об'єднує всі види достовірності в реальному процесі вирішення теоретичних або практичних завдань)²⁶.

О. О. Ейсман зазначає, що достовірним є такий висновок дослідження або твердження експерта, істинність якого забезпечено й гарантовано відповідним вибором методів дослідження або способів міркування²⁷. Ю. К. Орлов вважає, що достовірність містить як істинність висновку експерта (відповідність умовиводів експерта об'єктивної дійсності), так і обґрунтованість (переконливість, аргументованість) висновку²⁸.

На нашу думку, останнє трактування достовірності висновку експерта є найбільш правильним, водночас поза увагою залишається питання критеріїв відповідності умовиводів експерта об'єктивній дійсності.

Ми вважаємо, що для розкриття змісту достовірності висновку експерта необхідно розглянути три складові: умови, які визначають достовірність експертного дослідження; критерій гносеологічної достовірності дослідження та критерій процесуальної достовірності висновку як джерела доказів.

Перш ніж умовивід експерта відіб'ється у висновку і стане доказом, який визнають достовірним, необхідно встановити умови, дотримання яких дасть змогу визнати констатовані експертом факти достовірними. На початку ХХ ст. професор Харківського університету Л. Є. Владимиров зазначав: «Достовірність експертизи залежить від цілої низки припущень, а оцінювання суддею її значення полягає в логічній операції визначення існування умов, що вселяють довіру до думки експерта»²⁹. Умови достовірності висновку експерта частково розглядали в літературі³⁰, однак ця проблема вимагає подальшого аналізу, а умови — більш чіткого розподілу.

Уважаємо, що слід виокремити правові (процесуальні) та гносеологічні (пізнавальні) умови достовірності

24 Клименко Н. І. Зазнач. твір. С. 168.

25 Россинская Е. Р. Указ. соч. С. 46 ; Бычкова С. Ф., Бычкова Е. С., Калимова А. С. Судебная экспертиология. Курс лекций. Алматы, 2005. С. 137.

26 Педенчук А. К. Указ. соч. С. 41—42.

27 Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва, 1967. С. 111.

28 Орлов Ю. К. Указ. соч. С. 132—143.

29 Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула, 2000. С. 266.

30 Щербаковський М. Г. Умовия формування достовірного заклочення експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 13. С. 232—241 ; Бутырин А. Ю., Трифонова З. В. Обеспечение достоверности выводов в заключении эксперта при производстве судебной строительно-технической экспертизы. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2017. Т. 12. № 3. С. 78—84. URL: <https://moesnsk.ru/upload/medialibrary/311/3117b926e4edcbbe7b8960293e734e36.pdf> (дата звернення: 20.12.2021) та ін.

висновку експерта. До процесуальних умов належать допустимість і належність висновку експерта як одного із джерел доказів. Невипадково докази (відповідно до ст. 94 КПК України) оцінюють, починаючи зі встановлення належності й допустимості і лише потім — достовірності. Належність результатів експертного дослідження полягає в тому, що встановлені експертом факти мають складати предмет доказування чи з'ясувати інші суттєві для кримінального провадження обставини. Із використанням сформульованих експертом висновків ці факти можна встановити та довести. Допустимість висновку експерта в загальному вигляді означає дотримання законності, кримінально-процесуальних норм під час призначення, проведення експертизи, оформлення й подання замовникові її результатів у вигляді висновку експерта.

Закон визначає міру поведінки учасників кримінального провадження щодо регулювання процесу формування висновку експерта як джерела доказів. Вочевидь, висновок експерта може бути визнано достовірним тільки тоді, коли він як джерело доказів є допустимим. Допустимість — це визначений законом спосіб забезпечити достовірність висновку експерта, його доброякісність. Серед численних правових вимог, що висувають до висновку експерта з метою дотримання його допустимості, можна виокремити найбільш важливі, які, на нашу думку, безпосередньо впливають на достовірність результатів дослідження: правосуб'єктність учасників кримінального провадження в залученні експерта; необхідність використання спеціальних знань у формі експертизи; законність збирання та справжність об'єктів експертного дослідження (на-

приклад, допустимість і достовірність походження зразків від об'єкта, який перевіряють); дотримання вимог Закону України «Про судову експертизу» щодо обізнаної особи, яку залучають як експерта; відсутність порушень прав та обов'язків експерта під час проведення експертизи; правильне процесуальне оформлення результатів дослідження у висновку експерта та ін. У разі недотримання зазначених вище умов експертний висновок не може бути визнано ані допустимим, ані достовірним.

Гносеологічні умови достовірності висновку експерта містять доброякісність об'єктів експертизи, правильність вихідних даних, наявність затвердженої методики експертного дослідження. Доброякісними вважають придатні для дослідження об'єкти, якісні та кількісні характеристики яких необхідні й достатні для проведення експертизи з метою вирішення поставлених експертіві питань. Ця характеристика залежить від прийомів, технічних засобів пошуку та вилучення об'єктів, від умов їх подальшого транспортування та зберігання, а також способів надання експертіві. Придатність і достатність об'єктів дослідження, вихідних даних визначають з урахуванням вимог використовуваних методик експертного дослідження. Правильно відібрані, збережені й надані експертіві в необхідному обсязі об'єкти є основою отримання достовірного висновку експерта про наявність або відсутність досліджуваних фактів. Ще однією передумовою достовірності результатів призначеної експертизи є затвержені науково розроблені методики проведення експертних досліджень, інформацію про які розміщено в Реєстрі на відповідному сайті Міністерства юстиції України ³¹.

31 Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2021).

Для розкриття безпосередньої сутності достовірності висновку експерта слід зазначити, що в теорії та практиці необхідно розрізняти достовірність як характеристику ступеня обґрунтованості вивідного знання (умовиводів) експерта за результатами проведеного дослідження та достовірність висновку експерта як процесуального джерела доказів, що поєднує зміст і форму. Зазначимо, що в науковій і методичній літературі найчастіше наведено рекомендації з оцінки достовірності висновку експерта без урахування згаданого диференціювання.

Зважаючи на визначення достовірності як обґрунтованого знання, можна виокремити критерій гносеологічної достовірності експертного дослідження або умовиводів експерта, що містить два компоненти — науково-методичне й логічне обґрунтування умовиводів експерта. На думку Ю. К. Орлова, висновок експерта формується в результаті використання загальних наукових положень і конкретних даних про досліджуваний об'єкт³². Отже, виокремлюють два рівні науково-методичного обґрунтування умовиводу експерта: перший — загальне науково-методичне обґрунтування, що містить використання експертом загальних наукових розробок, теорій, рекомендацій і методик (методи, прийоми, засоби, матеріали) дослідження з урахуванням їх можливостей та надійності; другий — конкретне наукове обґрунтування результатів експертизи на підставі застосування затвердженої типової методики експертного дослідження, найбільш придатної для наданих у призначеній експертизі об'єктів з метою вирішення поставлених питань. Повне й усебічне дослідження передбачає застосування обраної ек-

пертною методики (блок операцій); трактування отриманих даних, з'ясування їх значення для розв'язання поставлених питань (блок аналізу); обґрунтування проміжних і підсумкових умовиводів (блок синтезу).

Відповідь експерта на поставлені питання обґрунтовує сукупність аргументів із використанням законів логіки. Специфічність, винятковість висновку експерта полягає в тому, що у ньому (на відміну від решти видів доказів) наведено вивідне знання, тобто нове знання, здобуте шляхом логічних умовиводів. Логічні висновки експерта, зроблені на підставі проведених ним досліджень, мають доказове значення. Відповідно до ст. 102 КПК України висновок експерта має містити *«обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання»*. Обґрунтованість є необхідною вимогою до експертного висновку: надає йому переконливості, є системою аргументів і переконань експерта, результатом аналізу проведеного дослідження об'єктів.

Логічна обґрунтованість передбачає послідовне викладення стадій експертного дослідження, опис виявлених ознак і їх інтерпретування, викладення проміжних результатів, відсутність у висновку будь-яких суперечностей та неточностей, формулювання підсумкового умовиводу, що впливає із проміжних висновків. Логічна обґрунтованість (умотивованість) передбачає розгорнутий виклад дій експерта, пов'язаних з оглядом, зіставленням, розрахунками, кількісним і якісним дослідженням наданих експертові об'єктів, документів, іншої інформації. Висновки експерта повинні впливати зі здобутих результатів, обумовлюватися ними³³.

Достовірність умовиводів експерта слід розглядати як гносеологічну

32 Орлов Ю. К. Указ. соч. С. 126–127.

33 Щербаковський М. Г. Знач. твір. С. 171–172.

категорію, визначену пізнавальною діяльністю обізваної особи. Наступним важливим моментом установлення достовірності відомостей про факти, яким надано значення доказів, є визначення критерію процесуальної достовірності висновку експерта як джерела доказів. Згідно з наведеним вище загальним визначенням достовірність означає відповідність знання об'єктивній дійсності. Виникає практичне питання: як саме сторони й суд мають переконатися у такій відповідності?

Критерій процесуальної достовірності висновку експерта можна визначити за Постановою Пленуму Верховного Суду, у якій зазначено, що з метою встановлення достовірності висновку експерта суди мають з'ясувати не тільки процесуальну та гносеологічну допустимість, логічне та наукове обґрунтування умовиводів експерта, а й узгодженість висновку експерта з іншими матеріалами справи³⁴. Маємо уточнити: як слушно зазначає Г. М. Резнік, достовірність окремого доказу (зокрема, висновку експерта) установлюють співставленням із доказами, що стосуються того самого факту³⁵. У процесуальному аспекті достовірність доказів визначають як відповідність окремого доказу решті встановлених у кримінальному провадженні фактів, даних і перевічених доказів.

Із теоретичної та практичної позицій доцільно розглянути порядок визначення достовірності висновку експерта у правозастосовній практиці країн англосаксонської правової сім'ї. Джерелами права в цих країнах загального права є норми, сформульовані судьями, тобто правове регулювання здійснюється на

основі судових прецедентів. Так, джерелами доказового права США є рішення окружних судів (судів першої інстанції), апеляційних окружних судів, Верховного Суду. Крім цього, існують правила доказування штатів і Федеральні правила доказування (*Federal Rules of Evidence*, далі — *Правила*), які регулюють види й засоби доказування, порядок збирання, перевірки, оцінки та використання доказів.

Деякі правила мають безпосереднє відношення до оцінки належності, допустимості та достовірності результатів експертизи. Відповідно до Правила 104 (а) «Попередні питання (*Preliminary Questions*)» суддя має визначити кваліфікацію експерта, тобто його компетенцію; належність (*relevance*) доказів (зокрема, висновку експерта), яка залежить від того, чи доводить він існування факту, який цікавить суд. Допустимість показань експертів визначено двома критеріями. Згідно з Правилем 401 «Перевірка належності доказів (*Test for Relevant Evidence*)» доказ визнають таким, що встановлює факт із більшою чи меншою ймовірністю, а факт має значення для справи. Правило 402 «Загальна допустимість доказів (*General Admissibility of Relevant Evidence*)» доводить, що всі належні докази допустимі, якщо інше не встановлено законами або правилами. Отже, особливістю американського доказового права є те, що доказ визнають допустимим не на підставі дотримання закону й інших процесуальних правил, а в разі його здатності доводити факти, що підлягають установленню під час судового розгляду. Належність розглядають як один із критеріїв допустимості доказу, а допустимими визнають лише належні докази.

34 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 20.11.2021).

35 Резнік Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. Москва, 1977. С. 11.

За Правилком 702 «Показання свідків-експертів (*Testimony by Expert Witnesses*)», «свідок, який здобув кваліфікацію експерта зі знань, навичок, досвіду, навчання або освіти може давати показання у формі висновку або в інший спосіб, якщо: (а) наукові, технічні або інші спеціальні знання експерта допоможуть дослідникові фактів [Судді, присяжним.— Автор.] зрозуміти докази або встановити факт, що обговорюється; (b) показання ґрунтуються на достатніх фактах або даних; (c) свідчення є продуктом надійних принципів і методів, а також (d) експерт правильно застосував принципи й методи до фактів справи».

Незважаючи на деякі відмінності у змісті вітчизняних правових понять і понять, застосованих у Правилах, зіставляючи наведені норми із названими нами умовами та критеріями достовірності висновку експерта, можна визначити певні збіги. Так, до проведення експертизи допускають лише обізану особу, яка має спеціальні знання, навички їх застосування та має відповідну кваліфікацію. Належним і, відповідно, допустимим є висновок експерта, з допомогою якого встановлюють факт, що цікавить суд. Показання (результати експертизи) експерта мають ґрунтуватися на доброякісних матеріалах, представлених на дослідження; у процесі проведення експертизи експерт повинен використовувати відомі, перевірені наукові положення та методи, а також застосовувати їх у конкретному дослідженні.

Хоча законом і не обумовлено, але у спеціальній літературі науковці неодноразово звертали увагу на те, що суддя неспроможний визначити значущість

(вагомість) доказів за допомогою ізольованого дослідження експертних висновків. Для суб'єкта доказування, який використовує висновок експерта, важливо зібрати разом усі докази, експертні й неспеціалізовані, та визначити, чи задовольняють вони сукупно вимогам доказування певних фактів³⁶.

Слід зазначити, що формування остаточного варіанту Правила 702 відбувалося під впливом судових прецедентів, відомих як «Стандарт Фрая (*Frye*)» і «Стандарт Добера (*Daubert*)». У США цими стандартами послуговуються в судах першої інстанції нарівні з Федеральними правилами доказування.

1923 року у справі Фрай проти Сполучених Штатів обвинувачений у вбивстві сподівався довести свою невинуватість за допомогою попередника детектора брехні³⁷. Докази були неприйнятними через метод, яким їх отримали: у ті часи результати поліграфа наукова спільнота не приймала як доказ. Суть стандарту Фрая полягає в тому, що суд (перед тим, як визнати висновок (показання) експерта допустимим) має вирішити, чи були процедура, методика або принципи, на яких засновано висновки експерта, «загальноприйнятими значною частиною відповідної наукової спільноти». Стандарт Фрая зумовив спосіб перевірки обґрунтованості показань експертів, забезпечив одноманітний підхід до визнання їх допустимості в судових справах.

Під час практичного застосування цього стандарту сторона, яка залучала експерта, мала запросити науковців, щоби підтвердити достовірність наукових даних, які стали підґрунтям проведеного дослідження.

36 Ward T. Explaining and trusting expert evidence: What is a 'sufficiently reliable scientific basis'? *The International Journal of Evidence & Proof*. 2020. Vol. 24. № 3. P. 234. DOI: 10.1177/1365712720927622 (дата звернення: 20.11.2021).

37 *Frye v. United States*. 293 Fed. 1013 (D. C. Cir. 1923). URL: <https://casetext.com/case/frye-v-united-states-7> (дата звернення: 20.11.2021).

Однак, polegшивши суду перевірку обґрунтованості експертних показань простим зіставленням їх із думкою вчених, запропонований спосіб спричинив широку дискусію.

Одні вчені вважали стандарт надто консервативним, тому що потрібно було чекати, коли новий метод достатньо пошириться, аби його можна було використати в судовому процесі; інші, навпаки, стверджували, що будь-який метод можна зробити прийнятним, якщо обмежено визначити «наукову спільноту»; треті підкреслювали, що методика може бути загальноприйнятною, але в конкретному випадку результати її застосування можуть виявитися хибними; зрештою, критерії «загального визнання», «конкретної наукової галузі» суди застосовували по-різному³⁸.

Стандарт Фрая поступився місцем новому стандарту. 1993 року у справі Добра проти фармацевтичної фірми двоє дітей, народжених з обмеженими можливостями, зажадали відшкодування збитків від виробника препарату «Бендектін», стверджуючи, що саме цей препарат (який їхня мати приймала під час вагітності для боротьби з ранковим нездужанням) спричинив їх інвалідність³⁹. Після засідань судів першої й апеляційної інстанцій Верховний Суд ухвалив рішення, що склало основу стандарту Добра та містило такі вимоги до оцінки достовірності висновку експерта:

1) суд має визначити, чи було перевірено наукову теорію або методику. Посилаючись на авторитетні наукові джерела, суд визнав, що ознакою науки є емпірична перевірка;

2) чи було теорію або метод піддано експертній оцінці й оприлюднено (рецензування й опублікування підвищують імовірність виявлення недоліків, завдяки чому вони є непрямым доказом того, що висновок підтверджено за допомогою надійної наукової методології);

3) важливим чинником є відома чи потенційна частотність помилок використаної методики;

4) показником надійності висновків є наявність і дотримання стандартів, що контролюють роботу обладнання;

5) важливим чинником залишається «загальне визнання» застосованої експертом методики дослідження. Хоча Верховний Суд відхилив «загальне визнання» як єдиний критерій допустимості стандарту Фрая, але визнав його актуальність в оцінці надійності наукових даних. Цей чинник може бути важливим непрямим доказом правильності дослідження, що складає основу висновків експерта.

Зауважимо: новий стандарт зобов'язав суддів першої інстанції перевіряти наукову обґрунтованість експертних доказів. Судді, раніше ізольовані від наукового боку показань, тепер мали ознайомлюватися з науковими основами, експертними методами й методиками. Це нове зобов'язання Верховний Суд визначив як роль «брамника» (*gatekeeper*) для опису дій судді. Якщо попередня перевірка суддею підтверджує наукову достовірність проведених досліджень, він «допускає» висновки експерта до

38 Giannelli P. C. The Admissibility of Novel Scientific Evidence: *Frye v. United States, a Half-Century later*. *Columbia Law Review*. 1980. Vol. 80. No. 6. Pp. 1997–1250. DOI: 10.2307/1122061 (дата звернення: 20.11.2021).

39 *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 US. 579 (1993). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579> (дата звернення: 20.11.2021).

опрацювання присяжними для ухвалення рішення у справі⁴⁰.

Два наступні судові вироки доповнили стандарт Добера. У справі «Компанія «Дженерал Електрик» проти Джойнера» Верховний Суд зазначив, що думка експерта не повинна впливати з необґрунтованих припущень, екстраполяції наукових даних на конкретні досліджувані об'єкти з розривами між методологією та висновками експерта⁴¹. У такий спосіб суд акцентував увагу на необхідному взаємозв'язку загальних наукових засад і результатів конкретного експертного дослідження. Іще один важливий результат розгляду справи — суд не може визнавати докази лише на підставі авторитету експерта (за принципом *ipse dixit* — із латини «сам сказав», тобто авторитетна думка, яка не вимагає доказів)⁴².

Розглядаючи справу «Компанія «Кумхо Шина» проти Кармайкла», Верховний Суд скасував рішення першої й апеляційної інстанцій, які визнали свідчення експерта неприпустимим доказом через те, що експерт позивачів ґрунтував свідчення на власному «досвіді», а не на наукових знаннях⁴³. Верховний Суд ухвалив, що Правило 702 не розрізняє «наукові», «технічні» або «інші спеціальні»

знання, оскільки будь-які знання можна використовувати для експертних показань. Суд зауважив, що інженерна справа — це дисципліна, яка ґрунтується на наукових засадах. Отже, стандарт Добера для визначення допустимості можна застосувати до будь-яких показань експертів, зокрема заснованих на технічних знаннях, уміннях і навичках.

Аналіз стандартів Фрая та Добера дає змогу дійти висновку, що їх вимоги також узгоджено з необхідністю дотримання певних умов і критеріїв для оцінки достовірності висновку експерта: використання загальних наукових положень і методик, апробованих практикою та застосованих у конкретних ситуаціях дослідження. Істотною відмінністю від вітчизняного підходу у визначенні достовірності результатів експертизи є вимога зазначати можливі похибки проведеного дослідження, яка згодом суттєво вплинула на перегляд загальних методологічних принципів судових експертиз⁴⁴.

В Англії та Вельсі процедуру збирання та перевірки доказів регламентовано Кримінально-процесуальними правилами (*The Criminal Procedure Rules*)⁴⁵. Аналіз глави 19 «Експертні докази» (*Expert Evidence*), присвяченої проведенню та

40 Faigman D. L., Slobogin C., Monahan J. Gatekeeping Science: Using the Structure of Scientific Research to Distinguish Between Admissibility and Weight in Expert Testimony. *Northwestern University Law Review*. 2016. Vol. 110. No. 4. 44 p. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1244&context=nulr> (дата звернення: 20.11.2021).

41 *General Electric Co. v Joiner*, 522 U. S. 136 (1997). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/522/136> (дата звернення: 20.11.2021).

42 Edwards T. S., Jr., Edwards J. R. The Daubert expert standard: a primer for Florida judges and lawyers. *The Florida bar journal*. 2020. Vol. 94. No. 2. P. 8. URL: <https://www.floridabar.org/the-florida-bar-journal/the-daubert-expert-standard-a-primer-for-florida-judges-and-lawyers> (дата звернення: 20.11.2021).

43 *Kumho Tire Co. v. Carmichael*, 526 U. S. 137 (1999). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/137> (дата звернення: 20.11.2021).

44 Stern H. S., Cuellar M., Kaye D. H. Reliability and Validity of Forensic Science Evidence. Significance. Apr. 2019. Vol. 16. No. 2. P. 21–24. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3387399 (дата звернення: 20.11.2021).

45 *The Criminal Procedure Rules 2020*. *UK Statutory Instruments*. 2020. № 759 (L. 19). URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2020/759/contents/made> (дата звернення: 20.11.2021).

перевірці висновку експерта, свідчить, що частина норм безпосередньо спрямована на оцінку достовірності висновку експерта. Так, згідно з підпунктом 19.3.3.d на вимогу протилежної сторони експерт зобов'язаний надати копію висновку для перевірки «запису будь-якого дослідження, вимірювання, випробування чи експерименту, на яких засновано висновки й думку експерта, або які проведено для отримання цих висновків; усі засоби, за допомогою яких проведено такі дослідження, виміри, випробування чи експерименти».

Вочевидь, така перевірка спрямована на встановлення достовірності процесу експертного дослідження. Норма підпункту 19.4 «Зміст висновку експерта» (*Content of expert's report*) містить вимоги до висновку як процесуального документа із зазначенням компетенції експерта, усі досліджені об'єкти й опрацьовану літературу, пояснення всіх встановлених фактів і зроблені висновки, а якщо експертизу проводили кілька експертів, які не дійшли єдиної думки,— викласти діапазон думок та причину розбіжностей. Цілком очевидно, що ці вимоги спрямовані на встановлення достовірності й обґрунтованості результатів експертизи.

Проблеми оцінки наукової достовірності експертних висновків і занепокоєння відсутністю критеріїв такої оцінки сприяли впровадженню в судову практику Англії та Вельсу стандарту Добера. Комітет з науки та технологій Палати громад Парламенту Великої Британії провів засідання на тему «Судова експертиза в суді», на якому ухвалили, що від-

сутність узгодженого протоколу придатності наукових методів до їх визнання в суді є абсолютно неприпустимою. Було запропоновано розробити на прикладі стандарту Добера об'єктивний, чіткий тест для з'ясування того, чи є теорія або техніка доволі достовірною та заснованою на доказах, щоби здобути визнання в суді⁴⁶. Із часом суди більш суворо поставилися до оцінки експертних доказів і в деяких випадках навіть наполягали на статистичній оцінці судових доказів певного типу, якщо їх надавав експерт⁴⁷.

На відміну від достовірності результатів дослідження, яку встановлюють щодо змісту висновку ізольовано від решти доказів, достовірність висновку як процесуального документа остаточно визначають сукупно з уже наявними доказами. Отже, критерієм процесуальної достовірності висновку експерта як джерела доказів є його несуперечність, узгодженість із рештою доказів.

Об'єднання умов, гносеологічного та процесуального критеріїв достовірності висновку експерта є фундаментом, на якому можна сформулювати певний стандарт доказування щодо відповідності умовиводів експерта об'єктивній дійсності.

У вітчизняній процесуальній літературі обговорюють можливість використання стандартів доказування задля об'єктивізації оцінки доказів.

В. В. Вапнярчук зазначає, що стандарт доказування — це певні критерії оцінки, умовний взірць, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань суб'єкта доказування як в об'єктивному (пев-

46 *House of Commons. Science and Technology Committee. Forensic Science on Trial. Seventh Report of Session 2004–05. Published on 29 March 2005. P. 77. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmsctech/96/96i.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).*

47 Schafer B., Aitken C. G. G., Mavridis D. Daubert in the UK — Second order evidence between courts and commissions. URL: <http://www.maths.ed.ac.uk/~cgga/Cutting%20the%20Daubert%20knot.doc> (дата звернення: 20.11.2021).

на сукупність доказової інформації), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті для прийняття відповідного процесуального рішення⁴⁸. Щодо висновку експерта такого стандарту поки що не запропоновано, тому ми зробимо спробу заповнити цю прогалину. Уважаємо, що для визначення достовірності висновку експерта цілком придатним є стандарт «*поза розумним сумнівом*», наведений у ст. 17 КПК України, який, по суті, відповідає законодавчо регламентованому способу вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням⁴⁹.

Цей стандарт є новим правовим явищем для кримінально-процесуального законодавства України. Відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України «*ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом*». Законодавець не визначає поняття цього стандарту доказування та застосовує його винятково до встановлення вини обвинуваченого, покладаючи обов'язок доказування на сторону обвинувачення.

Доказування вини особи «*поза розумним сумнівом*», як зазначають американські науковці,— це такий етап процесу, який, після повного, усебічного та неупередженого дослідження й оцінки всіх

зібраних у кримінальному провадженні доказів, усе одно не цілком, не остаточно переконує суддів і присяжних у доведеності (правдивості) обвинувачення у кримінальному провадженні⁵⁰. Розглянутий стандарт поглиблює внутрішнє переконання суб'єкта доказування в достовірності доказів і достатності їх сукупності для ухвалення процесуального рішення, яким особу визнають винною або невинною у вчиненні кримінального правопорушення⁵¹.

Європейський суд з прав людини розглядає стандарт доказування «*поза розумним сумнівом*», з одного боку, як обов'язок сторони обвинувачення доводити вину обвинуваченого, а з іншого — як обов'язок суду виносити обвинувальний вирок лише тоді, коли вину обвинуваченого у скоєнні злочину доведено поза всяких розумних сумнівів⁵².

Слід зазначити, що стандарт «*поза розумним сумнівом*» широко застосовують на практиці Європейський суд з прав людини та деякі вітчизняні суди. Зокрема, у справі Севтап Везнедароглу проти Турції зазначено, що доказування відображає максимальний стандарт, який стосується вирішуваних питань під час визначення кримінальної відповідальності.

Жодну людину не можна позбавляти волі або піддавати іншому покаранню за рішенням суду, якщо провину

48 Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. С. 153.

49 Кримінальний процес : підручник С. 154.

50 Bergman P., Berman S. J. The Criminal Law Handbook: Know Your Rights, Survive the System. 11th edition. Printed in the U. S. A., 2009. P. 341.

51 Drozdov O., Hryniuk V., Kovalchuk S., Korytko L., & Kret G. The standard of proof “beyond a reasonable doubt” in criminal proceedings of Ukraine in the context of the ECHR case-law. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Is. 46. P. 281—289. DOI: 10.34069/AI/2021.46.10.28 (дата звернення: 20.11.2021).

52 Gunn T. J. Limitations Clauses, Evidence, and the Burden of Proof in the European Court of Human Rights. *Religion & Human Rights*. 2020. Vol. 15. Is. 1—2. P. 192—206. DOI: 10.1163/18710328-BJA10007 (дата звернення: 20.11.2021).

такої особи не доведено поза розумним сумнівом⁵³.

Розумний сумнів обов'язково потрібно обґрунтувати зібраними доказами. Якщо висновки експерта обґрунтовано науково-методично й логічно, якщо вони не суперечать решті зібраних та оцінених доказів, то немає об'єктивних підстав для сумнівів у достовірності висновку експерта.

Стандарт доказування поза розумним сумнівом є підставою для формування внутрішнього переконання суб'єкта доказування для встановлення достовірності висновку експерта. Цей стандарт означає, що всі сумніви щодо умов і підстав формування висновку експерта, крім визнаних обґрунтованими, перебувають за межами здорового глузду, тобто під час оцінки достовірності висновку сторони й суд мають бути впевнені «поза розумним сумнівом» у правильності встановленого факту. Сукупно з усіма зібраними доказами висновку експерта дає змогу ухвалити необхідне у кримінальному провадженні процесуальне рішення.

Висновки

З огляду на викладене можна сформулювати таке визначення. Стандарт достовірності висновку експерта означає, що умови належності й допустимості висновку дотримано, подані на експертизу об'єкти є доброякісними, умовиводи експерта обґрунтовано загальними науково-методичними положеннями й заснованими на них результатами конкретного експертного дослідження, логічно аргументовано, узгоджено з рештою доказів кримінального провадження та визнано такими,

що відповідають поза розумним сумнівом фактичним обставинам правопорушення.

Стандарт достовірності заключення експерта в уголовном процессе

Михаил Щербаковский

Выделены процессуальные (относимость и допустимость) и гносеологические (доброкачественность объектов, правильность исходных данных, использована утверждённая методика исследования) условия и критерии (гносеологические — научно-методическое и логическое обоснование умозаключений эксперта, процессуальные — согласованность с другими материалами производства), определяющие достоверность заключения эксперта.

Целью статьи является анализ мнений учёных относительно достоверности доказательств вообще и заключения эксперта в частности; определение обстоятельств, предшествующих заключению эксперта и обуславливающих его достоверность; выделение гносеологических и процессуальных критериев этого свойства и формулирование стандарта, согласно которому достоверность экспертного заключения можно установить по результатам проведённого исследования.

Научно-методическое обоснование включает общее и конкретное обоснование результатов исследования представленных на экспертизу объектов. Логическим обоснованием является аргументация промежуточных и окончательных выводов эксперта. Критерий процессуальной достоверности заключения эксперта состоит в его непротиворечивости, согласованности с остальными доказательствами. Для определения соответствия заключения эксперта объективной действительности рекомендовано применять стандарт доказывания «вне

53 *Sevtař Veznedarođlu v. Turkey* (Севтаř Везнедароđлу против Турции) : решение Европейского суда по правам человека от 11.04.2000 г. URL: https://www.srji.org/resources/search/?f_1_195053735=&set_filter=y&PAGEN_1=1&SIZEN_1=20 (дата звернення: 20.12.2021).

разумного сомнения». Стандарт достовірності заключення експерта означає, що умови относимости и допустимости заключения соблюдены; на экспертизу представлены доброкачественные объекты; умозаключения эксперта обоснованы общими научно-методическими положениями и основанными на них результатами конкретного экспертного исследования, логически аргументированы, согласуются с другими доказательствами уголовного производства и признаны соответствующими вне разумного сомнения фактическим обстоятельствам правонарушения.

Ключевые слова: заключение эксперта; достоверность; допустимость; относимость; обоснованность; стандарт достовірності.

The standard of forensic report veracity in criminal proceedings

Mykhailo Shcherbakovskyi

Procedural (relevance and admissibility) and epistemological (due quality of objects, accuracy of source data, approved research methodology was applied) conditions and criteria (epistemological: scientific, methodological and logical substantiation of expert conclusions, procedural: compliance with other case files) that together determine veracity of the expert conclusion are outlined.

The Article Purpose is to analyze views of scientists concerning veracity of evidence in general and the expert conclusion in particular; clarify circumstances preceding the expert conclusion and conditioning its accuracy; emphasize epistemological and procedural criteria for this characteristic and compare with the procedure for determining veracity of forensic examination in the countries of the Anglo-Saxon Legal Family and develop a standard based on which veracity of the forensic report can be established by results of performed research.

The scientific and methodological substantiation presupposes general and specific substantiation of research results of submitted objects. The logical substantiation is argumentation of

the expert's interim and final conclusions. The criterion for procedural veracity of the forensic report is in its consistency, compliance with other pieces of evidence. It is advisable to use the standard of proof "beyond a reasonable doubt" to determine conformity of the forensic report with objective reality.

The standard of forensic report veracity implies that conditions of relevance and admissibility of the forensic report are met, objects submitted for forensic examination are of appropriate quality, expert conclusions are based on general scientific and methodological provisions and results of a particular expert research stemming from them, logically reasoned, conformed with other pieces of evidence in a criminal proceeding and recognized as corresponding to actual circumstances of the offense beyond any reasonable doubt.

Keywords: forensic report, veracity, admissibility, relevance, validity, veracity standard.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішення про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Antonov, K. V., Sachko, O. V., Tertyshnyk, V. M., Uvarov, V. H. (2015). *Teoriia dokaziv* [Proof Theory]: pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Averianova, T. V. (2001). *Sudebnaia ehkspertiza. Kurs obshchei teorii* [Forensic examination. General theory course]. Moskva [in Russian].
- Bandurka, O. M., Blazhivskiy, Ye. M., Burdol, Ye. P. ta in. (2013). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [The Criminal Procedural Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary]. U 2 t. T. 1 ; za zah. red. V. Ya. Tatsiia,

- V. P. Pshonky, A. V. Portnova. Kharkiv [in Ukrainian].
- Belkin, R. S. (1966). *Sobiranie, issledovanie i otsenka dokazatelstv. Sushchnost i metody* [Collecting, studying and evaluating evidence. Essence and methods]. Moskva [in Russian].
- Belkin, R. S. (2001). *Kriminalistika: problemy segodniashnego dnia. Zlobodnevyne voprosy rossiiskoi kriminalistiki* [Criminalistics: problems of the present. Pressing issues of Russian criminalistics]. Moskva [in Russian].
- Belkin, R. S., Vinberg, A. I., Dorokhov, V. Ia., Karneeva, L. M. i dr. (1973). *Teoriia dokazatelstv v sovetskom ugovnom protsesse* [The proof theory in the Soviet criminal procedure]; otv. red. N. V. Zhogin. Moskva [in Russian].
- Bergman, P., Berman, S. J. (2009). *The Criminal Law Handbook: Know Your Rights, Survive the System*. 11th edition. Printed in the U. S. A.
- Black's Law Dictionary* (1968) ; By Black H. C. 4th edition. St. Paul, Minn ; West Publishing Co.
- Bolshoi ehntsiklopedicheskii slovar* [Big Encyclopedic Dictionary](2000) ; gl. red. A. N. Prokhorov. Moskva, Sankt-Peterburg [in Russian].
- Brokgauz, F. A., Efron, I. A. (2002). *Ehntsiklopedicheskii slovar: sovremennaiia versia* [Encyclopedic Dictionary. Modern Version]. Moskva [in Russian].
- Butyrin, A. Iu., Trifonova, Z. V. (2017). Obespechenie dostovernosti vyvodov v zakliuchenii ehksperta pri proizvodstve sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ehkspertizy [Ensuring veracity of the conclusions in the forensic report while conduct of forensic structural engineering analysis]. *Teoriia i praktika sudebnoi ehkspertizy*. T. 12. № 3. URL: <https://moesnsk.ru/upload/media-library/311/3117b926e4edcbb7b8960293e734e36.pdf> [in Russian].
- Bychkova, S. F., Bychkova, E. S., Kalimova, A. S. (2005). *Sudebnaia ehkspertologiiia. Kurs lektsii* [Forensic science. Course of lectures]. Almaty [in Russian].
- Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579 (1993). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579>.
- Drozdov, O., Hryniuk, V., Kovalchuk, S., Korytko, L., Kret, G. (2021). The standard of proof "beyond a reasonable doubt" in criminal proceedings of Ukraine in the context of the ECHR case-law. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. Is. 46. DOI: 10.34069/AI/2021.46.10.28.
- Edwards, T. S., Jr., Edwards, J. R. (2020). The Daubert expert standard: a primer for Florida judges and lawyers. *The Florida bar journal*. Vol. 94. No. 2. URL: <https://www.floridabar.org/the-florida-bar-journal/the-daubert-expert-standard-a-primer-for-florida-judges-and-lawyers>.
- Ehisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie ehksperta. Struktura i nauchnoe obosnovanie* [The forensic report. Structure and scientific substantiation]. Moskva [in Russian].
- Ehntsiklopediia ehpistemologii i filosofii nauki* [Encyclopedia of Epistemology and Philosophy of Science](2009) ; pod red. I. T. Kasavina. Moskva [in Russian].
- Faigman, D. L., Slobogin, C., Monahan, J. (2016). Gatekeeping Science: Using the Structure of Scientific Research to Distinguish Between Admissibility and Weight in Expert Testimony. *Northwestern University Law Review*. Vol. 110. No. 4. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1244&context=nulr>.
- Filosofskii ehntsiklopedicheskii slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary](1983). Moskva [in Russian].
- Frye v. United States. 293 Fed. 1013 (D. C. Cir. 1923). URL: <https://casetext.com/case/frye-v-united-states-7>.
- General Electric Co. v Joiner, 522 U. S. 136 (1997). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/522/136>.
- Giannelli, P. C. (1980). The Admissibility of Novel Scientific Evidence: Frye v. United States, a Half-Century later. *Columbia Law Review*. Vol. 80. No. 6. DOI: 10.2307/1122061.
- Gunn, T. J. (2020). Limitations Clauses, Evidence, and the Burden of Proof in the European Court of Human Rights. *Religion & Human Rights*. Vol. 15. Is. 1–2. DOI: 10.1163/18710328-BJA10007.
- House of Commons. Science and Technology Committee. Forensic Science on Trial*. Seventh Report of Session 2004–05. Published on 29 March 2005. P. 77. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmsselect/cmsselect/96/96i.pdf>.
- Iuridicheskie osnovaniia dostovernosti dokazatelstv* [Legal grounds for evidence veracity](2011) / sost. N. A. Ternovskii ; pod red. V. A. Tomsinova. Moskva [in Russian].
- Kliuiev, O. M., Simakova-Yefremian, E. B., Khosha, V. V. (2020). *Sudova-ekspertna diialnist v Ukraini: zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv* [Forensic activity in Ukraine: collection of regulatory legal acts]: chynne zakonodavstvo stanom na 1 veres. 2020 r. / uporiad.: O. M. Kliuiev, E. B. Simakova-Yefremian, V. V. Khosha. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M., Uhrovetskyi, O. P., Simakova-Yefremian, E. B., Petrova, I. A. ta in. (2021). *Sudovi ehkspertizy v administrativnomu provadzhenni* [Forensic examinations in administrative proceedings]: navch. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kliuiev, O., Simakova-Yefremian, E. (2021). Doktrynalni pidkhody do sudovoi ehkspertizy v Ukraini [Doctrinal approaches to forensic science in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia. Kurs lektsii* [Forensic science. Course of lectures]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kratkaia filosofskaia ehntsiklopediia* [Short Philosophical Encyclopedia](1994). Moskva [in Russian].
- Kryminalnyi protses* [Criminal procedure](2018) : pidruchnyk ; za zah. red. O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [The Criminal Procedural Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary] (2012) ; za zah. red. V. H. Honcharenko, V. T. Nora, M. Ye. Shumyla. Kyiv [in Ukrainian].
- Kumho Tire Co. v Carmichael, 526 U. S. 137 (1999). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/137>.
- Lisichenko, V. K. (1982). Osobennosti proverki i otsenki zakliuchenii ehkspertizy na predvaritelnom

- sledstviu i v sude [Peculiarities of reviewing and evaluating forensic reports while preliminary investigation and court proceedings]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 24 [in Russian].
- Mikheenko, M. M. (1984). *Dokazyvanie v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve* [Proof in Soviet criminal proceedings]. Kiev [in Russian].
- Nemira, S. V. (2016). *Dostovernost zakliuchenii ehksperta v ugovnom protsesse* [Veracity of the forensic report in criminal proceedings]: dis. ... kand. iurid. nauk. Krasnodar [in Russian].
- Nemira, S. V. (2016). *Dostovernost zakliuchenii ehksperta v ugovnom protsesse* : avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk. Krasnodar [in Russian].
- Orlov, Iu. K. (2005). *Sudebnaia ehkspertiza kak sredstvo dokazyvaniia v ugovnom sudoproizvodstve* [Forensic examination as a means of proof in criminal proceedings]. Moskva [in Russian].
- Pavlyshyn, A. A. (2020). *Dostovirnist dokaziv [Proof veracity]/ Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. U 20 t. T. 19. Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura. Kharkiv [in Ukrainian].
- Pedenchuk, A. K. (1995). *Zakliuchenye sudebnogo eksperta: lohyka, ystynnost, dostovernost* [The forensic report: logic, truth, veracity]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Moskva [in Ukrainian].
- Reznik, G. M. (1977). *Vnutrennee ubezhdienie pri otsenke dokazatelstv* [Internal conviction in the evaluation of evidence]. Moskva [in Russian].
- Ripenko, A. I., Tishchenko, V. V., Samoilenko, O. A., Simakova-Yefremian, E. B., Petrova, I. A. ta in. (2021). *Sudovi ekspertyzu u kryminalnomu provadzhenni* [Forensic examinations in criminal proceedings]: posibnyk. Odesa [in Ukrainian].
- Rossinskaia, E. R. (2020). *Sudebnaia ehkspertiza v grazhdanskom, arbitrazhnom, administrativnom i ugovnom protsesse* [Forensic examination in civil, arbitration, administrative and criminal proceedings]: monografia. Moskva [in Russian].
- Serhieieva, D. B. (2014). *Poniattia ta tsnitni dostovirnosti dokazu yak yoho vlastyvosti* [The concept and essence of evidence veracity as its peculiarity]. *Yuryst Ukrainy*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_1_14 [in Ukrainian].
- Schafer, B., Aitken, C. G. G., Mavridis, D. Daubert in the UK — Second order evidence between courts and commissions. URL: <http://www.maths.ed.ac.uk/~cgga/Cutting%20the%20Daubert%20knot.doc>.
- Shcherbakovskii, M. G. (2013). *Uslovia formirovaniia dostovernogo zakliuchenii ehksperta* [Conditions for the formation of a veracious forensic report]. *Teoriia ta praktika sudovoi ekspertizi i kriminalistiki*. Vyp. 13 [in Russian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Performing and using forensic examinations in criminal proceedings]: monografia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2021). *Problemy vykorystannia vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni* [Problems of using forensic report in criminal proceedings]. *Problemy teorii ta praktiky kryminalnoho provadzhennia* : mat-ly kruhl. stolu (Kharkiv, 17.06.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E., Sylenok, K. (2021). *Current Directions of Development of International Cooperation of Forensic Science Institutions of Ukraine in The Fields Historical Forensics, Forensic Archaeology and Aerospace Forensics. Integrated computer technologies in mechanical engineering — synergetic engineering. ICTM'2021* : proceedings, 28–29 Oct. 2021. Kharkov, Ukraine. Cham : Springer, 2021.
- Slovar sovremennoho russkogo literaturnogo iazyka* [Dictionary of modern Russian literary language] (1991). V 20 t. ; gl. red. K. S. Gorbachevich. T. 4. Moskva [in Russian].
- Slovyk ukrainskoi movy* [The Ukrainian Language Dictionary] (1970–1980). V 11 t. ; za red. I. K. Bilodida. Kyiv. T. 2. 1971 [in Ukrainian].
- Stern, H. S., Cuellar, M., Kaye, D. H. (2019). *Reliability and Validity of Forensic Science Evidence. Significance*. Vol. 16. No. 2. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3387399.
- Strogovich, M. S. (1955). *Materialnaia istina i sudebnye dokazatelstva v sovetskom ugovnom protsesse* [Material truth and forensic evidence in the Soviet criminal procedure]. Moskva [in Russian].
- Sudebnye ehkspertyzu: vozmozhnosti, podgotovka materialov, naznachenie, otsenka* [Forensic examinations: possibilities, preparation of materials, appointment, evaluation] (1981). Kiev [in Russian].
- Teoriia dokazatelstv v sovetskom ugovnom protsesse* [The concept of evidence in the Soviet criminal process](1973) ; otv. red. N. V. Zhogin. Moskva [in Russian].
- The Criminal Procedure Rules 2020 (2020). *UK Statutory Instruments*. № 759 (L. 19). URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2020/759/contents/made>.
- Vapniarchuk, V. V. (2018). *Teoretychni osnovy kryminalnoho protsesualnoho dokazuvaniia* [Theoretical foundations of criminal procedural proof]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Vladimirov, L. E. (2000). *Uchenie ob ugovlovnykh dokazatelstvakh* [The doctrine of criminal evidence]. Tula. S. 266.
- Ward, T. (2020). *Explaining and trusting expert evidence: What is a 'sufficiently reliable scientific basis'? The International Journal of Evidence & Proof*. Vol. 24. № 3. DOI: 10.1177/1365712720927622.

Щербаковський, М. (2021). Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 21–39. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03.

Генезис і проблемні питання використання новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці, експертній діяльності й досудовому розслідуванні

Олександр Юхно *

* Д-р юрид. наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>, e-mail: u-kafedra@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.04 УДК 343.98

Надійшло 08.11.2021 / Рецензовано 09.11.2021 / Прийнято до друку 15.11.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Розглянуто генезис розвитку та шляхи вдосконалення теоретичних і прикладних напрямів криміналістики, судової експертології й кримінального процесу для вирішення криміналістичних, процесуальних, організаційних та інших проблемних питань запровадження й використання досягнень науки і техніки під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень на різних історичних етапах розвитку цього напрямку в Україні. Окремо акцентовано увагу на науковому підході до відбору, запровадження, використання електронно-обчислювальних машин, телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та інших сучасних технологій і мереж, засобів зв'язку, штучного інтелекту й досягнень науки і техніки в криміналістиці, експертній діяльності й у досудовому розслідуванні. Вивчено та проаналізовано наукові позиції окремих учених і представників вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл із названих питань (зокрема, щодо обговорення, висвітлення й законодавчого закріплення в правовому та процесуальному механізмах відбору, запровадження й використання згаданих технологій). Висловлено авторське бачення та сформовано наукову позицію щодо порушених проблемних питань і шляхів їх вирішення.

Метою є аналіз історичного розвитку й сучасного стану криміналістичних, процесуальних і організаційних проблемних питань з відбору, ліцензування, використання, адаптування сучасних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних,

комп'ютерних та інших технологій (зокрема, штучного інтелекту) у криміналістиці, експертній діяльності та досудовому розслідуванні, а також нормативно-правової бази, що регулює окремі питання цього напрямку.

Ключові слова: криміналістика; експертна діяльність; досудове розслідування; сучасні технології; комп'ютерні мережі; інформаційний простір; цифрові технології; штучний інтелект; відбір; адаптування.

Постановка наукової проблеми

Людина повсякчас розвивається, намагаючись пристосувати до своїх потреб навколишній світ. На початку існування вона навчилася використовувати деревину й каміння для свого виживання, а сьогодні сягнула такого наукового рівня, що здатна опанувати навіть космічний простір. Людина ХХІ століття вже не уявляє свого існування без новітніх засобів спілкування, які вдосконалює день у день. Не уявляють свого життя без цього й ті, хто намагається жити за рахунок оточуючих, скоюючи кримінальні правопорушення. У всьому світі правоохоронні органи протиставляють діяльності таких осіб сучасні досягнення науки й техніки, застосовуючи передові наукові підходи до відбору, ліцензування, запровадження й адаптування новацій у методиках розслідування негативних явищ. Це повною мірою стосується застосування новітніх досягнень науки й техніки у сфері інформаційних, телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та інших технологій, штучного інтелекту в протидії злочинності, зокрема, у судовій експертології й досудовому слідстві.

Майбутні розвиток, формування та використання криміналістичних знань обумовлені науково-технічним прогресом. Так, ми поділяємо думку відомого криміналіста В. Ю. Шепітька про те, що створення інформаційного соціального середовища сприяло технологізації криміналістики, розробленню й упровадженню інформаційних, телекомунікаційних, цифрових та інших сучасних технологій і штучного інтелекту. У нових умовах криміналістика від традиційного вивчення матеріально фіксованих слідів переходить до дослідження звукових, електронних або геномних слідів. Змінюються також способи, прийоми й методи роботи з такими слідами, правила їх збирання, дослідження та фіксування¹. Злочини у сфері сучасних інформаційних та інших технологій набувають міжнародного, транснаціонального характеру, до того ж потерпілі від таких злочинів і самі злочинці можуть перебувати в різних країнах світу (наприклад, злочинці — навіть у місцях позбавлення волі). Для протидії таким видам злочинів особливе значення насамперед має посилення й удосконалення міжнародного співробітництва в цій сфері,

1 Шепітько В. Ю. Роль професора М. В. Салтевського у формуванні методологічних засад криміналістики. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 07—08.11.2017). Харків, 2017. С. 7—8.

підвищення його ефективності. Сьогодні міжнародні організації й органи влади багатьох країн активно вживають організаційних і правових заходів із запобігання та протидії злочинам у сфері сучасних інформаційних та інших технологій. Із цією метою на базі використання системи криміналістичної класифікації способів вчинення правопорушень у сфері інформаційних технологій розроблено кодифікатор Генерального Секретаріату Інтерполу, де окремо передбачено комп'ютерні злочини². Для запобігання злочинам, скоєним у сфері інформаційних технологій, 23.11.2001 р. в Будапешті підписано Конвенцію Ради Європи про злочинність у сфері комп'ютерної інформації *ETS № 185*, більш відому в Україні під назвою «Конвенція про кіберзлочинність»³ (далі — *Конвенція*). Вона відкрита для підписання як державами — членами Ради Європи, так і тими державами, які не є її членами, але брали участь у її розробленні (зокрема, її підписали США та Японія). Крім того, Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи (із метою підвищення ефективності протидії таким видам злочинів і правового визначення в Європі групи злочинів, пов'язаних із комп'ютерами й інформаційними технологіями) 1990 р. підготував рекомендації про включення до законодавств європейських країн кримінальних норм «мінімального списку» і «необов'язкового списку» комп'ютерних злочинів. На початку 2002 р. додатково ухвалено Протокол № 1 до Конвенції, який додав до цього переліку злочини із поширення інформації расистського, ксенофобного й іншого характеру, що підбурює до

насилюючих дій, ненависті чи дискримінації окремої особи або групи осіб і/або ґрунтується на расовій, національній, релігійній або етнічній належності. Згаданий Протокол також ратифіковано Верховною Радою України. Згідно з Конвенцією злочини класифіковано за чотирма групами, а саме: 1) спрямовані проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ (ст. 2), незаконне перехоплення (ст. 3), вплив на комп'ютерні дані (протиправне навмисне пошкодження, знищення, погіршення якості, зміна або блокування комп'ютерних даних) (ст. 4) або системи (ст. 5)), протизаконне використання спеціальних технічних пристроїв (ст. 6) і комп'ютерних програм, розроблених або адаптованих для скоєння злочинів, передбачених у ст. 25, а також комп'ютерних паролів, кодів доступу, їх аналогів, за допомогою яких можна отримати доступ до комп'ютерної системи загалом або будь-якої її частини (норми ст. 6 застосовують тільки в разі, якщо використання (поширення) спеціальних технічних пристроїв спрямовано на скоєння протиправних діянь); 2) пов'язані з використанням комп'ютерних засобів (підроблення та шахрайство з використанням комп'ютерних технологій (ст. 7, 8): зловмисні й протиправні введення, зміна, видалення або блокування комп'ютерних даних, що тягнуть за собою порушення автентичності даних із наміром, щоб їх розглядали або використовували з юридичною метою як автентичні); 3) здійснювані з метою розповсюдження за допомогою комп'ютерних систем (надання пропозицій

2 Операції з кіберзлочинності / Інтерпол : офіц. вебсайт. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cybercrime/Cybercrime-operations> (дата звернення: 06.11.2021).

3 Конвенція про кіберзлочинність : ратифік. Законом України від 07.09.2005 р. № 2824-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 06.11.2021).

для користування, поширення та придбання різних видів дитячої порнографії, а також наявність дитячої порнографії в пам'яті комп'ютера певної особи; ст. 9); 4) пов'язані з порушенням авторського права й суміжних прав на програмне забезпечення (ст. 10; в Україні — ст. 176 Кримінального кодексу ⁴, далі — *КК України*) ⁵.

Відповідно до чинного законодавства України вже до 2021 р. рівень розвитку інформаційного суспільства в нашій державі мав гармонізувати із загальносвітовим шляхом інтеграції національного та всесвітнього інформаційних просторів. Утім, для повноправного користування благами інформаційного суспільства нашій країні слід прийняти також негативні наслідки такого розвитку — більш сучасні й інтенсивні способи (замість традиційних) учинення кримінальних правопорушень. Тож ми поділяємо позицію В. П. Бахіна про те, що криміналістика має працювати на прогнозування та запобігання тому, що може стати злочинами в найближчому майбутньому ⁶, а це цілком стосується й дослідження та вирішення проблем протидії скоєнню злочинам у сфері телекомунікаційних, інформаційних, комп'ютерних, цифрових технологій, штучного інтелекту й інших новітніх досягнень науки та техніки. За результатами аналізу стану криміногенної обстановки простежується тенденція усе частішого використання злочинцями інформації як предмета посягання чи інструмента злочинної діяльності в інформаційному середови-

щі (кіберпросторі) на різноманітні правовідносини — від сфери національної безпеки до сфери приватної власності. Механізм і динаміка таких злочинів значно ускладнюють правоохоронним органам досудові розслідування, а судам — розгляд кримінальних проваджень. За статистикою у кримінальному провадженні впродовж 2014—2018 рр. перебувало злочинів, скоєних із використанням високих інформаційних технологій: 2014 р.— 4883, 2015 р.— 6026, 2016 р.— 6219, 2017 р.— 10 872, 2018 р.— 11 131. Водночас (на тлі загального зростання рівня кіберзлочинності) показник розкриття таких злочинів має тенденцію до щорічного зниження — зокрема, слідчі склали обвинувальних актів: 2014 р.— 797, 2015 р.— 756, 2016 р.— 453, 2017 р.— 764, 2018 р.— 666 ⁷.

Досліджуючи кримінологічні чинники скоєння злочинів у кіберпросторі, Д. Маренич з'ясувала, що 2009 р. було засуджено 56 осіб, 2010 р.— 69, 2011 р.— 56, 2012 р.— 80, 2013 р.— 49, хоча зареєстровано таких кримінальних проваджень у рази більше. Серед засуджених більшість чоловіків — 90,82%, жінок — 8%, і їх кількість зменшується (так, 2009 р. їх частка складала 21,5%, 2010 р.— 8,7%, 2011 р.— 12,5%, 2012 р.— 1,25%, 2013 р.— 6,1%). Найбільша кримінальна активність характерна для осіб віком від 30 до 50 років (44,92%), віком від 25 до 30 років — 27,2%, віком від 16 до 18 років — 0,33%, а віком від 50 до 65 років — 4,91% (отже, хакери — не обов'язково підлітки). Водночас серед засуджених осіб 44,9% працездатні, але ніде не працювали

4 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

5 Конвенція про кіберзлочинність ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 06.11.2021).

6 Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962—2002). Киев, 2002. С. 15.

7 Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса, 2020. С. 5.

й не навчалися⁸. Така сама тенденція простежується й останніми роками. Зазначене свідчить про недостатню готовність правоохоронних органів протидіяти не лише проявам кіберзлочинності, а й традиційній технічно оновленій злочинності.

Оскільки зі злочинною метою все активніше використовують інформаційні, телекомунікаційні, цифрові й інші технології, а також мережі кіберпростору, різноманітні види засобів зв'язку, штучний інтелект та інші сучасні досягнення науки й техніки, то нагальною стає необхідність відбору, застосування й адаптування всіх цих засобів до потреб криміналістики, експертології й досудового слідства, а саме розроблення відповідних методик розслідування, які б передбачали застосування єдиних методів, засобів і прийомів для вирішення типових завдань досудового розслідування на різних його етапах⁹, що

спонукало обрати саме таку тему цієї статті.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Подібну проблематику розглядали: О. В. Баулін, Ф. Ю. Бердичевський, А. С. Білоусов, Л. В. Борисов, В. М. Бутузов, В. Б. Вехов, В. О. Голубов, І. М. Гуткін, О. Ю. Довженко, А. Я. Дубинський, В. В. Журавель, Р. А. Калюжний, Л. М. Карнеєв, М. В. Карчевський, О. М. люєв, О. О. Книженко, М. О. Кравцова, В. А. Коршенко, О. М. Ларін, Д. Маренич, О. А. Самойленко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Д. П. Письменний, І. В. Пиріг, В. О. Приходько, М. А. Погорецький, В. М. Тertiшник, В. Ю. Шепітько, В. П. Шеломцев, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та ін.¹⁰ Розглянемо докладніше деякі дисертації, у яких досліджено порушені питання. Так, питання

- 8 Маренич Д. Соціально-демографічні ознаки особи, що вчинила злочин у сфері використання ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку. *Вісник прокуратури*. 2014. № 9. С. 91—97.
- 9 Самойленко О. А. Зазнач. твір.
- 10 Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102—117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 06.11.2021) ; Шепітько М. В. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Там само*. С. 48—57. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.04 (дата звернення: 06.11.2021) ; Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблеми застосування науково-технічних засобів та інноваційних продуктів у діяльності органів правопорядку. *Там само*. Вип. 20. С. 11—26. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.01 (дата звернення: 06.11.2021) ; Хараберюш І. Ф. Окремі погляди щодо співвідношення спеціальної техніки правоохоронних органів та криміналістичної техніки. *Там само*. С. 88—102. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.06 (дата звернення: 06.11.2021) ; Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубликов А. В. Застосування спеціальних знань під час виявлення, профілактики й розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Там само*. 2020. Вип. 22. С. 162—178. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (дата звернення: 06.11.2021) ; Пиріг І. В., Приходько В. О. Криміналістичні обліки: проблеми класифікації. *Там само*. 2021. Вип. 23. С. 45—60. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.03 (дата звернення: 06.11.2021) ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Впровадження новітніх методів експертних досліджень та підходів до здійснення судово-експертної діяльності — необхідний фактор експертного забезпечення правосуддя. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «кругл. столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 123—128 та ін.

кримінологічної характеристики кіберзлочинності та запобігання їй органами внутрішніх справ вивчала 2016 р. М. О. Кравцова; теоретичні й методичні основи судової телекомунікаційної експертизи 2017 р. розглядав В. А. Коршенко; проблемам основ методики розслідування злочинів, скоєних у кіберпросторі, 2020 р. присвятили роботи О. А. Самойленко й О. Ю. Довженко. Окремо слід акцентувати увагу на інших дослідженнях, результати яких викладено в наукових працях, зокрема: В. М. Бутузова «Протидія комп'ютерній злочинності в Україні» і «Організація боротьби зі злочинами у сфері високих технологій», Ю. М. Юрченка «Запобігання злочинам у сфері високих технологій: погляд в майбутнє», М. В. Карчевського «Злочини в сфері використання ЕОМ, систем комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку, що вчиняються організованими злочинними групами та злочинними організаціями: проблеми кваліфікації та попередження».

Проте, генезис вирішення криміналістичних, процесуальних і організаційних питань щодо застосування сучасних телекомунікаційних, інформаційних, комп'ютерних і цифрових технологій у криміналістиці, експертній діяльності й досудовому розслідуванні останнім часом комплексно не досліджено.

Зважаючи на стрімкий розвиток сучасних новітніх інформаційних та інших зазначених вище технологій, окремі теоретичні та правозастосовні криміналістичні, організаційні, оперативно-розшукові та процесуальні особливості використання таких технологій і мереж у криміналістиці, судовій експертології, досудовому розслідуванні потребують подальших комплексних і концептуальних досліджень. Водночас залишаються невирішеними проблемні

питання протидії латентності таких видів злочинів, оскільки мінімізувати латентність можна, зокрема, і шляхом впливу на осіб, які скоюють такі злочини. Тому зростає значення досліджень криміналістичної характеристики та кримінологічного портрета злочинця й розв'язання решти нагальних питань, які зумовлять напрями подальших наукових розвідок. У межах цієї наукової статті спробуємо дослідити порушені питання та запропонувати шляхи вирішення окремих проблем (зокрема, щодо відбору, ліцензування, запровадження, адаптування й використання новітніх досягнень науки і техніки).

Недоліки теорії та практики, а також несвоечасність відбору, ліцензування, апробації й запровадження сучасних досягнень науки та техніки в криміналістику, експертну діяльність і правозастосовну діяльність досудового слідства певною мірою знижують ефективність виявлення, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, скоєних із застосуванням новітньої техніки, проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій органами слідства, дізнання, прокуратури, оперативними підрозділами, що негативно впливає на своєчасність і якість досудового розслідування й судового розгляду загалом та розроблення відповідних методик розслідування кримінальних правопорушень зокрема.

Мета роботи

Метою є аналіз історичного розвитку й сучасного стану криміналістичних, процесуальних і організаційних проблемних питань з відбору, ліцензування, використання, адаптування сучасних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних, комп'ютерних та інших технологій (зокрема, штучного

інтелекту) у криміналістиці, експертній діяльності та досудовому розслідуванні, а також нормативно-правової бази, що регулює окремі питання цього напрямку.

Основне завдання — виробити пропозиції й рекомендації щодо шляхів вирішення виявлених проблемних питань на теоретичному, правозастосовному та законодавчому рівнях.

Наукова новизна дослідження. Наукове дослідження має такі елементи новизни: *уперше* його здійснено на перетині криміналістики, експертології, кримінального права та процесу; проаналізовано історичний розвиток і сучасний стан відбору, ліцензування, запровадження й використання досягнень науки та техніки (зокрема, у сфері інформаційних, телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та інших технологій, засобів і мереж), а також розроблення за їх допомогою відповідних методик розслідування; удосконалено пропозиції й рекомендації щодо розв'язання наявних проблемних питань шляхом кардинальних змін наукової парадигми криміналістики, експертології та досудового розслідування із застосуванням інновацій.

Викладення основного матеріалу дослідження

Стрімкий і динамічний розвиток інформаційних, телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та інших технологій, штучного інтелекту щодня все більше змінює аспекти економічного, політичного й соціального життя всіх країн світу. У середині 1950-х рр. не кожна родина мала телевізор, у середині 1970-х — персональний комп'ютер, а сьогодні нікого не здивуєш індивідуальним смартфоном. За даними *Nua Internet Surveys*, кількість користувачів глобальної мережі «Інтернет» із 80 тис.

(1988) зростає до 4,5 млрд (2020) і продовжує збільшуватись. Від часу набрання Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — *КПК України*) чинності кожен службовий персональний комп'ютер слідчого, із якого здійснюються пошук у Єдиному реєстрі досудового розслідування (далі — *ЄРДР*), має підключення до інтернету, що надає працівникам правоохоронних органів низку сучасних інформаційних інструментів для реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Збільшення кількості персональних комп'ютерів та користувачів інтернету, мобільних телефонів і їх різновидів впливає на кількість злочинів, скоєних із використанням сучасних інформаційних технологій. Про це свідчать статистичні дані: в Україні таких злочинів 2016 р. зареєстровано 217, а 2018 р. — уже 6000, а надалі їх щорічне зростання склало понад 25%, ураховуючи значну латентність і недосконалість чинного законодавства тощо. У зв'язку із цим у системі МВС України створено спеціальні підрозділи протидії кіберзлочинам, що напрацьовують відповідні методики та практику за цим напрямом організаційної, слідчої, оперативно-розшукової й іншої діяльності. Невипадково ООН ще 1992 р. додала до переліку транснаціональних організованих такі види злочинів, дорівнявши їх до: незаконного відмивання грошей; терористичної діяльності; організованого наркобізнесу; крадіжок витворів мистецтв, інтелектуальної власності; незаконної торгівлі зброєю, людьми й людськими органами; захоплення повітряних суден і наземного транспорту; морського піратства; шахрайства; екологічних злочинів. Якщо сьогодні різні соціальні верстви та різні вікові категорії насе-

лення використовують зазначені вище й інші новітні технології (особливо мережу «Інтернет»), і таке використання стає день у день активнішим, то в діяльності правоохоронних органів (зокрема, органів поліції) — через обмежене фінансування — відбір таких технологій, їх застосування, адаптування та вирішення питань ліцензування відбуваються доволі повільно.

На виконання рекомендацій міжнародних інституцій і міжнародних правових актів вітчизняні законодавці передбачили кримінальну відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (далі — ЕОМ) і комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку в Україні. Родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які обумовлено розд. XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» КК України¹¹, є сукупність відносин, що виникають щодо оброблення (збирання, уведення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрування), захисту комп'ютерної інформації й експлуатації ЕОМ, комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Предметом злочинів, відповідальність за які передбачена розд. XVI КК України, можуть бути: 1) електронно-обчислювальні машини (комп'ютери); 2) автоматизовані системи; 3) комп'ютерні мережі; 4) мережі електрозв'язку; 5) інформація; 6) програмні чи технічні засоби; 7) пові-

домлення електрозв'язку. Маємо зауважити, що розд. XVI КК України характеризується неузгодженістю термінів (як у самому розділі, так і щодо решти нормативно-правових актів), а термін ЕОМ (ЕОМ (*комп'ютер*) — це будь-який пристрій або група взаємно поєднаних пристроїв, один чи більше з яких, відповідно до певної програми, автоматично обробляє інформацію й обладнаний допоміжним устаткуванням (пристосуванням), що дає змогу змінювати або перезаписувати керівні програми і/або дані, необхідні для реалізації процесором його цільових функцій) узагалі сьогодні вже є архаїчним. Уже існують оптичні, квантові й біокомп'ютери, тобто комп'ютери, що базуються на відмінних від електронної технології, тому термін ЕОМ — це дефініція, застосування якої невдовзі (у разі використання комп'ютерними злочинцями нових нейрокомп'ютерів і/або об'єктів штучного інтелекту) уже не дасть змоги криміналізувати протиправні діяння. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» інформаційна (автоматизована) система — це організаційно-технічна система, у якій реалізується технологія оброблення інформації з використанням технічних і програмних засобів¹².

Як відомо, *комп'ютерна мережа* — це комплекс (сукупність) з'єднаних лініями зв'язку комп'ютерів. Залежно від швидкості обміну даними між робочими комп'ютерами й розмірів охопленої території розрізняють локальні, регіональні та глобальні комп'ютерні мережі.

11 Кримінальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

12 Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

Зважаючи на положення ст. 1 Закону України «Про телекомунікації»¹³, можна дійти висновку, що *мережі електрозв'язку* (як синонім до телекомунікаційних мереж) — це комплекс технічних засобів телекомунікацій і споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання і/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням.

Співпраця криміналістів, математиків, фізиків і представників інших галузей науки у розробленні кібернетичних методів дослідження сприяла запровадженню сучасних технічних досягнень у судово-експертну практику. Зокрема, комп'ютерні технології сьогодні є незамінним ефективним засобом роботи сучасного слідчого, дізнавача, експерта, прокурора, судді та ін. і основним способом удосконалити таку роботу¹⁴. Саме тому існує нагальна потреба дослідити генезис вирішення криміналістичних, процесуальних та організаційних проблемних питань щодо використання інформаційних, телекомунікаційних, комп'ютерних і цифрових технологій у теорії, правозастосовній та експертній діяльності, криміналістиці та кримінальному процесі, а також їх тенденції й певний науковий досвід з метою подальшого вдосконалення та розв'язання порушених у цій статті проблемних питань.

Ще 1969 р. Л. Ю. Ароцкер зазначав, що для практичного використання ЕОМ в експертній діяльності та практиці потрібно розробити алгоритми й режими їх роботи, які б дали змогу забезпечити достатню надійність відповідей для здійснення ідентифікаційних завдань і правильне вирішення як організаційних, так і процесуальних питань, без чого неможливе подальше використання ЕОМ у діяльності судових експертів¹⁵. Дискутуючи щодо цього, Р. М. Ланцман також зазначав, що першочергового вирішення потребують питання організаційного та процесуального характеру (зокрема, на якій стадії науково-експериментальної перевірки надійності ЕОМ їх можна застосовувати для проведення судових експертиз). За його твердженням, література 1968 р. вже містила описи застосування ЕОМ під час проведення експертиз, однак тоді правильного розпізнання досягли не за всіма випадками та напрямками¹⁶.

Важливою умовою застосування ЕОМ в експертній практиці є відсутність грубих помилок в роботі ЕОМ за кожним із алгоритмів, які перевіряють. Якщо певні види сучасних технічних засобів, працюючи за визначеним алгоритмом, експериментальним шляхом і в достатній кількості дослідів дають правильні відповіді, то такий алгоритм можна використовувати також під час проведення судових експертиз. В іншому разі завжди існують сумніви в надійності обраного експертом алгоритму.

13 Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

14 Іванов В. Г., Іванов С. М., Карасюк В. В. та ін. *Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності* : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Іванова. 4-те вид., змін. і допов. 2014. С. 4.

15 Ароцкер Л. Е. *Организационные и процессуальные вопросы использования электронно-вычислительных машин в экспертной практике. Криминалистика и судебная экспертиза*. 1969. Вып. 6. С. 182—183.

16 Ароцкер Л. Е., Ланцман Р. М. *Кибернетика и криминалистическая экспертиза почерка*. Москва, 1968. С. 51, 83—85.

Свого часу, коли наукова спільнота тільки-но порушила ці питання, М. С. Строгович зазначав, що застосовувати у слідчій, експертній і судовій практиці нові прийоми й засоби, розроблені технічними та природничими науками, можна тільки у разі, коли їх усебічно перевірено, а їх засоби здатні давати достовірні результати¹⁷.

Застосовуючи сучасні технічні досягнення й ЕОМ для дослідження речових доказів, судовий експерт повинен з'ясувати механізм дослідницької діяльності конкретного новоствореного технічного пристрою, зрозуміти, за якими ознаками й механізмами відбуваються розпізнавання, вирішення поставленого завдання та ухвалення рішення. Без цього експерт не має права послуговуватися такими новітніми науковими досягненнями, технікою тощо, а також надавати висновок слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду, адже умови й характер процесуальної діяльності цих осіб не припускають застосування методів дослідження, якщо експерт не розуміє сутності цих методів.

Безумовно, віра в абсолютну об'єктивність ЕОМ та інших досягнень науки й водночас нерозуміння механізму їх діяльності, ознак, якими вони оперують, не дає експертові права використовувати ЕОМ та інші досягнення науки під час проведення судової експертизи.

Посилання на можливість застосування ЕОМ в інших галузях людської діяльності, навіть за незнання механізму їх роботи, у правозастосовній діяльності не працюють, оскільки в ній (зокрема, у судовому дослідженні), на відміну від будь-якої іншої діяльності,

кожен факт має бути доказано й обґрунтовано.

На переконання Л. Г. Еджубова, різні види завдань експертного дослідження передбачають розроблення різноманітних алгоритмів, кожний із яких має розв'язувати конкретне експертне завдання. Неможливо розробити єдиний універсальний алгоритм для дослідження всіх об'єктів навіть одного виду експертизи. У зв'язку із цим виникає потреба розробити й запровадити в експертну діяльність і слідчу й судову практику системи різних алгоритмів, покликаних вирішувати конкретний клас завдань¹⁸, що є актуальним до сьогодні. Він констатував, що такий підхід у той час (1968) найчастіше застосовували до проведення судово-почерковознавчих експертиз.

Потреба в декількох алгоритмах існуватиме й надалі — для розроблення й удосконалення кібернетичних методів багатьох видів судових експертиз, що даватиме змогу вирішувати одне слідче завдання за допомогою декількох алгоритмів, оскільки однозначні результати, здобуті завдяки застосуванню різних алгоритмів, більш переконливі.

Думка тогочасних науковців щодо необхідності постійного відбору, застосування й адаптування новітніх досягнень науки та техніки в експертній діяльності за окремими напрямками є слушною до сьогодні. Наприклад, ідентифікація слідів пальців рук особи під час дактилоскопічної експертизи за допомогою ЕОМ (комп'ютерів) значно прискорює процес, на відміну від опрацювання картотечних криміналістичних обліків слідів пальців рук людини

17 Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В 2 т. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. Москва, 1968. С. 83.

18 Эджубов Л. Г. Актуальные вопросы использования электронных цифровых вычислительных машин в судебном почерковедении. *Проблемы правовой кибернетики* : мат-лы симп. Москва, 1968. С. 167—168.

вручну працівниками експертних закладів. Сучасними дронами (безпілотними летальними апаратами й наземними та підводними безпілотниками) кермують за допомогою спеціальних персональних комп'ютерів під час огляду місця події в разі, коли предмети злочину або частини тіл потерпілих знаходяться на певній відстані від основного місця події, або коли їх застосовують для затримання злочинців «на гарячому» та ін. Для протидії загрози вибуху на місці події вибухотехнічні криміналістичні лабораторії застосовують робототехніку для ідентифікації вибухового пристрою.

Активно послуговуються комп'ютерною технікою й мережами у правозастосовній діяльності, а вільний доступ до відповідних криміналістичних та інших обліків дасть змогу слідчому, дізнавачеві, оперативному працівникові значно пришвидшити першочергові слідчі (розшукові) дії (наприклад, зі встановлення особи злочинця, геномні сліди якого виявлено на місці події). Перспективним є поповнення криміналістичних обліків такими новими видами, як: фіксування райдужної сітківки ока, відеокомп'ютерне розпізнавання особи за зображенням, рентгенограма тулуба, геномні портрети та ін.

Використання сучасних досягнень науки й техніки дає змогу розширити коло питань, які можуть вирішувати експерти. Так, у разі розслідування злочинів у сфері використання ЕОМ, комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електроз'язку, проводять як традиційні криміналістичні (трасологічні, почеркознавчі, речовин і матеріалів та ін.), економічні, судо-

во-бухгалтерські експертизи, так і спеціальні для цього складу злочинів комп'ютерно-технічні експертизи. Відповідно до завдань і специфіки об'єктів дослідження сьогодні у межах цього виду можна виокремити такі підвиди експертизи: 1) технічну комп'ютерів і периферійних пристроїв; 2) технічну обладнання захисту комп'ютерної інформації; 3) машинних даних, використовуваних у комп'ютерній мережі¹⁹. Методичні основи судової телекомунікаційної експертизи, яку успішно впроваджено в діяльність експертних установ України, 2017 р. заклав В. А. Коршенко. Зокрема, він визначив, що *телекомунікаційна експертиза* — це рід класу інженерно-технічних експертиз, яка передбачає дослідження експертом на основі спеціальних знань телекомунікаційних систем, засобів, мереж, їх складових та інформації, яку вони передають, приймають та обробляють, що містять відомості про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Він аргументував, що родовим об'єктом цієї експертизи є матеріальні об'єкти, їх сукупність або частини, що за своїми характеристиками могли або за певних умов можуть передавати, випромінювати і/або приймати знаки, сигнали, текст, зображення, звуки, повідомлення й іншу інформацію за допомогою радіо, дровових, оптичних, електромагнітних та інших систем, а також програмне забезпечення й інформація, яку містять ці об'єкти²⁰.

Із метою повного, швидкого та неупередженого розслідування (ст. 2 КПК України) кіберзлочинів, для обрання певної тактики й методики розслідуван-

19 Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2011. С. 536—537.

20 Коршенко В. А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. С. 12—15.

ня слідчий, дізнавач, прокурор, суддя повинні знати криміналістичну характеристику таких тактики й методики. Щодо цього наукові дискусії тривають до сьогодні. Тому вважаємо доцільним зупинитися на криміналістичній характеристиці інформаційних і кіберзлочинів, що містить такі елементи: особи злочинця й потерпілого, предмет злочинного посягання, спосіб (способи) скоєння злочинів, слідову картину.

О. Г. Волеводз і Д. Маренич зазначають, що особа злочинця найчастіше вирізняється активною життєвою позицією, витонченістю, хитрістю, оригінальним і нестандартним мисленням та поведінкою, обережністю, уважністю, пильністю, деяким талантом до передбачення під час підготовки та скоєння злочина, а також певною післязлочинною поведінкою і маскуваням. Із психофізіологічного боку це яскрава, мисляча та творча особистість, знавець своєї справи, здатна на технічний виклик, бажаний студент і/або працівник. Однак, така особа боїться втратити свій авторитет чи соціальний захист у межах соціальної групи або побоюється глузувань. Її поведінка зовні найчастіше відповідає загальноприйнятим у суспільстві соціальним нормам. Як підтверджує слідча й судова практика, комп'ютерні злочинці здебільшого не мають кримінального минулого, а ті особи, які вже перебувають у місцях позбавлення волі, намагаються опанувати знання в цій галузі та використовують їх за наявності корумпованих зв'язків із адміністрацією виправних установ для скоєння кримінальних правопорушень, скеровуючи їх за межі місць ув'язнення. За визначенням науковців, значну частину таких злочинів вчинено

індивідуально, проте останнім часом спостерігається тенденція до співучасті в групових посяганнях²¹. Установлюючи особи виконавців таких злочинів, слід зважати на їх можливі трудові відносини з потерпілою організацією, особливості поведінки на роботі, види технічних посад, які посідають злочинці на момент скоєння кримінального правопорушення, групу осіб, що підлягає перевірці, способи підготовки, скоєння та приховування слідів комп'ютерних злочинів, а також вік особи, мотив і мету злочинних дій, сферу злочинної діяльності (хакери, крєкери, фрікери та ін.), фінансові й технічні можливості, своєрідність комп'ютерних знань тощо, схеми дій різних груп злочинців (хакер-одинак, об'єднана хакерська група, підприємство-конкурент, представники різних структур відомчого, міжвідомчого рівня), особливості особи злочинця залежно від виду комп'ютерного злочину та ін.

Наступним елементом криміналістичної характеристики таких видів злочинів є особа потерпілого. Відповідно до чинного КПК України і статистичних даних потерпілою стороною можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Здебільшого потерпілими є юридичні особи (підприємства всіх форм власності, установи, відомства, організації).

Ураховуючи право власності на комп'ютерну систему, у юридичній літературі виокремлюють три групи потерпілих від таких видів злочинів: власники комп'ютерних систем — 79%; клієнти власників комп'ютерних систем — 13%; треті особи — 8%. Основні елементи криміналістичної характеристики комп'ютерних злочинів різняться розмаїттям способів підготовки,

21 Волеводз А. Г. Следы преступлений, совершенных в компьютерных сетях. *Российский следователь*. 2002. № 1. С. 4–12; Маренич Д. Криміналістична характеристика кіберзлочинів. *Вісник прокуратури*. 2014. № 12. С. 113–120.

скоєння та приховування кримінальних правопорушень, особливістю яких є комп'ютерні об'єкти, способи скоєння, специфічна віртуальна слідова картина, що відображається на апаратних, програмних чи інформаційних елементах комп'ютерних чи інших подібних об'єктах, а також особи злочинця й потерпілого. Скоєння таких злочинів пов'язано з використанням різноманітних носіїв комп'ютерної, телекомунікаційної чи іншої інформації різного походження, зокрема: пам'ять комп'ютера, лінії електрозв'язку, роздруківки матеріалів та ін. За визначенням А. С. Білоусова, для роботи з такими об'єктами потрібні різноманітні технічні засоби, навички та спеціальні знання²².

Черговим важливим елементом криміналістичної характеристики таких видів злочинів є способи їх скоєння, до яких належать акти поведінки й дій правопорушника, спрямовані на підготовку, скоєння та приховування кримінального правопорушення. Підготовчий етап скоєння кіберзлочинів чи інших інформаційних злочинів визначено системою способів, серед яких: перехоплення інформації, отримання несанкціонованого доступу до засобів комп'ютерної чи іншої інформаційної, телекомунікаційної й іншої техніки; маніпулювання комп'ютерними даними та керівними командами комп'ютерної техніки; копіювання й тиражування; подолання програмних засобів захисту. Способи приховування злочинів зумовлено способами їх скоєння. У криміналістичній літературі запропоновано кілька класифікацій способів скоєння кі-

берзлочинів. За визначенням В. М. Бутузова, В. М. Гавловського, Л. П. Скалозуба, залежно від того, як саме здійснено доступ до комп'ютерної чи іншої інформації, виокремлюють такі способи скоєння досліджуваних злочинів: 1) безпосередній доступ, за якого інформацію блокують, модифікують, копіюють, а також знищують; 2) опосередкований (віддалений) доступ до комп'ютерної чи іншої інформації, здійснений на відстані з іншого комп'ютера через комп'ютерну мережу; 3) змішані способи, здійснені як за безпосереднього, так і за опосередкованого (віддаленого) доступу²³. Слід зазначити, що до елементів криміналістичної характеристики належить і предмет злочинного посягання, зокрема: інформація, кошти, персональні дані, що загалом також зумовлюють різні способи скоєння таких видів кримінальних правопорушень.

Залежно від предмета злочинного посягання, виокремлюють такі групи способів скоєння досліджуваних злочинів: 1) інформаційні — незаконні способи здобуття інформації, зокрема шляхом несанкціонованого доступу до комп'ютерів і мереж, поширення неправдивої інформації; 2) фінансові — їх інколи визначають як «злам» банківських систем безпеки, отримання безкоштовних послуг телефонного зв'язку, крадіжки коштів із кредитних карток, створення електронних пірамід, шахрайство у вигляді віддалених продажів або робіт тощо; 3) такі, що завдають шкоди здоров'ю й загрожують життю людей (виведення з ладу медичного обладнання, тероризування особи та ін.).

22 Білоусов А. С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 19.

23 Бутузов В. М., Гавловський В. Д., Скалозуб Л. П. та ін. Документування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку при проведенні дослідчої перевірки : навч. посіб. / за заг. ред. Л. П. Скалозуба, І. В. Бондаренка. Київ, 2010. С. 59—62.

Останнім і суттєвим елементом криміналістичної характеристики таких злочинів є їх слідова картина. Вона демонструє, як правопорушник потрапив на місце злочину та як зник звідти, подолав перешкоди, використав своє службове становище, досягнув поставленої перед собою (і співучасниками) злочинної мети, які застосував знання й навички, чи намагався приховати сліди своїх злочинних дій. Важливими для слідства та дізнання є також сліди, що свідчать про характер зв'язку злочинця з предметом злочинного посягання та ін. Варто наголосити, що в криміналістиці слідову картину кіберзлочинів визначають як сукупність інформації про типові сліди як ознаки й умови скоєння кримінального правопорушення, що характерні для певних способів скоєння незаконного втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем комп'ютерних мереж і перебувають у кореляційній залежності з особою злочинця та предметом посягання.

Сліди скоєння кіберзлочинів можуть бути матеріальними (зокрема, рукописні записи, роздруківки та ін.) і свідчити про підготовку до злочину та про сам злочин. Матеріальні сліди можуть залишитися на обчислювальній техніці (сліди від пальців рук, мікрочастинки на клавіатурі, дисководах, принтері та ін.), а також на магнітних носіях і оптичних дисках. Окрім цього, існують інформаційні сліди, що утворюються внаслідок впливу на комп'ютерну інформацію (шляхом знищення, перекручення).

Передусім їх залишають на магнітних носіях інформації, вони пов'язані зі змінами, які відбулися в самій інформації порівняно з початковим станом. Також до інформаційних слідів належать наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можна виявити під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм і програмного забезпечення. Із метою виявлення таких слідів доцільно залучити спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення²⁴. Беручи участь у дослідженні закономірностей скоєння кіберзлочинів, В. О. Мещеряков зауважує, що аналіз особливостей формування слідової картини таких злочинів потребує запровадження поняття «віртуальні сліди» (як проміжні між матеріальними й ідеальними слідами)²⁵. Криміналісти не тільки підтримали його наукову позицію, а й розвинули її. Так, О. Г. Волеводз констатує, що, з огляду на особливість віртуальних слідів, їх не можна вилучити, а лише скопіювати із застосуванням різних програмно-технічних засобів²⁶.

Слід зазначити, що віртуальні сліди існують об'єктивно на матеріальних носіях, але не доступні для безпосереднього сприйняття. Для їх сприйняття потрібно обов'язково застосувати програмно-технічні засоби. Наявність таких слідів на матеріальному носії наближує цю групу до матеріальних слідів, але не підтверджує їх як такі. При цьому маємо наголосити, що віртуальні сліди

24 Панченко В. М. Сучасний стан та проблеми боротьби з Інтернет-злочинністю. *Боротьба з Інтернет-злочинністю* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 12–13.06.2013). Донецьк, 2013. С. 8 ; Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 18.

25 Мещеряков В. А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2001. С. 21.

26 Волеводз А. Г. Указ. соч.

(через природу свого існування), отримані з матеріального носія та сприйняті внутрішньо, не надійні, а тому їх можна неправильно прочитати. Наприклад, застосувавши програмно-технічні засоби, такі сліди легко підробити або втратити. Вони подібні до ідеальних, але їх не можна ототожнювати з ідеальними, оскільки віртуальні сліди зберігаються в ідеальному вигляді, проте, не в пам'яті людини, а в машинній пам'яті й на матеріальних носіях машинної інформації, їх виявляють із використанням технічних засобів за певними алгоритмами.

Виникнення слідів на фізичному рівні викликано природним впливом апаратних комп'ютерних об'єктів: проходженням електричного струму, намагнічуванням або розмагнічуванням певних ділянок магнітного носія в результаті дій злочинця. Такі сліди невидимі, зовнішніх проявів на апаратних елементах комп'ютерних об'єктів не мають. Виявити, зафіксувати, вилучити й дослідити їх можна тільки із застосуванням комп'ютерних апаратних пристроїв і програмних засобів²⁷.

Одним із досягнень науково-технічної революції XXI ст. є розроблення штучного інтелекту й робототехніки, однак у цій сфері бракує ефективних правових механізмів регулювання. До того ж спостерігається тенденція не стільки впливу права на цю галузь,

скільки впливу цифрових технологій на право. Сьогодні доволі актуальним і перспективним є використання штучного інтелекту в криміналістиці й судових експертизах. Розвинені країни світу розглядають штучний інтелект як одну з найважливіших стратегій підвищення конкурентоспроможності та забезпечення національної безпеки. За визначенням О. А. Теличко зі співавторами, штучний інтелект широко використовують у сфері освіти, медичного обслуговування, пенсійного забезпечення, охорони навколишнього середовища, державного управління та правозастосовної діяльності.

Штучний інтелект стає найважливішим чинником розвитку цифрової економіки будь-якої держави, однак можливі загрози від його застосування породжують питання та вимагають правових гарантій безпечного функціонування його систем, до того ж недостатньо досліджено етичні та правові аспекти його використання, він до сьогодні навіть не має одностайного визначення. Також існує проблема формування понятійного апарату штучного інтелекту як чинника регулювання будь-якої нової сфери²⁸. Для розв'язання цього проблемного питання розпорядженням Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) від 02.12.2020 р. схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні²⁹, а розпорядженням КМУ від 09.09.2020 р.

27 Шепітько В. Ю. Знач. твір. С. 8.

28 Теличко О. А., Рекун В. А., Чабаненко Ю. С. Проблеми визначення та нормативного закріплення поняття «штучний інтелект» у законодавстві зарубіжних країн та України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 310—313. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/75 (дата звернення: 06.11.2021); Шестак В. А., Волеводз А. Г. Современные потребности правового обеспечения искусственного интеллекта: взгляд из России. *Всероссийский криминологический журнал*. 2019. Т. 13. № 2. С. 197—206. DOI 10.17150/2500-4255.2019.13(2).197-206 (дата звернення: 06.11.2021).

29 Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

затверджено План пріоритетних дій Уряду на 2020 рік із цих питань³⁰.

Отже, як свідчить дослідження, відбір, використання, адаптування досягнень науки та техніки в криміналістиці, судовій експертології й досудовому слідстві на всіх історичних етапах активно підтримували і сьогодні підтримують науковці та правозастосовувачі. Ми поділяємо слушну думку Н. І. Клименко про те, що знання, які мають слідчий та експерт, цінні лише тоді, коли їх застосовують у практичній діяльності³¹, і вважаємо доцільним поширити цю думку на досліджуваний тут напрям.

Висновки

Правове підґрунтя та стан криміногенної обстановки в державі й у світі спонукають до подальших наукових досліджень у сфері використання сучасних досягнень телекомунікаційних, інформаційних, комп'ютерних, цифрових технологій і штучного інтелекту в криміналістиці, судових експертизах та під час досудового розслідування, оскільки цього потребує сучасний стан розвитку науки й техніки, досягненнями яких активно послуговуються кримінально налаштовані особи для скоєння нових видів кримінальних правопорушень.

Дослідження генезису цього питання дало змогу з'ясувати, що вже у ХХ ст. науковці всебічно вивчали особливості використання досягнень науки й техніки (зокрема, інформаційної, телекомунікаційної, комп'ютерної, мережевої,

ЕОМ, засобів зв'язку, штучного інтелекту та ін.) під час проведення досудового слідства й судових експертиз. Подальші наукові розвідки сприяли активній дискусії у цьому напрямі із безсумнівними висновками про доцільність подальшого відбору, ліцензування, апробації, запровадження, застосування й удосконалення нових видів науки та техніки в правозастосовній практиці. Хронологію генезису використання таких знань під час проведення судових експертиз можна визначити за порядком початку їх застосування (зокрема, для проведення почеркознавчих, дактилоскопічних, комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних та інших видів експертизи). Найбільшого поширення набули дослідження із використання наукових здобутків цифрових технологій і штучного інтелекту, ДНК-аналізу в теорії криміналістики й практиці судової експертології, слідчих органів, органів дізнання, прокуратури, судів. Згідно з генезисом, уперше питання правового регулювання відносин між людиною і штучним інтелектом 2005 р. порушили південнокорейські вчені, яких підтримав їхуній уряд, закріпивши доктринальні положення, зокрема, у «Корейському праві розвитку штучного інтелекту роботів» (2005), «Етичному статуті роботів» (2007), «Правовому регулюванні автономних систем в Південній Кореї» (2012)³². Українські законодавці також на нормативному рівні підтримали подальший розвиток, удосконалення та напрям розвитку в Україні штучного інтелекту.

30 Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік : розпорядження КМУ від 09.09.2020 р. № 1133-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2021).

31 Клименко Н. І. Криміналістичні знання: поняття, структура, розвиток. *Криміналістика XXI століття* : мат-ли міжнар. наук. практ. конф. (Харків, 25—26.11.2010). Харків, 2010. С. 28.

32 Теличко О. А., Рекун В. А., Чабаненко Ю. С. Зазнач. твір.

Із метою запровадження криміналістичних рекомендацій у правозастосовну діяльність окреслено сучасні завдання криміналістики, зокрема: 1) формалізацію криміналістичних знань; 2) уніфікацію криміналістичних рекомендацій щодо прагматичних цілей; 3) запровадження запропонованих наукою інноваційних розробок³³. Зважаючи на порушені питання, варто підтримати позиції науковців щодо виокремлення в криміналістиці, зокрема: диференціювання криміналістичних знань; формування нових окремих криміналістичних теорій; комп'ютеризації криміналістичних засобів і методів; розширення слідової картини злочинів, появи нових нетрадиційних слідів; розроблення надчутливих аналітичних методів; виникнення нових слідчих дій, які складно або неможливо здійснити без науково-технічного супроводу; посилення значення науково-технічного забезпечення для проведення досудового розслідування; розроблення нових методик розслідування злочинів, скоєних із застосуванням досягнень науково-технічного прогресу³⁴.

Отже, дослідження генезису й сучасного стану застосування досягнень науки та техніки в криміналістиці, судовій експертології й досудовому розслідуванні підтверджують прогресивність цього напрямку для правозастосовної діяльності та виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) із метою забезпечення й дотримання прав, свобод і законних інтересів особи в Україні.

Генезис и проблемные вопросы использования новейших технологий и искусственного интеллекта в криминалистике, экспертной деятельности и досудебном расследовании
Александр Южно

Рассмотрен генезис развития и пути совершенствования теоретических и прикладных направлений криминалистики, судебной экспертологии и уголовного процесса для решения криминалистических, процессуальных, организационных и других проблемных вопросов внедрения и использования достижений науки и техники в досудебном расследовании и судебном разбирательстве уголовных правонарушений на различных исторических этапах развития этого направления в Украине. Отдельно акцентировано внимание на научном подходе к отбору, внедрению, использованию электронно-вычислительных машин, телекоммуникационных, компьютерных, цифровых и других современных технологий и сетей, средств связи, искусственного интеллекта и достижений науки и техники в криминалистике, экспертной деятельности и в досудебном расследовании. Изучены и проанализированы научные позиции отдельных учёных и представителей отечественных и зарубежных научных школ по названным вопросам (в частности, относительно обсуждения, освещения и законодательного закрепления в правовом и процессуальном механизмах отбора, внедрения и использования упомянутых технологий). Высказано авторское видение и сформулирована научная позиция по поднятым проблемным вопросам и путям их решения.

33 Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях. *Там само*. С. 58–59.

34 Тонков Е. Е., Комаров И. М. Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы. *Современное право*. 2011. № 6. С. 129–134. URL: <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/17029> (дата звернення: 06.11.2021).

Целью является анализ исторического развития и современного состояния криминалистических, процессуальных и организационных проблемных вопросов по отбору, лицензированию, использованию, адаптации современных информационных, цифровых, телекоммуникационных, компьютерных и других технологий (в том числе искусственного интеллекта) в криминалистике, экспертной деятельности и досудебном расследовании, а также нормативно-правовой базы, регулирующей отдельные вопросы этого направления.

Ключевые слова: криминалистика; экспертная деятельность; досудебное расследование; современные технологии; компьютерные сети; информационное пространство; цифровые технологии; искусственный интеллект; отбор; адаптация.

Genesis and Issues of Using Latest Technologies and Artificial Intelligence in Criminalistics, Forensic Expert Activity and Pre-Trial Investigation

Oleksandr Ukhno

The genesis of development and ways to improve theoretical and applied areas of criminalistics, forensic expertology and criminal procedure for solving forensic, procedural, organizational and other issues of implementation and use of science and technology in pre-trial investigation and trial of criminal offenses in various historical offenses in Ukraine. Special attention is paid to the scientific approach to the selection, implementation, use of computers, telecommunications, digital and other modern technologies and networks, artificial intelligence and advances in science and technology in forensics, expertise and pre-trial investigation. The scientific positions of individual scientists and representatives of domestic and foreign scientific schools on these issues were studied and analyzed (in particular,

on the discussion, coverage and legislative consolidation in the legal and procedural mechanisms of selection, implementation and use of these technologies). The author's vision is expressed and the scientific position on the raised problem questions and ways of their decision is formulated.

The aim is to analyze the historical development and current state of forensic, procedural and organizational issues of selection, licensing, use, adaptation of modern information, digital, telecommunications, computer and other technologies (including artificial intelligence) in forensics, expertise and pre-trial investigation, as well as the regulatory framework governing certain issues in this area.

Keywords: criminalistics; forensic expert activity; pre-trial investigation; modern technologies; computer networks; informational space; digital technologies; artificial intelligence; selection; adaptation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Arotsker, L. E. (1969). Organizatsionnye i protsessualnye voprosy ispolzovaniia ehlektronno-vychislitelnykh mashin v ehkspertnoi praktike [Organizational and Procedural Issues of PC Use in Forensic Expert Practice]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 6 [in Russian].

- Arotsker, L. E., Lantsman, R. M. (1968). *Kibernetika i kriminalisticheskaia ehkspertiza pocherka* [Cybernetics and Forensic Handwriting Examination]. Moskva [in Russian].
- Bakhin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniia (1962–2002)* [Criminalistics. Issues and Opinions (1962–2002)]. Kiev [in Russian].
- Bilousov, A. S. (2008). *Kryminalistychnyi analiz ob'ektiv kompiuternykh zlochyniv* [Forensic Analysis of Objects of Computer Crimes]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Butuzov, V. M., Havlovskiy, V. D., Skalozub, L. P. ta in. (2010). *Dokumentuvannia zlochyniv u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrosvyazku pry provedenni doslidchoi perevirky* [Documentation of Crimes in the Field of PC Use, Systems and Computer and Telecommunication Networks while Investigation]: navch. posib. ; za zah. red. L. P. Skalozuba, I. V. Bondarenka. Kyiv [in Ukrainian].
- Ehdzhubov, L. G. (1968). Aktualnye voprosy ispolzovaniia ehlektronnykh tsifrovyykh vychislitelnykh mashyn v sudebnom pocherkovedenii [Current issues in PC use in Forensic Handwriting]. *Problemy pravovoi kibernetiki* : mat-ly simp. Moskva [in Russian].
- Filipenko, N. Ye., Snisherov, O. P., Bublikov, A. V. (2020). Zastosuvannia spetsialnykh znan pid chas vyavlennia, profilaktyky y rozsliduvannia zlochyniv u sferi kompiuternoï informatsii ta vysokyykh tekhnolohii (ohliadova stattia) [Specific Expertise Application in Detection, Prevention and Investigation of Crimes in the Field of Computer Information and High Technology (Review Article)]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 [in Ukrainian].
- Ivanov, V. H., Ivanov, S. M., Karasiuk, V. V. ta in. (2014). *Pravova informatsiia ta kompiuterni tekhnolohii v yurydychnii diialnosti* [Legal Information and IT in Legal Activities]: navch. posib. ; za zah. red. V. H. Ivanova. 4-te vyd., zmin. i dop. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kharaberius, I. F. (2019). Okremi pohliady shchodo spivvidnoshennia spetsialnoi tekhniki pravookhoronnykh orhaniv ta kryminalistychnoi tekhniki [Separate Views on Correlation between Special Equipment of Law Enforcement Agencies and Forensic Equipment]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.06 [in Ukrainian].
- Kliuiiev, O. M. (2019). Udoskonalennia ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiini aspekty [Improving Forensic Expert Support of Justice: Theoretical, Legal and Organizational Aspects]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2010). Kryminalistychni znannia: poniattia, struktura, rozvytok [Forensic Knowledge: Concept, Structure, Development]. *Kryminalistyka XXI stolittia* : mat-ly Mizhnar. nauk. prakt. konf. (Kharkiv, 25–26.11.2010). Kharkiv [in Ukrainian].
- Korshenko, V. A. (2017). *Teoretychni ta metodychni osnovy sudovoi telekomunikatsiinoï ekspertyzy* [Theoretical and Methodological Bases of Forensic Telecommunication Examination]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Marenych, D. (2014). Kryminalistychna kharakterystyka kiberzlochyniv [Forensic Characteristics of Cybercrime]. *Visnyk prokuratury*. № 12 [in Ukrainian].
- Marenych, D. (2014). Sotsialno-demografichni oznaky osoby, shcho vchynyla zlochyn u sferi vykorystannia EOM, system, kompiuternykh merezh, merezh elektrosvyazku [Socio-demographic Characteristics of Person who Has Committed a Crime in the Field of Use of Computers, Systems, Computer Networks, Telecommunications Networks]. *Visnyk prokuratury*. № 9 [in Ukrainian].
- Meshcheriakov, V. A. (2001). *Osnovy metodiki rassledovaniia prestuplenii v sferi kompiuternoï informatsii* [Fundamentals of Methods of Investigating Crimes in the Field of Computer Information]: avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk. Voronezh [in Russian].
- Operatsii z kiberzlochynnosti* [Cybercrime operations]/Ofitsiinyi sait Interpolu. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cybercrime/Cybercrime-operations> [in Ukrainian].
- Palamarchuk, L. P. (2005). *Kryminalistychnie zabezpechennia rozsliduvannia nezakonnoho vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh* [Forensic Investigation of Illegal Interference In the Work of Computers, Systems and Computer Networks]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Panchenko, V. M. (2013). Suchasnyi stan ta problemy borotby z Internet-zlochynnistiu [Current State and Issues of Combating Cybercrime]. *Borotba z Internet-zlochynnistiu* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Donetsk, 12–13.06.2013). Donetsk [in Ukrainian].
- Panov, M. I., Shepitzko, V. Yu., Konovalova, V. O. (2011). *Nastilna knyha slidchoho* [Investigator's handbook]. 3-tie vyd., pererob. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].

- Pyrih, I. V., Prykhodko, V. O. (2021). Kryminalistychni oblyky: problemy klasyfikatsii [Forensic Accounting: Classification Issues]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.03 [in Ukrainian].
- Samoilenko, O. A. (2020). *Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyntiv, vchynenykh u kiberprostorii* [Fundamentals of Methods of Investigating Crimes Committed in Cyberspace]: monohrafiia ; za zah. red. A. F. Volobuieva. Odesa [in Ukrainian].
- Shepitko, M. V. (2019). Problemy vyjavlennia ta rozsliduvannia zlochyntiv proty pravosuddia, shcho vchyniautsia profesiinymy uchastykamy sudochynstva (provadzhennia) [Issues of Detection and Investigation of Crimes against Justice Committed by Professional Participants in the Legal Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.04 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu. (2010). Izmenchivost kriminalistiki v XXI veke i ee zadachi v sovremennykh usloviakh [Variability of Criminalistics in the XXI Century and its Tasks in Modern Conditions]. *Kryminalistyka XXI stolittia* : mat-ly Mizhnar. nauk. prakt. konf. (Kharkiv, 25–26.11.2010). Kharkiv [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2017). Rol profesora M. V. Saltevs'koho u formuvanni metodolohichnykh zasad kryminalistyky [Role of M. V. Saltevs'kyi, Professor in Formation of Methodological Foundations of Criminalistics]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 07–08.11.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K. (2019). Problemy zastosuvannia nauko-tekhnichnykh zasobiv ta innovatsiinykh produktiv u diialnosti orhaniv pravoporядku [Issues of Application of Scientific and Technical Means and Innovative Products in Activity of Law Enforcement Agencies]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.01 [in Ukrainian].
- Shestak, V. A., Volevodz, A. G. (2019). Sovremennye potrebnosti pravovogo obespecheniia iskusstvennogo intellekta : vzgliad iz Rossii [Modern Needs of Legal Support of Artificial Intelligence: View from Russia.]. *Vserossiiskii kriminologicheskii zhurnal*. T. 13. № 2. DOI 10.17150/2500-4255.2019.13(2).197-206 [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2019). Vprovadzhennia novitnikh metodiv ekspertnykh doslidzhen ta pidkhodiv do zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti — neobkhdnyi faktor ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Introduction of Latest Methods of Forensic Expert Research and Approaches to Implementation of Forensic Activities is Necessary Factor in Forensic Expert Support of Justice]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : mat-ly mizhnar. «kruhl. stolu» (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Strogovich, M. S. (1968). *Kurs sovetskogo ugolovnoho protsessa* [Course of Soviet Criminal Procedure]. V 2 t. T. 1. Osnovnye polozheniia nauki sovetskogo ugolovnoho protsessa. Moskva [in Russian].
- Telychko, O. A., Rekun, V. A., Chabanenko, Yu. S. (2021). Problemy vyznachennia ta normatyvnoho zakriplennia poniattia «shtuchnyi intelekt» u zakonodavstvi zarubizhnykh krain ta Ukrainy [Issues of Definition and Normative Consolidation of the Artificial Intelligence Concept in Legislation of Foreign Countries and Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/75 [in Ukrainian].
- Tonkov, E. E., Komarov, I. M. (2011). Sovremennye tendentsii razvitiia kriminalistiki i sudebnoi ehkspertizy [Current Trends in Development of Criminalistics and Forensic Science]. *Sovremennoe pravo*. № 6. URL: <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/17029> [in Russian].
- Volevodz, A. G. (2002). Sledy prestuplenii, sovershennykh v kompternykh setiakh [Traces of Crimes Committed on Computer Networks]. *Rossiiskii sledovatel*. № 1 [in Russian].

Юхно, О. (2021). Генезис і проблемні питання використання новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці, експертній діяльності й досудовому розслідуванні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 40—59. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.04.

Криміналістичний ДНК-аналіз: стан і перспективи розвитку в Україні

Руслан Степанюк *

* Д-р юрид. наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>, e-mail: stepanuk2@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.05 УДК 343.98

Надійшло 07.07.2021 / Рецензовано 29.09.2021 / Прийнято до друку 04.10.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Мета дослідження — узагальнити відомості про основні напрями використання ДНК-аналізу в практиці розкриття та розслідування злочинів, застосовувані у різних країнах світу, розглянути можливості цих напрямів і стан їх упровадження у вітчизняну слідчу й експертну практику, а також сформулювати авторське бачення перспектив подальшого розвитку теоретичних і прикладних аспектів криміналістично-го дослідження ДНК в Україні.

Схарактеризовано традиційні методи ДНК-профілювання, засновані на аналізі STR-локусів і дослідженні SNP мтДНК, наведено інформацію про застосування новітніх технологій для пошуку родичів за базами ДНК-профілів та визначення віку й біогеографічного походження людини за ДНК, а також методів масового паралельного секвенування численних фрагментів ДНК і виконання швидких тестів на ДНК-профіль. Зауважено, що основною перешкодою на шляху подальшого розвитку ДНК-аналізу в Україні є відсутність належного правового регулювання, що заважає формуванню ефективної національної бази даних ДНК-профілів. Звернено увагу на явний брак наукового забезпечення ДНК-досліджень в Україні.

Запропоновано шляхи розв'язання наявних проблем у цій сфері, зокрема: популяризувати відповідні знання у середовищі правоохоронців для мінімізації типових помилок у поводженні зі слідами біологічного походження; унести зміни до кримінального процесуального законодавства України з метою належного врегулювання питань відібрання біологічних зразків і здійснення експрес-аналізів на ДНК-профіль; ужити заходів

для розширення інструментальної бази й реальних можливостей лабораторій судової генетики.

Ключові слова: криміналістична техніка; криміналістичний ДНК-аналіз; ДНК-профілювання; база даних ДНК; ДНК-фенотипування.

Постановка наукової проблеми

Відтоді, як людство дізналося про можливість застосування ДНК-аналізу з метою ідентифікації особи¹, минуло понад 35 років. За цей період у світовій науці та криміналістичній практиці досягнуто суттєві результати, пов'язані з розробленням дієвих технологій ДНК-аналізу та їх використанням у розслідуванні злочинів і судовому доказуванні. Значно розширилися можливості ДНК-аналізу в дослідженні біологічних слідів, ідентифікації живих осіб і трупів, установленні біологічного батьківства і біологічної спорідненості людей.

Початкові техніки ДНК-дактилоскопії, здійснювані шляхом виготовлення «відбитків ДНК» на рентгенівську плівку, поступилися місцем методу полімеразної ланцюгової реакції та сучасним комп'ютерним технологіям. У багатьох країнах створено потужні автоматизовані бази даних ДНК-профілів, що дають змогу генерувати збіги генетичних ознак із виявленого сліду з генетичними ознаками осіб, зразки яких обліковано, і в такий спосіб розкривати чимало злочинів, скоєних в умовах неочевидності. Розроблено дієві технології визначення ДНК-профілю зі слідів дотику (контактних слідів), криміналістичного дослідження мітохондріальної ДНК

(далі — *мтДНК*), криміналістичного аналізу генів, які містять інформацію про ознаки зовнішності, біогеографічне походження людини та ін.

У науковій спільноті сприйняття криміналістичного аналізу ДНК варіюється від визнання непогрішності здобутих результатів до скептичного ставлення у зв'язку із помилками в доказуванні через неправильне інтерпретування результатів і дискусій щодо відповідності збирання, зберігання й використання геномної інформації про людину принципам дотримання права особи на повагу до приватного та сімейного життя. Проте, саме впровадження ДНК-аналізу стало поворотним для судових наук, оскільки тільки він містив обумовлену вірогідність збігу генетичних ознак, що мало вирішальне значення для оцінювання даних. Успіх доказів ДНК змінив погляди науковців на судову експертизу й очікування від неї².

Ефективність ДНК-аналізу в розкритті та розслідуванні злочинів переконливо доведено багаторічною практикою. Водночас помилки у правозастосовній практиці, які іноді мали місце, пов'язані не з неточністю методів експертизи, а із суб'єктивними чинниками: наприклад, неправильним оцінюванням результатів ДНК-аналізу незначної кількості слідового матеріалу. Це пов'язано

-
- 1 Jeffrey A. J., Wilson V., Thein S. L. Individual-specific «fingerprints» of human DNA. *Nature*. 1985. Vol. 316. P. 76–79. DOI: 10.1038/316076a0 (дата звернення: 03.10.2021).
 - 2 Bell S., Sah S., Albright T. D., Gates S. J., Denton M. B., Casadevall A. A call for more science in forensic science. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2018. Vol. 115 (18). P. 4541–4544. DOI: 10.1073/pnas.1712161115 (дата звернення: 03.10.2021).

з імовірністю контамінації (забруднення) слідів або опосередкованого перенесення ДНК, особливо у разі, коли йдеться про встановлення ДНК-профілю з контактних слідів. Сучасні прилади можуть визначити повний ДНК-профіль усього за 100 пікограмами ДНК³. Але така її мізерна кількість у сліду не обов'язково є наслідком прямого контакту особи зі слідосприймальною поверхнею. Оскільки незначна кількість ДНК може передаватися легко й повсюдно, то в оцінюванні результатів ДНК-аналізу відбулося зміщення акцентів від питання «Чия це ДНК?» до питання «Як вона туди потрапила?»⁴. Також існують певні складнощі у розділенні змішаних слідів кількох осіб, правові й етичні проблеми дослідження генів із метою вирішення пошукових завдань і т. ін.

Ці аспекти активно обговорюються та вирішуються. Проаналізовано типові причини промахів у доказуванні внаслідок помилкового оцінювання результатів ДНК-аналізу та запропоновано шляхи розв'язання відповідних проблем⁵. Підкреслено, що бажано щоразу піддавати сумніву докази, пов'язані з ДНК, і розглядати їх насамперед як засіб підтвердження інших видів доказів у конкретній справі⁶.

Також багато уваги приділено правовим та етичним аспектам використання

технологій ДНК-аналізу в правоохоронній діяльності. Результатом є впровадження відповідних стандартів⁷. У зв'язку із зазначеним вище не може бути скепсису щодо подальших перспектив криміналістичного ДНК-аналізу. Цей напрям залишається одним із найбільш значущих у теорії та практиці судової експертизи та криміналістики, демонструє видатні результати доказування в кримінальних справах і надалі динамічно розвивається.

Не зважаючи на надзвичайну популярність криміналістичного ДНК-аналізу як методу ідентифікації особи у світовій і вітчизняній слідчій та експертній практиці, в Україні майже відсутні відповідні наукові дослідження. Фактично досі навіть не визначено його місце в криміналістиці. Немає цілісного уявлення про можливість цього напрямку, його практичну ефективність, перспективи подальшого розвитку як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Це не тільки спричиняє низьку результативність застосування інструментів ДНК-аналізу в практичній діяльності правоохоронних органів, а й знижує ефективність витрачання бюджетних коштів, призначених для забезпечення державних експертних лабораторій судової генетики та правоохоронних органів.

3 Cale C. M. Forensic DNA evidence is not infallible. *Nature*. 2015. Vol. 526. P. 611. DOI: 10.1038/526611a (дата звернення: 03.10.2021).

4 Biedermann A., Champod C., Jackson G., Gill P., Taylor D., Butler J., Morling N., Hicks T., Vuille J., Taroni F. Evaluation of Forensic DNA Traces When Propositions of Interest Relate to Activities: Analysis and Discussion of Recurrent Concerns. *Frontiers in Genetics*. 2016. Vol. 7. P. 215. DOI: 10.3389/fgene.2016.00215 (дата звернення: 03.10.2021).

5 Gill P. DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. 2019. Vol. 294. P. e1-e3. DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.12.003 (дата звернення: 03.10.2021).

6 Machado H., Granja R. DNA Technologies in Criminal Investigation and Courts / Forensic Genetics in the Governance of Crime. Singapore, 2020. Pp. 45–56. DOI: 10.1007/978-981-15-2429-5_4 (дата звернення: 03.10.2021).

7 Wallace H. M., Jackson A. R., Gruber J., Thibedeau A. D. Forensic DNA databases — Ethical and legal standards: A global review. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. 2014. Vol. 4. Is. 3. P. 57–63. DOI: 10.1016/j.ejfs.2014.04.002 (дата звернення: 03.10.2021).

Зазначеними обставинами зумовлено потребу здійснення комплексного наукового аналізу сучасних можливостей криміналістичного дослідження ДНК у практичній діяльності із розслідування кримінальних правопорушень, стану їх впровадження у слідчу й експертну практику України, а також рівня наукового забезпечення цієї сфери й окреслення перспектив її подальшого розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У вітчизняній науковій літературі зміст технологій ДНК-аналізу в судово-експертній діяльності досліджували судові медики (Г. Ф. Кривда ⁸, Р. Г. Кривда ⁹, Н. Є. Кожухова та ін. ¹⁰) і фахівці Експертної служби МВС України, які розробляли методики проведення молекулярно-генетичних досліджень (Н. М. Дяченко та ін. ¹¹, Р. Г. Аббасов та ін. ¹²). Ці досліджен-

ня мають здебільшого прикладний характер, присвячені розробленню окремих методів ДНК-аналізу в судовій експертизі та призначені передусім для безпосереднього практичного використання в судово-експертній діяльності. Водночас питання систематизації наявних технологій та визначення стану й перспектив їх розвитку в Україні не досліджено.

Натомість у зарубіжних джерелах актуальні питання сучасного рівня технологій криміналістичного ДНК-аналізу та шляхів їх розвитку в майбутньому висвітлено доволі широко й наведено різне бачення цієї проблематики. Наприклад, у наукових оглядах стану та перспектив дослідження і практичного впровадження як традиційних, так і новітніх технологій, зокрема, *STR*-профілювання ¹³ та ведення баз даних ДНК-профілів ¹⁴, аналізу мітохондріальної ДНК ¹⁵, дослідження за *Y*-хромосомою ¹⁶, судового фенотипування ¹⁷ тощо ¹⁸. Ці праці є особливо

- 8 Кривда Г. Ф. ПЛР-аналіз молекулярно-генетичного поліморфізму людини в судовій медицині : дис. ... д-ра мед. наук. Київ, 2003. 295 с.
- 9 Кривда Р. Г. Ідентифікація особи в судовій медицині на основі ПЛР-аналізу геномної ДНК кісткової тканини : дис. ... канд. мед. наук. Київ, 2009. 171 с.
- 10 Кожухова Н. Є., Кривда Г. Ф., Кривда Р. Г., Сиволап Ю. М., Суліма Ю. Ю., Чеботар С. В. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах : наук.-практ. вид. / за ред. Ю. М. Сиволапа та Г. Ф. Кривди. Одеса, 2001. 92 с.
- 11 Дяченко Н. М., Ольховець С. О., Лагус В. І. Дослідження ДНК з об'єктів біологічного походження методом полімеразної ланцюгової реакції : метод. рек. Київ, 2003. 38 с.
- 12 Аббасов Р. Г., Повх А. С., Романчук С. М. Методика проведення молекулярно-генетичних досліджень. Київ, 2018. 75 с.
- 13 Butler J. M. The future of forensic DNA analysis. *Phil. Trans. R. Soc.* 2015. DOI: 10.1098/rstb.2014.0252 (дата звернення: 03.10.2021).
- 14 Wallace H. M., Jackson A. R., Gruber J., Thibedeau A. D. *Ibid.* DOI: 10.1016/j.ejfs.2014.04.002 (дата звернення: 03.10.2021).
- 15 Melton T., Holland C., Holland M. Forensic Mitochondria DNA Analysis: Current Practice and Future Potential. *Forensic Science Review*. 2012. Vol. 24 (2). P. 101–122.
- 16 Kayser M. Forensic use of Y-chromosome DNA: a general overview. *Human Genetics*. 2017. Vol. 136. P. 621–635. DOI: 10.1007/s00439-017-1776-9 (дата звернення: 03.10.2021).
- 17 Samuel G., Prainsack B. Forensic DNA phenotyping in Europe: views “on the ground” from those who have a professional stake in the technology. *New Genetics and Society. Critical Studies of Contemporary Biosciences*. 2019. Vol. 38. Is. 2. P. 119–141. DOI: 10.1080/14636778.2018.1549984 (дата звернення: 03.10.2021).
- 18 Yang Y., Xie B., Yan J. Application of Next-generation Sequencing Technology in Forensic Science. *Genomics, Proteomics & Bioinformatics*. 2014. Vol. 12. Is. 5. P. 190–197. DOI: 10.1016/j.gpb.2014.09.001 (дата звернення: 03.10.2021).

корисними для здійсненого нами дослідження та формування висновків щодо перспектив криміналістичного ДНК-аналізу в українській криміналістичній теорії та правозастосовній практиці.

Мета роботи

Мета дослідження полягає в узагальненні відомостей про основні напрями використання ДНК-аналізу в практиці розкриття та розслідування злочинів, застосовуваних у різних країнах світу, розгляді можливостей цих напрямів і стану їх впровадження у вітчизняну слідчу й експертну діяльність та формулюванні авторського бачення перспектив подальшого розвитку теоретичних і прикладних аспектів криміналістичного дослідження ДНК в Україні.

Для досягнення цієї мети проаналізовано зарубіжну академічну літературу, присвячену опису сучасних можливостей криміналістичного ДНК-аналізу (якими послуговуються правоохоронні органи різних країн) та основним проблемним питанням і перспективам розвитку цієї галузі судових наук.

Для оцінювання ступеня наукової розробленості цієї проблематики в Україні вивчено також вітчизняні наукові джерела.

Для визначення сучасного стану практичної діяльності у сфері судової молекулярно-генетичної експертизи враховано статистичну й аналітичну інформацію Експертної служби МВС України, матеріали кримінальних проваджень, за якими призначено молекулярно-генетичні експертизи, і практику сектору молекулярно-генетичних досліджень та обліку Харківського НДЕКЦ МВС України.

Викладення основного матеріалу дослідження

Зважаючи на складність окресленої проблематики, пропонуємо розглянути основні засади та кілька найбільш вагомих, на нашу думку, проблемних аспектів криміналістичного ДНК-аналізу, які сьогодні видаються найбільш актуальними для України.

Стислий огляд сучасних можливостей криміналістичного ДНК-аналізу у світовій слідчій та експертній практиці

У сучасний період ДНК-аналіз у світі визнано найбільш надійним інструментом ідентифікації особи та встановлення біологічного батьківства. Також він дає змогу вирішувати деякі інші завдання: зокрема, визначити статеву належність біологічних слідів, біологічну спорідненість людей, робити припущення щодо зовнішніх ознак людини за ДНК та ін. Наявні сьогодні технології криміналістичного ДНК-аналізу характеризуються різним ступенем точності, у різному обсязі визнані й застосовані у світовій криміналістичній практиці.

Загалом у судовій молекулярно-генетичній експертизі заведено розрізняти дві базові технології: аналіз поліморфізму довжини ампліфікованих фрагментів та аналіз поліморфізму нуклеотидної послідовності¹⁹. Під час аналізу поліморфізму довжини фрагментів ДНК як генетичні маркери застосовують короткі тандемні повтори (*Short Tandem Repeat*, далі — *STR*), а під час аналізу відмінностей у послідовності нуклеотидів — однонуклеотидний поліморфізм (*Single Nucleotide Polymorphism*, далі — *SNP*). Тому в криміналістичній літературі для зручності також уживають

19 Мішалов В. Д., Хохолева Т. В., Бачинський В. Т., Войченко В. В., Кривда Г. Ф., Костенко Є. Я. Судова медицина : підручник / за заг. ред. В. Д. Мішалова. Чернівці, 2018. С. 485.

терміни *STR-аналіз* і *SNP-аналіз* для розрізнення відповідних технологій.

Із криміналістичною метою можна визначити кілька найбільш поширених методів ДНК-аналізу та напрямів їх реалізації, із-поміж яких три можна назвати традиційними, а решту — новітніми.

До традиційних методів належать *STR-профілювання* за автосомними локусами ДНК, аналіз *STR-локусів* на *Y-хромосомі* та дослідження мітохондріальної ДНК (*мтДНК*). Ці методи апробовано практикою в багатьох країнах і широко застосовано в судово-експертній діяльності. Із них перші два ґрунтуються на технології *STR-аналізу*, а третій — на *SNP-аналізі*.

Новітні методи полягають у використанні інструментів, які винайдено порівняно нещодавно та якими поки послуговуються не так широко, як традиційними: хоча їх поступово впроваджують у криміналістичну практику, проте вони мають чимало обмежень і застережень правового, етичного й методичного характеру.

До них належать: ДНК-фенотипування, пошук родичів за базами даних ДНК, швидке тестування на ДНК-профіль і застосування новітніх платформ секвенування наступного покоління (*Next-Generation Sequencing*, далі — *NGS*) для вирішення складних завдань криміналістичного ДНК-аналізу. Більшість цих методів засновано на технології *SNP-аналізу*. З одного боку, вони дали змогу значно розширити можливості криміналістичного ДНК-аналізу, з іншого — відповідні методи поки що не досягли достатнього рівня точності одержаних результатів.

Традиційні методи

Основними сьогодні є методи *STR-профілювання*, які нерідко називають «золотим стандартом ідентифікації»²⁰. Науковці звертають особливу увагу на фундаментальне значення методик дослідження *STR* у криміналістичній практиці та їхні перспективи²¹.

STR-профілювання полягає у визначенні індивідуального генетичного профілю особи за ДНК, виокремленою з людських клітин з ядрами, шляхом аналізу визначеного набору автосомних *STR-локусів*. Цей метод дає змогу ідентифікувати людину за залишеними біологічними слідами, та (із використанням додаткових інструментів) установлювати батьківство й біологічну спорідненість. Створені за його допомогою ДНК-профілі є основою баз даних ДНК в усьому світі.

У криміналістичній практиці застосовують різні комерційні набори для аналізу *STR-локусів*, які дають змогу використовувати 15 і більше локусів. Ефективність використання цього інструменту значно підвищується за умови функціонування в державі національної бази даних ДНК-профілів (автоматизованого криміналістичного обліку генетичних ознак людини). В іншому разі його можна застосовувати лише для ідентифікації в окремому кримінальному провадженні шляхом порівняння ДНК-профілю зі сліду біологічного походження із ДНК-профілем особи, установлені слідчим або оперативним шляхом. На відміну від цього, якщо функціонує база даних ДНК-профілів, виникає змога встановити невідому слідству особу, слід або зразок якої

20 Lynch M. God's signature: DNA profiling, the new gold standard in forensic science. *Endeavour*. 2003. Vol. 27. Is. 2. P. 93–97. DOI: 10.1016/S0160-9327(03)00068-1 (дата звернення: 03.10.2021).

21 Gill P. Role of Short Tandem Repeat DNA in Forensic Casework in the UK — Past, Present, and Future Perspectives. *Biotechniques*. 2002. Vol. 32 (2). P. 366–385. DOI: 10.2144/02322rv01 (дата звернення: 03.10.2021).

досліджують (злочинця, невпізаного трупа тощо), шляхом перевірки за базою даних.

Окрім STR-профілювання у судовій генетиці виокремлюють низку інших традиційних інструментів, які сьогодні є допоміжними. Їх застосування збагачує можливості криміналістичного ДНК-аналізу, оскільки вони надають додаткову інформацію про особу, біологічний слід або зразок якої піддано дослідженню.

Так, дослідження STR на Y-хромосомі (далі — Y-STR) дає змогу розрізнити ДНК чоловіків і встановлювати біологічну спорідненість людей за чоловічою лінією. Відповідні методи успішно розвиваються з 1990-х років і зараз уже є рутинними в лабораторіях судової генетики в усьому світі як додаток до стандартної панелі автосомних локусів. У кримінальних справах вони особливо корисні під час аналізування суміші клітин чоловіка та жінки, наприклад, у разі сексуального насильства²². Усі можливі напрями застосування криміналістичного дослідження Y-хромосоми (зокрема, для виключення з-поміж підозрюваних чоловіків, визначення батьківської лінії злочинців-чоловіків, надання слідчим відомостей для пошуку невідомих злочинців чоловічої статі, вирішення спорів про батьківство тощо) наведено в науковому огляді М. Кайзера²³.

Важливо підкреслити, що аналіз Y-STR у кримінальних справах не дає змоги ідентифікувати особу, а тільки допомагає визначити її біологічну спорідненість, що значно обмежує значущість цього напрямку²⁴. З іншого

боку, у сучасних умовах, коли в багатьох країнах створено й наповнено бази даних ДНК-профілів, аналіз Y-STR може бути додатковим інструментом пошуку родичів невідомої особи, яка залишила слід, якщо відповідні відомості наявні у певній базі даних ДНК.

Традиційним методом сьогодні також є дослідження послідовності мтДНК. Він дає змогу визначити біологічну спорідненість за материнською лінією. До того ж важливо, що мтДНК можна виокремити навіть тоді, коли клітини з ядрами не збереглися, через що STR-локуси ядерної ДНК дослідити неможливо. Це є особливо актуальним для дослідження об'єктів, у яких ДНК частково деградувала (наприклад, згорілих чи скелетованих трупів, волосся без цибулини та ін.). Оскільки всі родичі за материнською лінією мають однакову мтДНК, відповідні методи є допоміжними в криміналістичному ДНК-аналізі. Сучасні можливості та перспективи подальшого розвитку криміналістичного дослідження мтДНК проаналізували іноземні науковці²⁵.

Новітні методи

До новітніх методів криміналістичного ДНК-аналізу, які поступово впроваджують у практику судової генетики, належать ті, які дають змогу встановити фенотип (ознаки зовнішності, вік і біогеографічне походження) людини за її генами, а також застосувати засоби пошуку родичів особи, слід або зразок якої досліджено, за державними й відкритими базами даних ДНК-профілів.

Судове ДНК-фенотипування (англ. — *Forensic DNA phenotyping*) як розділ

22 Roewer L. Y chromosome STR typing in crime casework. *Forensic Sci Med Pathol*. 2009. Vol. 5 (2). P. 77–84. DOI: 10.1007/s12024-009-9089-5 (дата звернення: 03.10.2021).

23 Kayser M. Forensic use DOI: 10.1007/s00439-017-1776-9 (дата звернення: 03.10.2021).

24 Syndercombe Court D The Y chromosome and its use in forensic DNA analysis. *Emerg Top Life Sci*. 2021. Vol. 5 (3). P. 427–441. DOI: 10.1042/ETLS20200339 (дата звернення: 03.10.2021).

25 Melton T., Holland C., Holland M. *Ibid*. P. 101.

криміналістичного ДНК-аналізу об'єднує три основні напрями, а саме: визначення зовнішніх ознак людини, її біогеографічного походження (англ. — *Biogeographic ancestry*) та оцінювання біологічного віку за ДНК²⁶.

Ці методи дають змогу шляхом аналізу ДНК, виявленої під час розслідування, створити вірогідний прогноз щодо кольору очей, волосся та шкіри особи, яка залишила слід, а також щодо її походження з певної частини світу (Америка, Океанія, Африка, Східна Азія, Південна Азія, Південно-Західна Азія та Європа). Повідомляється і про доволі високу точність (± 3 —4 роки) визначення віку за ДНК²⁷. Також фахівці досліджують можливості встановлювати зріст, риси обличчя й облісіння особи за ДНК²⁸. Відповідні технології можуть сприяти вирішенню орієнтувальних завдань під час пошуку невідомих осіб.

Прихильники впровадження методів судово-генетичного фенотипування закликають використовувати їх із пошуковою слідчою метою, оминаючи проблеми захисту персональних даних²⁹. Проте, тут варто зауважити, що їх практичне застосування ускладню-

ють проблеми методичного, етичного та правового характеру, а саме: 1) відсутність надійних технік за цими технологіями; 2) етичні проблеми, пов'язані із використанням кодувальних ділянок ДНК, на відміну від традиційних технологій ДНК-аналізу, де використовують некодувальні ділянки («сміттева ДНК»); 3) формулювання винятково вірогідних висновків; 4) соціальну чутливість питань (наприклад, щодо мігрантів); 5) неприпустимість визначення з етичних міркувань будь-якої інформації про стан здоров'я особи, через що тестують лише на зовнішні (морфологічні) ознаки³⁰.

Станом на грудень 2019 року в країнах ЄС було чітко врегульовано й дозволено застосовувати технології ДНК-фенотипування лише в Нідерландах і Словаччині. Їх використовують також у криміналістичній практиці у Великій Британії, Польщі, Чехії, Швеції, Угорщині, Австрії та Іспанії. У Німеччині в листопаді 2019 року також було дозволено застосовувати ці технології за винятком установлення біогеографічного походження за ДНК³¹.

Новітньою технологією криміналістичного ДНК-аналізу також доцільно

26 Schneider P. M., Prainsack B., Kayser M. The Use of Forensic DNA Phenotyping in Predicting Appearance and Biogeographic Ancestry. *Deutsches Ärzteblatt International*. 2019. Vol. 51—52. P. 873—880. DOI: 10.3238/arztebl.2019.0873 (дата звернення: 03.10.2021).

27 Parson W. Age Estimation with DNA: From Forensic DNA Fingerprinting to Forensic (Epi)Genomics: A Mini-Review. *Gerontology*. 2018. Vol. 64. No. 4. P. 326—332. DOI: 10.1159/000486239 (дата звернення: 03.10.2021).

28 Marano L. A., Fridman C. DNA phenotyping: current application in forensic science. *Research and Reports in Forensic Medical Science*. 2019. Vol. 9. P. 1—8. DOI: 10.2147/RRFMS.S164090 (дата звернення: 03.10.2021).

29 Kayser M., Schneider P. M. DNA-based prediction of human externally visible characteristics in forensics: Motivations, scientific challenges, and ethical considerations. *Forensic Science International: Genetics*. 2009. Vol. 3. Is. 3. P. 154—161. DOI: 10.1016/j.fsigen.2009.01.012 (дата звернення: 20.11.2021); Kayser M. Forensic DNA Phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes. *Ibid.* 2015. Vol. 18. P. 33—48. DOI: 10.1016/j.fsigen.2015.02.003 (дата звернення: 03.10.2021).

30 Samuel G., Prainsack B. *Ibid.* DOI: 10.1080/14636778.2018.1549984 (дата звернення: 03.10.2021).

31 Schneider P. M., Prainsack B., Kayser M. The Use of Forensic DNA DOI: 10.3238/arztebl.2019.0873 (дата звернення: 03.10.2021).

вважати методи пошуку родичів невідомої особи, чий біологічний слід або зразок досліджують, за базами даних ДНК. Уперше їх застосували у Великій Британії 2006 року, що дало змогу встановити особистість насильника, який скоїв низку зґвалтувань ще у 1980-ті роки³². Але справжній бум, пов'язаний із можливостями цього напрямку, розпочався нещодавно.

Так, у квітні 2018 року було повідомлено про затримання серійного вбивці та гвалтівника Джозефа ДеАнджело, яке відбулося завдяки нетрадиційному новаторському методу визначення родинних зв'язків особи із використанням загальнодоступного сайту генетичної генеалогії *GEDmatch*. Це сприяло започаткуванню нового напрямку пошуку за родинними зв'язками — слідчої генетичної генеалогії³³.

Слідча генетична генеалогія швидко перетворилася на вискоєфективний інструмент використання ДНК для встановлення особистості невідомих злочинців і невпізнаних трупів³⁴. Її основою є створення особистого генетичного профілю на основі *SNP*, унесення його в генеалогічну базу даних ДНК із відкритим вихідним кодом (наприклад, бази *GEDmatch*, *23andMe*, *Family*

Tree DNA, *AncestryDNA*, *MyHeritage* та ін.), подальше автоматичне порівняння з генетичними профілями людей, які добровільно надали свої генетичні профілі відповідним генеалогічним базам, та оцінювання можливих родинних зв'язків між особами за допомогою комп'ютерних алгоритмів³⁵.

Зараз до криміналістичних інструментів пошуку за родинними зв'язками належать три основні підходи: а) сімейний пошук (англ. — *Familial searching*), тобто виявлення в базі даних ДНК-профілів, що частково збігаються із тим, який перевіряють, і можуть належати біологічним родичам особи, що залишила слід; б) пошук у базі даних за *Y-STR*; в) слідчу генетичну генеалогію (*Investigative Genetic Genealogy*, далі — *IGG*). Перші два підходи застосовують у державних базах даних ДНК-профілів, а третій використовує бази, керовані приватними особами чи компаніями³⁶.

За допомогою відповідних технологій у деяких країнах світу було встановлено особистість особливо небезпечних злочинців, зокрема, серійних убивць і гвалтівників. Наприклад, у США у 2018–2019 роках за 18 місяців завдяки методам слідчої генетичної

- 32 Suter S. M. All in the Family: Privacy and DNA Familial Searching. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2010. Vol. 23. No. 2. P. 310.
- 33 Butler J. National DNA Day and the Birth of Investigative Genetic Genealogy / National Institute of Standards and Technology : Taking Measure. Just a Standard Blog. 25.04.2019. URL: <https://www.nist.gov/blogs/taking-measure/national-dna-day-and-birth-investigative-genetic-genealogy> (дата звернення: 03.10.2021).
- 34 Greytak E. M., Moore C. C., Armentrout S. L. Genetic genealogy for cold case and active investigations. *Forensic Science International*. 2019. Vol. 299. P. 103–113. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2019.03.039 (дата звернення: 03.10.2021).
- 35 Mehar P. A. Forensic Genetic Genealogy: An Investigative Aid. *International Medico-Legal Reporter Journal*. 2021. February. P. 126–138. URL: <https://legaldesire.com/wp-content/uploads/2021/02/Download-and-Read-Full-Text-12.pdf> (дата звернення: 03.10.2021).
- 36 Ge J., Budowle B. Forensic investigation approaches of searching relatives in DNA databases. *Journal of Forensic Sciences*. 2021. Vol. 66. Is. 2. P. 430–443. DOI: 10.1111/1556-4029.14615 (дата звернення: 03.10.2021).

генеалогії було успішно розслідувано понад 50 кримінальних справ³⁷.

Водночас упровадження технологій пошуку родичів за базами даних ДНК, як і технологій генетичного фенотипування, супроводжується низкою правових, етичних і соціальних проблем, пов'язаних насамперед із втручанням в особисте й сімейне життя людини. Отже, вони є потужним інструментом пошуку невідомих злочинців за слідами біологічного походження³⁸, проте потребують належного правового регулювання з метою визначення чітких правил і меж використання.

Сьогодні фахівці активно досліджують можливості запровадження в практику криміналістичного NGS, або, як його ще називають, методу масового паралельного секвенування (*Massively Parallel Sequencing*, далі — *MPS*). На відміну від традиційного *STR*-аналізу, метод *MPS* дає змогу водночас зчитувати багато *STR* і *SNP* на автосомах, статевих хромосомах і мтДНК. Відповідно з'являється потенційна можливість значно спростити розрізнення змішаних зразків ДНК, аналізувати випадки складного батьківства, визначати походження та фенотип особи, розпізнавати ДНК монозиготних близнюків тощо³⁹. Очікується, що в майбутньому нові платформи на базі NGS здійснять революцію в галузі криміналістичного ДНК-аналізу⁴⁰. Але поки що існують певні перешкоди

на шляху до їх повсюдного поширення. Наприклад, різниця між мтДНК і ядерною ДНК у порядках величин у кількості копій на клітину заважає рутинній комбінації автосомних *STR* і мтДНК та відповідно знижує надійність отриманих результатів⁴¹.

Аналіз стану використання цього напрямку в європейських лабораторіях надав підстави Дж. М. Батлеру та Ш. Вілліс констатувати, що, хоча відповідні технічні прилади й придбано, їх активному використанню заважають чотири основні проблеми: а) брак узгодженої номенклатури та стандартів; б) несумісність із наявними національними базами даних ДНК; в) нестача даних про населення для здійснення статистичних розрахунків; г) відсутність адекватної законодавчої бази⁴². Тому традиційні методи *STR*-аналізу ще тривалий час залишатимуться основними в галузі криміналістичного дослідження ДНК.

Із позицій технічного оснащення, у сфері криміналістичних методів ДНК-аналізу спостерігається ще один специфічний напрям — швидке тестування на ДНК-профіль (англ.— *Rapid DNA*). Його розвитку сприяла передусім практика американських правоохоронців, що (через вимоги законодавства) потребувала обладнання, яке б давало змогу визначити ДНК-профіль і перевірити його за базами даних ДНК упродовж стислого періоду, дозволеного для

37 Callaghan T. F. Responsible genetic genealogy. *Science*. 2019. Vol. 366. Is. 6462. P. 155. DOI: 10.1126/science.aaz6578 (дата звернення: 03.10.2021).

38 Kim J., Mammo D., Siegel M. B., Katsanis S. H. Policy implications for familial searching. *Investigative Genetics*. 2011. Vol. 22. Is. 2. DOI: 10.1186/2041-2223-2-22 (дата звернення: 03.10.2021).

39 Yang Y., Xie B., Yan J. Ibid. DOI: 10.1016/j.gpb.2014.09.001 (дата звернення: 03.10.2021).

40 Sobiah R., Syeda R. H., Zunaira E., Nageen Z., Maria K., Syeda A. Z., et al. Implications of Targeted Next Generation Sequencing in Forensic Science. *Journal of Forensic Research*. 2018. Vol. 9. Is. 1. P. 1—8. DOI: 10.4172/2157-7145.1000416 (дата звернення: 03.10.2021).

41 Butler J. M. The future DOI: 10.1098/rstb.2014.0252 (дата звернення: 03.10.2021).

42 Butler J. M., Willis S. Interpol review of forensic biology and forensic DNA typing 2016—2019. *Forensic Science International: Synergy*. 2020. Vol. 2. P. 352—367. DOI: 10.1016/j.fsisy.2019.12.002 (дата звернення: 03.10.2021).

затримання особи. Для встановлення ДНК-профілю зі зразка букального епітелію людини розробили спеціальне технічне обладнання: з одного боку, більш компактне і швидше за стандартне лабораторне, з іншого боку — дорожче в обслуговуванні через високу вартість матеріалів для його проведення.

Вагомою особливістю систем експрес-тестування на ДНК-профіль є їх використання винятково для дослідження зразків від конкретної особи, а не слідів, вилучених з місця події чи під час решти слідчих дій. Зокрема, такі прилади застосовують у поліцейських дільницях, у разі перетину державного кордону, у посольствах і в лабораторіях судової експертизи ⁴³.

Генезис і сучасний стан практичного використання технологій криміналістичного ДНК-аналізу в Україні й перспективи його розвитку

В Україні технології криміналістичного ДНК-аналізу почали впроваджувати на початку 1990-х років у практику Експертної служби МВС України й установ судово-медичної експертизи МОЗ України.

У системі Експертної служби МВС України в ДНДЕКЦ МВС України (м. Київ) 1992 року проведено першу судову молекулярно-генетичну експертизу, 1993-го ухвалено рішення про створення відповідної лабораторії. Із 1994 року в цій лабораторії системно проводять експертизи методом ДНК-аналізу, на першому етапі — методами аналізу VNTR-локусів. Від 1997 року застосовують нові системи STR-праймерів, із 1999-го — автоматичні системи

STR-профілювання ⁴⁴, від 2012-го — метод дослідження мтДНК, із 2015-го — апробацію методів NGS. 2019 року випробувано систему експрес-аналізу ДНК *RapidHIT ID*, яку сьогодні використовують у деяких лабораторіях для швидкого встановлення ДНК-профілів з біологічних зразків осіб.

Експертна служба МВС України з 2002 року є членом Європейської мережі установ судової експертизи (ENFSI). Станом на сьогодні в її системі функціонує мережа лабораторій судової молекулярно-генетичної експертизи, зокрема в ДНДЕКЦ МВС України, НДЕКЦ МВС України у Вінницькій, Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Київській, Харківській і Донецькій областях. У цій мережі проводять понад 12 тисяч експертиз щороку, і ця кількість постійно збільшується.

Експертна служба МВС України є розпорядником автоматизованого криміналістичного обліку генетичних ознак людини. Його ведуть на центральному та локальному рівнях. До національної бази даних ДНК заносять ДНК-профілі: осіб (за їх добровільною згодою), підозрюваних у скоєнні злочинів, узятих під варту й засуджених; біологічних слідів, вилучених під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів, а також родичів безвісти зниклих осіб і співробітників (за їх добровільною згодою) установ системи МВС України, які беруть участь в огляді місця події. Тривалий час база даних ДНК-профілів функціювала із використанням системи *EMCILAB*. Сьогодні паралельно з нею

43 Butler J. M., Willis S. Interpol review DOI: 10.1016/j.fsisyn.2019.12.002 (дата звернення: 03.10.2021).

44 Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 165–169.

поступово впроваджують комбіновану систему індексації ДНК CODIS⁴⁵.

Стан наповнення національної бази даних ДНК в Україні є незадовільним насамперед через відсутність профільного закону. Проект «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» подано до Верховної Ради України 2020 року, проте до нього є доволі багато зауважень змістовного й техніко-юридичного характеру, тому перспективи його ухвалення та строки практичного впровадження його положень досі не визначено. Наразі у вітчизняному законодавстві наявні лише норми п. 7 ч. 1 і ч. 2 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію»⁴⁶, де передбачено забезпечення поліцією наповнення баз даних єдиної інформаційної системи МВС України зразками ДНК осіб, затриманих за підозрою у скоєнні правопорушень. До цього часу фактично базу даних ДНК-профілів поповнюють лише на підставі відомчих актів МВС України. Не дивно, що слабке її наповнення не дає змоги похвалитись ефективністю в генеруванні збігів ДНК-профілів зі слідів біологічного походження із місць нерозкритих злочинів.

Паралельно із впровадженням методів криміналістичного ДНК-аналізу в експертних установах системи МВС України, відповідні методи розпочали застосовувати й заклади судово-медичної експертизи.

1992 року судовий медик Г. Ф. Кривда запровадив сучасний метод ідентифікації біологічних об'єктів за допомогою молекулярно-генетичного аналізу⁴⁷.

Станом на сьогодні в системі Міністерства охорони здоров'я України (далі — *МОЗ України*) проводять молекулярно-генетичні дослідження у відділеннях судово-медичної генетики в Головному Бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, Одеському, Дніпропетровському обласному й Київському міському бюро судово-медичної експертизи⁴⁸.

У судово-експертних установах системи Міністерства юстиції України дотепер судових молекулярно-генетичних експертиз не проводять. Проте, найближчим часом заплановано відкрити відповідну лабораторію в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків).

Загалом у правозастосовній практиці в Україні сьогодні використовують дві процесуальні форми застосування спеціальних знань у галузі криміналістичного ДНК-аналізу в кримінальному судочинстві — залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій і залучення експерта (призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи). До того ж спеціалісти-криміналісти, біологи й судові медики допомагають слідчому під час виявлення та вилучення слідів біологічного походження на місці події та під час відібрання біологічних зразків особи. Шляхом судової молекулярно-генетичної експертизи ідентифікують особу за біологічними слідами та зразками, установлюють біологічне батьківство й біологічну спорідненість. Обидві названі вище форми використання спеціальних

45 Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. Харків, 2019. С. 64.

46 Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

47 Плевінскіс П. В. Кривда Григорій Федорович (до 70-річчя від дня народження). *Судово-медична експертиза*. 2018. № 1. С. 132.

48 Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Зазнач. твір. С. 70—71.

знань певною мірою взаємопов'язані, оскільки якість застосування методів виявлення та фіксування слідів біологічного походження на стадії досудового розслідування прямо впливає на подальшу результативність молекулярно-генетичної експертизи.

У більш ранніх дослідженнях ми з колегами намагались оцінити ефективність використання судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування умисних убивств, зґвалтувань і дорожньо-транспортних катастроф⁴⁹. Ефективність виявилася невисокою через певні правові, організаційні й методичні проблеми. Серед таких проблем особливо слід відзначити недотримання працівниками органів досудового розслідування методичних вимог до поводження зі слідами біологічного походження, що передусім призводить до контамінації слідів або вилучення фонові ДНК, яка не належить до розслідуваної події. Також поширеними є помилки слідчих і прокурорів під час відібрання біологічних зразків і формулювання завдань експертам. Швидкості розслідування заважає і неможливість здійснювати експрес-аналіз ДНК-профілів без призначення судової експертизи⁵⁰.

Основними причинами такого становища є недостатня навченість працівників правоохоронних органів поводитися зі слідами біологічного походження, відсутність системного

навчання таких працівників за цим напрямом, дефіцит наукової та навчально-методичної літератури, а також фактична відсутність в Україні належної правової бази з питань одержання та використання геномної інформації людини з метою протидії злочинності.

Стан наукового забезпечення криміналістичного ДНК-аналізу в Україні та перспективи його розвитку

У світовій науці останніми роками проведено фундаментальні дослідження в галузі судової генетики, які дали змогу розробити та впровадити в практику дієві засоби й методи криміналістичного ДНК-аналізу. Окремо слід відзначити внесок у цю галузь установ, окремих науковців і наукових колективів із Великої Британії, США, Австрії, Іспанії, Данії та Нової Зеландії⁵¹. Загалом останніми десятиліттями в галузі судових наук особливо просунулися технології ДНК-аналізу й дослідження цифрових доказів⁵².

Про українську криміналістичну науку, на жаль, такого сказати не можна. Сфера криміналістичного ДНК-аналізу, за рідкісними винятками, узагалі не перебуває в орбіті наукових інтересів вітчизняних криміналістів.

Такими рідкісними винятками можна вважати наукові публікації, присвячені становленню судової молекулярно-генетичної експертизи в державних судово-експертних установах

49 Степанюк Р. Л., Щербаковський М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. А. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины. *Georgian medical news*. 2019. № 5 (290). С. 157–163.

50 Shcherbakovskyi M., Stepaniuk, R., Kikinchuk V., Petrova I., Hanzha T. Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. No. 25. P. 479–486. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097> (дата звернення: 03.10.2021).

51 Butler J. M. The future DOI: 10.1098/rstb.2014.0252 (дата звернення: 03.10.2021).

52 Ibidem. Decades of Developments in Forensic Science. *Forensic Science Review*. 2020. Vol. 32. No. 2. P. 101.

(Н. М. Дяченко⁵³, О. В. Дунаєв⁵⁴). Певну зацікавленість науковців викликали деякі прикладні аспекти формування й використання криміналістичних баз даних ДНК в Україні (В. В. Білоус⁵⁵, С. М. Лозова та О. В. Матарикіна⁵⁶, О. В. Горпинюк⁵⁷, В. О. Гусева⁵⁸), а також окремі проблеми, пов'язані із застосуванням методів ДНК-аналізу в судово-експертній практиці (А. С. Повх і С. М. Романчук⁵⁹, О. Ю. Канава⁶⁰, Н. Є. Кожухова та ін.⁶¹, А. В. Кофанов і Н. М. Ергард⁶²). Крім того, варто відзначити популяційно-генетичні дослідження населення України, які сприяють забезпеченню належного рівня статистичного оцінювання результатів судових молекулярно-генетичних експертиз (М. Мельник-Сикорська та ін.⁶³, С. Серга та ін.⁶⁴, А. Янчуков та ін.⁶⁵,

53 Дяченко Н. М. Зазнач. твір.

54 Дунаєв О. В. Актуальні питання судово-медичної генетики в Україні. *Український медичний альманах*. 2013. Т. 16. № 1. С. 179—181.

55 Білоус В. В. Законодавче забезпечення генетичної ідентифікації в Україні: проблеми теорії і практики криміналістики. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 3. С. 216—224.

56 Лозова С. Н., Матарыкіна Е. В. Использование возможностей криминалистического учета генетических признаков человека во время досудебного расследования. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2019. № 2 (9). С. 38—43.

57 Горпинюк О. В. Міжнародні стандарти накопичення та використання біометричних даних (зразків ДНК) у діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 245—249. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/70.pdf (дата звернення: 03.10.2021).

58 Гусева В. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Вип. 119 (2). С. 121—131. DOI: 10.33270/01211192.121 (дата звернення: 03.10.2021).

59 Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 106—115. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-106 (дата звернення: 03.10.2021).

60 Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 298—300. DOI: 10.32782/2524-0374/2019-5/71 (дата звернення: 03.10.2021).

61 Кожухова Н. Є., Сиволап Ю. М., Кривда Г. Ф. Проблеми ПЛР-аналізу: деградація і модифікація ДНК, інгібування, контамінація : огляд. *Український судово-медичний вісник*. 2002. № 1. С. 26—32.

62 Кофанов А. В., Ергард Н. М. Судово-експертна характеристика геному людини та його ідентифікаційних ознак. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. Вип. 1 (58). С. 185—193. DOI: 10.18372/2307-9061.58.15327 (дата звернення: 03.10.2021).

63 Mielnik-Sikorska M., Daca P., Woźniak M., Malyarchuk B. A., Bednarek J., Dobosz T., Grzybowski T. Genetic data from Y chromosome STR and SNP loci in Ukrainian population. *Forensic Science International: Genetics*. 2013. Vol. 7. Is. 1. P. 200—203. DOI: 10.1016/j.fsigen.2012.05.007 (дата звернення: 03.10.2021).

64 Serga S. V., Dombrovskiy I. V., Maistrenko O. M., Ostapchenko L. I., Demydov S. V., Krivda R. G., Kozeretska I. A. Allele frequencies for 15 STR loci in the Ukrainian population. *Ibid*. 2017. Vol. 29. e40-e41. DOI: 10.1016/j.fsigen.2017.05.004 (дата звернення: 03.10.2021).

65 Yanchukov A., Mykhaliuk V., Kryvda R. G. Analysis of allele frequencies of 15 STR loci in a large population dataset from Ukraine at the regional level. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2021. Vol. 53. Is. 4. P. 400—406. DOI: 10.1080/00450618.2020.1749930 (дата звернення: 03.10.2021).

О. Козерецька та ін.⁶⁶). Водночас комплексного аналізу сучасного стану та перспектив розвитку криміналістичного ДНК-аналізу в Україні досі не проведено.

До сьогодні в підручниках із криміналістики не представлено тематики ДНК-аналізу, її не вивчають у юридичних закладах вищої освіти. Унаслідок цього майбутні юристи (зокрема, прокурори, слідчі, адвокати та судді) не мають навіть загального уявлення про можливості криміналістичного дослідження ДНК й не набувають елементарних навичок поводження зі слідами біологічного походження та не усвідомлюють принципів оцінювання доказів ДНК на досудовому слідстві й у судовому провадженні. Вочевидь, така ситуація не відповідає потребам ані практики, ані розвитку теорії криміналістики та судової експертизи. Із метою усунути цю прогалину за нашою участю було підготовлено навчальний посібник із криміналістичного дослідження ДНК⁶⁷ та впроваджено відповідну тематику в курс криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ. Крім того, фахівці Харківського НДЕКЦ МВС України запровадили тренінги зі спеціалістами-криміналістами, слідчими та прокурорами з використання спеціальних знань у галузі судової генетики в кримінальному судочинстві та розробили відповідний практичний poradnik⁶⁸. Проте, цих заходів явно недостатньо для вирішення загальних проблем криміналістичної ди-

дактики. На нашу думку, уже давно на зріла потреба кардинально змінити підходи до розвитку криміналістичної науки в Україні, особливо в її природничо-технічній складовій.

Ми вже звертали увагу на вади розуміння структури та змісту криміналістичної техніки як складової науки криміналістики в Україні через відсутність у ній новітніх галузей, зокрема ДНК-аналізу⁶⁹. Основною причиною такого становища ми вважаємо застарілі уявлення про винятково юридичну природу криміналістики, яке панує з радянських часів і не відповідає підходам більшості розвинутих країн світу. Останніми роками багато науковців визнали помилковість такого розуміння та здійснюють спроби визначити криміналістику як науку синтетичну, мультидисциплінарну. На жаль, становлення окремих учених і наукових шкіл в Україні триває на організаційних засадах, закладених ще за радянських часів. Підготувати та захистити наукове дослідження з криміналістики особі без юридичної освіти складно, а юрист без біологічної освіти не є фахівцем у галузі судової генетики. У галузі біологічних наук «судовий» напрям практично не розвивається. Усі ці сформовані ще в період тоталітаризму обставини призвели до того, що наукові положення криміналістичного ДНК-аналізу досі не знайшли свого місця у вітчизняній науковій сфері.

Цілком поділяємо позицію В. М. Шевчука, що розроблення та формування ін-

66 Kozeretska O. I., Maistrenko O. M., Serga S. V., Dombrovskiy I. V., Ostapchenko L. I., Demydov S. V., Kozeretska I. A. Allele frequencies for 15 forensic STR loci in a population sample from the Kyiv region, Ukraine. *Ibid.* 2020. Vol. 52. Is. 4. P. 387–392. DOI: 10.1080/00450618.2019.1581255 (дата звернення: 03.10.2021).

67 Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Зазнач. твір. 144 с.

68 Перлін С. І., Шевцов С. О., Іонова В. В. Генетичний фінгерпринтинг: вилучення та дослідження слідів біологічного походження : практ. porad. Харків, 2019. 64 с.

69 Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2019. Вип. 32 (2). С. 6–14.

новаційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності у сучасних умовах є одним із найважливіших завдань криміналістики⁷⁰. На нашу думку, криміналістичний ДНК-аналіз (як одна з найбільш інноваційних сфер) має посісти гідне місце в системі криміналістики України. Його слід розглядати як окрему галузь криміналістичної техніки, яка вивчає індивідуальні генетичні ознаки клітинних організмів з метою розв'язання завдань кримінального судочинства. Становлення цієї галузі допоможе не тільки зробити важливий крок до осучаснення вітчизняної системи криміналістичної науки, а й значно покращити стан практичної діяльності. До того ж важливо повернутися до визнання подвійної природи криміналістики як науки, що містить дві складові: природничо-технічну (криміналістичну техніку) і юридичну (криміналістичну тактику й методику). Це дасть змогу забезпечити проведення наукових досліджень у галузі криміналістики не тільки з юридичних, а й щонайменше з біологічних, хімічних, технічних та фізико-математичних наук. Уважаємо, що для забезпечення наукових потреб криміналістику слід розглядати як самостійну галузь науки, за якою здобувають наукові ступені та вчені звання, а не як одну зі складових окремої спеціальності юридичних наук, як це відбувається нині в Україні.

Висновки

Сьогодні у криміналістичній практиці повсюдно застосовують традиційні методи ДНК-профілювання, засновані на аналізі *STR*-локусів (як автосомних,

так і розташованих на Y-хромосомі) та аналізі *SNP* мтДНК. Водночас активно розвиваються новітні технології (для пошуку родичів за базами ДНК-профілів, визначення зовнішніх ознак людини, її віку та біогеографічного походження за ДНК, застосування методів масового паралельного секвенування багатьох фрагментів ДНК і виконання швидких тестів на ДНК-профіль). Нові методи поступово впроваджують у різних країнах, але вони потребують подальших досліджень із метою технічного й методичного вдосконалення, а також належного правового регулювання.

В Україні технологіями криміналістичного ДНК-аналізу послуговуються від початку 1990-х років в установах криміналістичної та судово-медичної експертизи. Технічне обладнання вітчизняних лабораторій судової генетики дає змогу застосовувати всі сучасні традиційні й новітні методи криміналістичного ДНК-аналізу. Проте, реально в правоохоронній практиці використовують лише традиційні інструменти, до того ж далеко не повною мірою, а лише для ідентифікації осіб за залишеними слідами та встановлення біологічного батьківства й біологічної спорідненості за наявності біологічних зразків. Основною перешкодою на шляху подальшого розвитку цієї сфери є відсутність належного правового регулювання питань наповнення та використання криміналістичного обліку геномної інформації людини, що заважає сформувати ефективну національну базу даних ДНК-профілів.

Для підвищення якості практичної діяльності в галузі криміналістичного ДНК-аналізу актуальною є популяризація

70 Шевчук В. М. Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 23. С. 18. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 (дата звернення: 03.10.2021).

відповідних знань у середовищі працівників правоохоронних органів для мінімізації типових помилок під час підготовки об'єктів для експертного дослідження. Також видається доцільним внести зміни до кримінального процесуального законодавства України з метою належного врегулювання питань відібрання біологічних зразків особи, використання геномної інформації людини, здійснення швидкого тестування (експрес-аналізу) на ДНК-профіль. Варто вжити заходів, спрямованих на розширення інструментальної бази та, відповідно, реальних можливостей наявних лабораторій судової генетики, створення таких лабораторій у тих регіонах України, де вони зараз відсутні.

Стан наукового забезпечення проблем ДНК-аналізу в Україні вважаємо незадовільним через відсутність чіткого уявлення ролі й місця цієї галузі в системі криміналістики, а також відповідних комплексних наукових досліджень. На нашу думку, основними напрямками вдосконалення такого стану є: а) реальне визнання криміналістики наукою, яка має мультидисциплінарну природу, та забезпечення можливості здобувати наукові ступені з криміналістики в галузі біологічних наук; б) ретельне теоретичне опрацювання проблеми співвідношення криміналістичного й судово-медичного напрямів у ДНК-аналізі; в) доповнення структури криміналістичної техніки розділом «криміналістичний ДНК-аналіз» із відповідним удосконаленням змісту навчальної та методичної літератури з криміналістики.

**Криміналістический ДНК-аналіз:
состояние и перспективы развития
в Украине**

Руслан Степанюк

Цель исследования — обобщить сведения об основных направлениях исполь-

зования ДНК-анализа в практике раскрытия и расследования преступлений, применяемых в разных странах мира, рассмотреть возможности этих направлений и состояние их внедрения в отечественную следственную и экспертную практику, а также сформулировать авторское видение перспектив дальнейшего развития теоретических и прикладных аспектов криминалистического исследования ДНК в Украине.

Охарактеризованы традиционные методы ДНК-профилеирования, основанные на анализе STR-локусов и исследовании SNP мтДНК, приведена информация о применении новейших технологий для поиска родственников по базам ДНК-профилей и определения возраста и биогеографического происхождения человека по ДНК, а также методов массового параллельного секвенирования многочисленных фрагментов ДНК и выполнения быстрых тестов на ДНК-профиль. Замечено, что основное препятствие на пути дальнейшего развития ДНК-анализа в Украине — отсутствие надлежащего правового регулирования, мешающего формированию эффективной национальной базы данных ДНК-профилей. Обращено внимание на явную недостаточность научного обеспечения ДНК-исследований в Украине.

Предложены пути решения имеющихся проблем в этой сфере, в частности: популяризовать соответствующие знания среди работников правоохранительных органов для минимизации типичных ошибок в обращении со следами биологического происхождения; внести изменения в уголовное процессуальное законодательство Украины с целью надлежащего урегулирования вопросов отбирания биологических образцов и проведения экспрес-анализов на ДНК-профиль; принять меры к расширению инструментальной базы и реальных возможностей лабораторий судебной генетики.

Ключевые слова: криминалистическая техника; криминалистический ДНК-анализ; ДНК-профиллирование; база данных ДНК; ДНК-фенотипирование.

Forensic DNA Analysis: Development State and Prospects in Ukraine Ruslan Stepaniuk

This research purpose is to summarize information on the main directions of using DNA analysis in the practice of detection and investigation of crimes used in different countries, consider possibilities of these areas and the state of their implementation in domestic investigative and forensic expert practice and formulate the author's vision of prospects for the further development of theoretical and applied aspects of forensic DNA research in Ukraine.

Traditional DNA profiling methods based on STR locus analysis and mtDNA SNP research are described, information on the application of the latest technologies for searching relatives by DNA profile bases and determining the age and biogeographical origin of human DNA, as well as methods of mass parallel DNA sequencing and performing rapid DNA profile tests. It was noted that main obstacle to the further development of DNA analysis in Ukraine is the lack of proper legal regulation that hinders formation of effective national database of DNA profiles. Attention is drawn to the obvious lack of scientific support for DNA research in Ukraine.

Ways to solve existing issues in this area are proposed, in particular: promote relevant knowledge among law enforcement officers to minimize typical errors in handling of traces of biological origin; make changes in the criminal procedural legislation of Ukraine for the purpose of proper adjustment of issues of sampling of biological samples and carrying out rapid analyzes on a DNA profile; take measures to expand the tool base and real capabilities of forensic genetics laboratories.

Keywords: forensic technique; forensic DNA analysis; DNA profiling; DNA database; DNA phenotyping.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abbasov, R. H., Povkh, A. S., Romanchuk, S. M. (2018). *Metodyka provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen* [Methods of DNA Analyses]. Kyiv [in Ukrainian].
- Bell, S., Sah, S., Albright, T. D., Gates, S. J., Denton, M. B., Casadevall, A. (2018). A call for more science in forensic science. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 115 (18). DOI: 10.1073/pnas.1712161115.
- Biedermann, A., Champod, C., Jackson, G., Gill, P., Taylor, D., Butler, J., Morling, N., Hicks, T., Vuille, J., Taroni, F. (2016). Evaluation of Forensic DNA Traces When Propositions of Interest Relate to Activities: Analysis and Discussion of Recurrent Concerns. *Frontiers in Genetics*. Vol. 7. DOI: 10.3389/fgene.2016.00215.
- Bilous, V. V. (2015). *Zakonodavche zabezpechennia henetychnoi identyfikatsii v Ukraini: problemy teorii i praktyky kryminalistyky* [Legislative Support of Genetic Identification in Ukraine: Issues of Theory and Practice of Criminalistics]. *Pravo i suspilstvo*. № 5-2. Ch. 3 [in Ukrainian].
- Butler, J. M. (2015). The future of forensic DNA analysis. *Phil. Trans. R. Soc.* DOI: 10.1098/rstb.2014.0252.
- Butler, J. M. (2020). Decades of Developments in Forensic Science. *Forensic Science Review*. Vol. 32. No. 2. URL: link.gale.com/apps/doc/A632092459/

- AONE?u=anon-5e20fac1&sid=googleScholar&xid=b9a73375.
- Butler, J. (2019). *National DNA Day and the Birth of Investigative Genetic Genealogy* / National Institute of Standards and Technology : Taking Measure. Just a Standard Blog. 25.04.2019. URL: <https://www.nist.gov/blogs/taking-measure/national-dna-day-and-birth-investigative-genetic-genealogy>.
- Butler, J. M., Willis, S. (2020). Interpol review of forensic biology and forensic DNA typing 2016–2019. *Forensic Science International: Synergy*. Vol. 2. DOI: 10.1016/j.fsisy.2019.12.002.
- Cale, C. M. (2015). Forensic DNA evidence is not infallible. *Nature*. Vol. 526. DOI: 10.1038/526611a.
- Callaghan, T. F. (2019). Responsible genetic genealogy. *Science*. Vol. 366. Is. 6462. DOI: 10.1126/science.aaz6578.
- Diachenko, N. M. (2011). Osnovni etapy rozvytku molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy v Derzhavnomu naukovo-doslidnomu ekspertno-kryminalistychnomu tsentri MVS Ukrainy [Main Stages of Development of DNA Testing in the State Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (15) [in Ukrainian].
- Diachenko, N. M., Olkhovets, S. O., Lahus, V. I. (2003). *Doslidzhennia DNK z obektiv biolohichnoho pokhodzhennia metodom polimeraznoi lantsiuhovoi reaktsii* [DNA Research from Objects of Biological Origin by Polymerase Chain Reaction]: metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Dunaiev, O. V. (2013). Aktualni pytannia sudovomedychnoi henetyky v Ukraini [Current Issues of Forensic Genetics in Ukraine]. *Ukrainskyi medychnyi almanakh*. T. 16. № 1 [in Ukrainian].
- Ge, J., Budowle, B. (2021). Forensic investigation approaches of searching relatives in DNA databases. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 66. Is. 2. DOI: 10.1111/1556-4029.14615.
- Gill, P. (2019). DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. Vol. 294. DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.12.003.
- Gill, P. (2002). Role of Short Tandem Repeat DNA in Forensic Casework in the UK – Past, Present, and Future Perspectives. *Biotechniques*. Vol. 32 (2). DOI: 10.2144/02322rv01.
- Greytak, E. M., Moore, C. C., Armentrout, S. L. (2019). Genetic genealogy for cold case and active investigations. *Forensic Science International*. Vol. 299. DOI: 10.1016/j.forsciint.2019.03.039.
- Horpyniuk, O. V. (2019). Mizhnarodni standarty nakopychennia ta vykorystannia biometrychnykh danykh (zrazkiv DNK) u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [International Standards for Collection and Use of Biometric Data (DNA samples) in activities of law enforcement agencies]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 2. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/70.pdf [in Ukrainian].
- Husieva, V. (2021). Perspektyvy vprovadzhennia zarubizhnogo dosvidu vykorystannia DNK-oblikiv u praktyku Ukrainy [Prospects for Introduction of Foreign Experience in Use of DNA Records in Ukrainian Practice]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnykh sprav*. Vyp. 119 (2). DOI: 10.33270/01211192.121 [in Ukrainian].
- Jeffreys, A. J., Wilson, V., Thein, S. L. (1985). Individual-specific «fingerprints» of human DNA. *Nature*. Vol. 316. P. 76–79. DOI: 10.1038/316076a0.
- Kanova, O. Yu. (2019). Problemni pytannia provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen pry identyfikatsii bezvisty znyklykh osib [Issues of DNA Testing while Identification of Missing Persons]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: 10.32782/2524-0374/2019-5/71 [in Ukrainian].
- Kayser, M. (2015). Forensic DNA Phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 18. DOI: 10.1016/j.fsigen.2015.02.003.
- Kayser, M. (2017). Forensic use of Y-chromosome DNA: a general overview. *Human Genetics*. Vol. 136. DOI: 10.1007/s00439-017-1776-9.
- Kayser, M., Schneider, P. M. (2009). DNA-based prediction of human externally visible characteristics in forensics: Motivations, scientific challenges, and ethical considerations. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 3. Is. 3. DOI: 10.1016/j.fsigen.2009.01.012.
- Kim, J., Mammo, D., Siegel, M. B., Katsanis, S. H. (2011). Policy implications for familial searching. *Investigative Genetics*. Vol. 22. Is. 2. DOI: 10.1186/2041-2223-2-22.
- Kofanov, A. V., Erhard, N. M. (2021). Sudovokspertna kharakterystyka henomu liudyny ta yoho identyfikatsiinykh oznak [Forensic Characteristics of Human Genome and its Identification Signs]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. Vyp. 1 (58). DOI: 10.18372/2307-9061.58.15327 [in Ukrainian].
- Kozeretska, O. I., Maistrenko, O. M., Serga, S. V., Dombrovskiy, I. V., Ostapchenko, L. I., Demydov, S. V., Kozeretska, I. A. (2020). Allele frequencies for 15 forensic STR loci in a population sample from the Kyiv region, Ukraine. *Australian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 52. Is. 4. DOI: 10.1080/00450618.2019.1581255.
- Kozhukhova, N. Ye., Kryvda, H. F., Kryvda, R. H., Syvolap, Yu. M., Sulima, Yu. Yu., Chebotar, S. V. (2001). *Vykorystannia analizu DNK u sudovomedychnykh ekspertyzakh* [Use of DNA Analysis

- in Forensic Medical Examinations]: nauk.-prakt. vyd. ; za red. Yu. M. Syvolapa ta H. F. Kryvdy. Odesa [in Ukrainian].
- Kozhukhova, N. Ye., Syvolap, Yu. M., Kryvda, H. F. (2002). Problemy PLR-analizu: dehradatsiia i modyfikatsiia DNK, inhibuvannia, kontaminatsiia [Issues of PCR Analysis: Degradation and Modification of DNA, Inhibition, Contamination]: ohliad. *Ukrainskyi sudovo-medychnyi visnyk*. № 1 [in Ukrainian].
- Kryvda, H. F. (2003). *PLR-analiz molekuliarno-henetychnoho polimorfizmu liudyny v sudovii medytsyni* [PCR Analysis of Human Molecular Genetic Polymorphism in Forensic Medicine]: dys. ... d-ra med. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryvda, R. H. (2009). *Identyfikatsiia osoby v sudovii medytsyni na osnovi PLR-analizu henomnoi DNK kistkovoï tkanyny* [Identification of a Person in Forensic Medicine Based on PCR Analysis of Genomic DNA of Bone Tissue]: dys. ... kand. med. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Lozovaia, S. N., Matarykina, E. V. (2019). Ispolzovanie vozmozhnostei kriminalisticheskogo ucheta geneticheskikh priznakov cheloveka vo vremia dosudebnogo rassledovannia [Using Possibilities of Forensic Accounting of Human Genetic Traits while Pre-trial investigation]. *Sudebnaia ehkspertiza Belarusi*. № 2 (9) [in Russian].
- Lynch, M. (2003). God's signature: DNA profiling, the new gold standard in forensic science. *Endeavour*. Vol. 27. Is. 2. DOI: 10.1016/S0160-9327(03)00068-1.
- Machado, H., Granja, R. (2020). DNA Technologies in Criminal Investigation and Courts / *Forensic Genetics in the Governance of Crime*. Singapore. DOI: 10.1007/978-981-15-2429-5_4.
- Marano, L. A., Fridman, C. (2019). DNA phenotyping: current application in forensic science. *Research and Reports in Forensic Medical Science*. Vol. 9. DOI: 10.2147/RRFMS.S164090.
- Mehar, P. A. (2021). Forensic Genetic Genealogy: An Investigative Aid. *International Medico-Legal Reporter Journal*. February. URL: <https://legaldesire.com/wp-content/uploads/2021/02/Download-and-Read-Full-Text-12.pdf>.
- Melton, T., Holland, C., Holland, M. (2012). Forensic Mitochondria DNA Analysis: Current Practice and Future Potential. *Forensic Science Review*. Vol. 24 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/230596464_Forensic_Mitochondrial_DNA_Current_Practice_and_Future_Potential.
- Mielnik-Sikorska, M., Daca, P., Woźniak, M., Malyarchuk, B. A., Bednarek, J., Dobosz, T., Grzybowski, T. (2013). Genetic data from Y chromosome STR and SNP loci in Ukrainian population. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 7. Is. 1. DOI: 10.1016/j.fsigen.2012.05.007.
- Mishalov, V. D., Khokholieva, T. V., Bachynskiy, V. T., Voichenko, V. V., Kryvda, H. F., Kostenko, Ye. Ya. (2018). *Sudova medytsyna* [Legal medicine]: pidruchnyk ; za zah. red. V. D. Mishalova. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Parson, W. (2018). Age Estimation with DNA: From Forensic DNA Fingerprinting to Forensic (Epi) Genomics: A Mini-Review. *Gerontology*. Vol. 64. No. 4. DOI: 10.1159/000486239.
- Perlin, S. I., Shevtsov, S. O., Ionova, V. V. (2019). *Henetychnyi finherpryntinh: vyluchennia ta doslidzhennia slidiv biolohichnogo pokhodzhennia* [Genetic Fingerprinting: Extraction and research on traces of biological origin]: prakt. porad. Kharkiv [in Ukrainian].
- Plevinskis, P. V. (2018). Kryvda Hryhorii Fedorovych (do 70-richchia vid dnia narodzhennia) [Kryvda Hryhorii Fedorovych (to the 70th Anniversary of his Birth)]. *Sudovo-medychna ekspertyza*. № 1 [in Ukrainian].
- Povkh, A. S., Romanchuk, S. M. (2018). Kontaminatsiia pid chas molekuliarno-henetychnoho doslidzhennia. Prychyny yii vynyknennia ta naslidky [Contamination while Forensic DNA Testing. Causes and Consequences]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (30). DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-106 [in Ukrainian].
- Roewer, L. (2009). Y chromosome STR typing in crime casework. *Forensic Sci Med Pathol*. Vol. 5 (2). DOI: 10.1007/s12024-009-9089-5.
- Samuel, G., Prainsack, B. (2019). Forensic DNA phenotyping in Europe: views "on the ground" from those who have a professional stake in the technology. *New Genetics and Society. Critical Studies of Contemporary Biosciences*. Vol. 38. Is. 2. DOI: 10.1080/14636778.2018.1549984.
- Schneider, P. M., Prainsack, B., Kayser, M. (2019). The Use of Forensic DNA Phenotyping in Predicting Appearance and Biogeographic Ancestry. *Deutsches Ärzteblatt International*. Vol. 51–52. DOI: 10.3238/arztebl.2019.0873.
- Serga, S. V., Dombrovskiy, I. V., Maistrenko, O. M., Ostapchenko, L. I., Demydov, S. V., Krivda, R. G., Kozeretska, I. A. (2017). Allele frequencies for 15 STR loci in the Ukrainian population. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 29. e40-e41. DOI: 10.1016/j.fsigen.2017.05.004.
- Shcherbakovskiy, M., Stepaniuk, R., Kikinuk, V., Petrova, I., Hanzha, T. (2020). Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. No. 25. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097>.
- Shevchuk, V. M. (2021). Innovatsiini zasady kryminalistychnoho zabezpechennia pravozastosovnoi diialnosti: problemy formuvannia kontseptsii [Innovative Principles

- of Forensic Science Support for Law Enforcement Activity: Issues of Concept Formation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 [in Ukrainian].
- Sobiah, R., Syeda, R. H., Zunaira, E., Nageen, Z., Maria, K., Syeda, A. Z., et al. (2018). Implications of Targeted Next Generation Sequencing in Forensic Science. *Journal of Forensic Research*. Vol. 9. Is. 1. DOI: 10.4172/2157-7145.1000416.
- Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2019). Napriamy rozvytku struktury i zmistu kryminalistychnoi tekhniki v Ukraini. *Kryminalistychnyi visnyk*. Vyp. 32 (2) [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I., Kikinchuk, V. V. ta in. (2019). *Kryminalistychni doslidzhennia DNK: tekhnologii ta mozhlyvosti* [Directions of Development of Structure and Content of Forensic Technique in Ukraine]: navch. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Shcherbakovskii, M. G., Kikinchuk, V. V., Lapta, S. P., Guseva, V. A. (2019). Problemy prymeniennia sudebnoi molekuliarno-geneticheskoi ehkspertizy v ugolovnom proizvodstve Ukrainy [Issues Application of forensic DNA Testing in Criminal Proceedings of Ukraine]. *Georgian medical news*. № 5 (290). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8659> [in Russian].
- Suter, S. M. (2010). All in the Family: Privacy and DNA Familial Searching. *Harvard Journal of Law & Technology*. Vol. 23. No. 2. URL: <http://jolt.law.harvard.edu/articles/pdf/v23/23HarvJLTech309.pdf>.
- Syndercombe, Court, D. (2021). The Y chromosome and its use in forensic DNA analysis. *Emerg Top Life Sci*. Vol. 5 (3). DOI: 10.1042/ETLS20200339.
- Wallace, H. M., Jackson, A. R., Gruber, J., Thibedeau, A. D. (2014). Forensic DNA databases – Ethical and legal standards: A global review. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 4. Is. 3. DOI: 10.1016/j.ejfs.2014.04.002.
- Yanchukov, A., Mykhaliuk, V., Kryvda, R. G. (2021). Analysis of allele frequencies of 15 STR loci in a large population dataset from Ukraine at the regional level. *Australian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 53. Is. 4. DOI: 10.1080/00450618.2020.1749930.
- Yang, Y., Xie, B., Yan, J. (2014). Application of Next-generation Sequencing Technology in Forensic Science. *Genomics, Proteomics & Bioinformatics*. Vol. 12. Is. 5. DOI: 10.1016/j.gpb.2014.09.001.

Степанюк, Р. (2021). Криміналістичний ДНК-аналіз: стан і перспективи розвитку в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 60–80. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.05.

Вопросы переоценки основных средств

Карен Мамиконян *

* Канд. экон. наук, доцент, Национальное бюро экспертиз Национальной академии наук Республики Армения, г. Ереван, Республика Армения,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5719-7404>, e-mail: mamikonyankaren@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.06 УДК 343.98:657

Надійшло 14.12.2021 / Рецензовано 16.12.2021 / Прийнято до друку 17.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Современные концепции развития бухгалтерского учёта связаны с эволюцией подготовки и обработки учётно-аналитической информации, генерируемой в рамках учётной системы организации. Каждый хозяйствующий субъект в основном использует отражённую в финансовой отчётности информацию, которая касается стоимости активов предприятия, в частности — информацию об основных средствах как документальное доказательство своей надёжности в инвестиционных отношениях с целью привлечь потенциальных инвесторов и партнёров, в том числе для получения кредитного финансирования.

Поскольку основные средства составляют существенную долю всех активов, то повышение эффективности их использования путём качественной оценки их стоимости можно считать одним из ведущих направлений усовершенствования бухгалтерского учёта предприятий. Однако реальная стоимость некоторых единиц основных средств может значительно изменяться, что нуждается в проведении ежегодной переоценки. Учётывая возможные проблемы в практическом применении международных стандартов финансовой отчётности, внедрение системы индексации для самостоятельного вычисления коэффициентов экспресс-переоценки основных средств (материальных нефинансовых активов) организации весьма актуально. Очевидно, что данный метод нуждается в профессиональном подходе, начиная с приобретения, сооружения или создания объектов основных средств.

В этом контексте целью настоящей статьи является обоснование необходимости внедрения системы индексации

для каждой единицы (группы) основных средств организации, подлежащих промежуточной переоценке в будущем, начиная с момента их приобретения.

Ключевые слова: переоценка основных средств; справедливая стоимость; система индексации; финансово-экономическая экспертиза; международные стандарты финансовой отчётности.

Постановка научной проблемы

Несомненно, что развитие реального финансового рынка влияет на диспозицию общего рынка имущества, поскольку спрос и предложение на этом рынке напрямую зависят от состояния экономики и финансовой системы страны. Очевидно, что цены на этом рынке представляют очень важную информацию о будущем развитии экономики. Не принимая во внимание факторы рыночного предложения и спроса, порождающие реальную стоимость основных средств (далее — ОС), в частности материальных нефинансовых активов, проблема анализа и определения критериев, могущих повлиять на «приближённую к рыночной стоимости» оценку ОС, в условиях современного финансового рынка весьма актуальна.

С учётом того что рыночные цены активов, в частности ОС, довольно изменчивы, такие активы нуждаются в переоценке, что подразумевает оплату услуг эксперта-оценщика и другие издержки. Именно поэтому многие предприятия стараются избежать сложных и многоэтапных процессов переоценки ОС, тем самым игнорируя требования законодательства.

Если сформулировать проще, вопрос заключается в следующем. В дополнение к рыночным сигналам, получаемым

в результате операций купли-продажи на рынке, какими показателями и критериями в финансовом учёте можно привести в действие механизм переоценки ОС, приближая балансовую стоимость последних к рыночной стоимости? Может ли бухгалтер или финансово ответственное за реализацию данного механизма лицо, не обращаясь за оценочной услугой к независимому специализированному оценщику, самостоятельно определить в балансе предприятия изменение стоимости ОС, стремящихся к реальной стоимости?

Анализ основных исследований и публикаций

Проблемам учёта и оценки ОС уделили внимание многие учёные¹. Не уменьшая весомости их научных разработок, заметим, что некоторые вопросы переоценки ОС всё ещё не до конца исследованы.

По мнению некоторых учёных, развитие моделей и методов управления активами, в том числе ОС, сочетается с развитием учёной практики и практики представления и составления бухгалтерской (финансовой) отчётности. Внедрение в отечественную практику ведения бухгалтерского учёта и составления бухгалтерской (финансовой) отчётности международных стандартов

1 См., напр.: Безверхий К. Особливості переоцінки основних засобів: міжнародний та український досвід. *Бухгалтерський облік і аудит* : наук.-прак. журн. 2016. № 1. С. 11–15; Чалый И. Оценка основных средств: две модели, два образа отчетности. *Вестник МСФО*. 2015. № 26. URL: <https://msfz.ligazakon.ua/magazine/900088> (дата обращения: 12.12.2021).

финансовой отчётности (*International Financial Reporting Standards (IFRS)*, далее — МСФО) актуализирует вопросы развития методик оценки активов с позиции влияния изменённой стоимости на показатели экономической и финансовой эффективности деятельности².

Результаты отдельных исследований подтверждают, что принятие МСФО значительно влияет на финансовые показатели³. Следует также отметить, что одной из общепризнанных целей Европейского союза (далее — ЕС) было принятие единых качественных стандартов бухгалтерского учёта, призванных улучшить функцию рынка капитала, повысить актуальность и надёжность годовых отчётов⁴.

Дополняя этот тезис, Т. Е. Хорольская, Н. В. Еремина, В. С. Гулин отмечают, что принятие ОС и отражение информации об их наличии и движе-

нии в финансовой отчётности должны соответствовать требованиям действующего национального законодательства и международным стандартам. При этом система бухгалтерского учёта ОС должна быть эффективной, общепризнанной и понятной⁵.

Некоторые исследователи придерживаются мнения, что те организации, стандарты отчётов которых соответствуют международным положениям и правилам, должны доверять переоценку ОС только специализированным (лицензированным) оценочным компаниям⁶. Однако, является ли это объективной реальностью на практике?

Цель работы

Целью настоящей статьи является обоснование необходимости внедрения системы индексации для проведения самостоятельной экспресс-переоценки

- 2 Гонин В. Н., Панченко Е. Ю., Кибирева Е. Б., Номоконова О. А. Подходы к оценке и переоценке основных средств по российским и международным стандартам. *Вестник ЗабГУ*. 2021. Т. 27. № 3. С. 87–98. DOI: 10.21209/2227924520212738798 (дата обращения: 12.12.2021).
- 3 Goodwin J., Ahmed K., & Heaney R. The effects of international financial reporting standards on the accounts and accounting quality of Australian firms: A retrospective study. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*. 2008. Vol. 4. Is. 2. Pp. 89–119. DOI: 10.1016/S1815-5669(10)70031-X (дата обращения: 12.12.2021) ; Stent W., Bradbury M., & Hooks J. IFRS in New Zealand: Effects on financial statements and ratios. *Pacific Accounting Review*. 2010. Vol. 22. No. 2. Pp. 92–107. DOI: 10.1108/01140581011074494 (дата обращения: 12.12.2021) ; Voulgaris G., Stathopoulos K., & Walker M. IFRS and the use of accounting-based performance measures in executive pay. *The International Journal of Accounting*. 2014. Vol. 49. Is. 4. Pp. 479–514. DOI: 10.1016/j.intacc.2014.10.001 (дата обращения: 12.12.2021) ; Lueg R., Punda P., & Burkert M. Does transition to IFRS substantially affect key financial ratios in shareholder-oriented common law regimes? Evidence from the UK. *Advances in Accounting*. 2014. Vol. 30. Is. 1. Pp. 241–250. DOI: 10.1016/j.adiac.2014.03.002 (дата обращения: 12.12.2021).
- 4 Cheikh Rouhou N., Ben Mrad Douagi F. W., Hussainey K., & Alqatan A. The impact of IFRS mandatory adoption on KPIs disclosure quality. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*. 2021. Vol. 11. Is. 3. Pp. 55–66. DOI: 10.22495/rgcv11i3p4 (дата обращения: 12.12.2021).
- 5 Хорольская Т. Е., Еремина Н. В., Гулин В. С. Особенности оценки и переоценки объектов основных средств. *Естественно-гуманитарные исследования* : междунар. журн. 2021. № 36 (4). С. 332–337. DOI: 10.24412/2309-4788-2021-11320 (дата обращения: 12.12.2021).
- 6 См., напр.: Леонова О. И. Переоценка основных средств в бухгалтерском учете и ее влияние на данные налогового учета. *Аудит и финансовый анализ*. 2015. № 1. С. 51–57. URL: https://auditfin.com/fin/2015/1/fin_2015_11_rus_02_06.pdf (дата обращения: 12.12.2021).

ОС (материальных нефинансовых активов) организации в рамках действующих законодательных норм, учитывающей концепцию временной стоимости денег, рыночные факторы (предпосылки) и сигналы, а также обусловленные (связанные) риски. То есть при определении рыночной стоимости ОС организации (в ходе проведения финансово-экономической экспертизы) изложенный подход (в результате анализа финансовой отчётности) должен дать эксперту-бухгалтеру (финансисту) ответ на следующий вопрос: «Представлена ли реальная стоимость объектов основных средств в собственном капитале в финансовой отчётности организации?».

Изложение основного материала исследования

В качестве учётной политики организация, как известно, должна выбрать модель учёта либо по первоначальной, либо по переоценённой стоимости, с последующим применением выбранной политики ко всему классу ОС. Первоначальная стоимость объектов ОС (материальных нефинансовых активов) определяется исходя из фактических затрат на приобретение или сооружение (включая пошлины и невозмещаемые налоги), доставку, приведение в необходимое состояние (сооружение и изготовление объектов ОС), демонтаж и удаление объекта ОС, восстановление занимаемого им участка, а также прочих затрат, приведённых в МСФО (IAS) 16 «Основные средства».

В момент принятия на учёт основного средства, как правило, его первоначальная стоимость максимально при-

ближена к реальной, но по прошествии времени первоначальная стоимость уже не будет соответствовать реальной.

Например, п. 43 Методических указаний по бухгалтерскому учёту основных средств РФ предписывает использовать один из двух методов, то есть группы однородных объектов ОС следует переоценивать по текущей (восстановительной) стоимости либо путём индексации, либо путём прямого пересчёта по документально подтверждённым рыночным ценам.

Если организация выберет для переоценки первый метод, то она должна будет самостоятельно разработать индексы (что весьма трудоёмко) или использовать индексы, уже разработанные государственными органами статистики⁷. Однако на практике государственные органы статистики разрабатывают упомянутые индексы недостаточно эффективно. Второй метод переоценки отличается тем, что восстановительную стоимость ОС определяют путём прямого пересчёта стоимости отдельных объектов на дату переоценки по документально подтверждённым рыночным ценам на них.

В соответствии с вышеупомянутыми Методическими указаниями РФ при определении текущей (восстановительной) стоимости могут быть использованы:

- данные организаций о ценах на аналогичную продукцию;
- сведения статистики об уровне цен соответствующих государственных организаций;
- сведения об уровне цен в специальной литературе;
- отчёты оценщиков и заключения экспертов на аналогичные ОС и т. п.

⁷ Методические указания по бухгалтерскому учёту основных средств : утв. приказом Минфина РФ от 13.10.2003 г. № 91н (с изм. и доп.). URL: <https://base.garant.ru/12133295> (дата обращения: 12.12.2021).

Следует обратить особое внимание на то, что к составлению бухгалтерской (финансовой) отчётности за 2022 год упомянутые подходы и положения неприменимы.

Так, согласно приказу Минфина России от 17.09.2020 г. № 204н:

«12. При признании в бухгалтерском учёте объект основных средств оценивается по первоначальной стоимости. <...>

13. После признания объект основных средств оценивается в бухгалтерском учёте одним из следующих способов: а) по первоначальной стоимости; б) по переоценённой стоимости.

14. При оценке основных средств по первоначальной стоимости такая стоимость и сумма накопленной амортизации не подлежат изменению, за исключением случаев, установленных настоящим Стандартом.

15. При оценке основных средств по переоценённой стоимости стоимость основного средства регулярно переоценивается таким образом, чтобы она была равна или не отличалась существенно от их справедливой стоимости [Тут и далее выделено мною.— Автор.]. Для целей настоящего Стандарта справедливая стоимость определяется в порядке, предусмотренном Международным стандартом финансовой отчётности (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости»⁸.

Следует отметить, что действие вышеуказанного нормативного акта (в связи с принятием Федеральных стандартов бухгалтерского учёта ФСБУ 6/2020 «Основные средства» и ФСБУ 26/2020 «Ка-

питальные вложения») применяется, начиная с бухгалтерской (финансовой) отчётности за 2022 год. Примечательно, что термина «рыночная стоимость» в действующих МСФО (IAS) 16 «Основные средства» и МСФО (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости», а также в изменениях к другим нормативно-правовым актам по бухгалтерскому учёту и оценки ОС, которые вступят в силу с 01.01.2022 г., не предусмотрено.

Также следует упомянуть, что в Федеральном Законе (далее — ФЗ) «Об оценочной деятельности в Российской Федерации» (ст. 3 и 7) никаких изменений пока не предусмотрено, поскольку всё ещё действует термин, связанный с рыночной оценкой стоимости актива (в Законе также предусмотрены кадастровая, ликвидационная, инвестиционная или иные оценки стоимости), при этом под «рыночной стоимостью» объекта оценки понимается *«наиболее вероятная цена, по которой данный объект оценки может быть отчуждён на открытом рынке в условиях конкуренции, когда стороны сделки действуют разумно, располагая всей необходимой информацией, а на величине цены сделки не отражаются какие-либо чрезвычайные обстоятельства»⁹.*

Схожее определение приведено и в Национальном стандарте Украины, где под «рыночной стоимостью» понимается *«стоимость, за которую возможно отчуждение объекта оценки на рынке подобного имущества на дату оценки по соглашению, заключённому между покупателем*

8 Об утверждении Федеральных стандартов бухгалтерского учёта ФСБУ 6/2020 «Основные средства» и ФСБУ 26/2020 «Капитальные вложения»: приказ Минфина РФ от 17.09.2020 г. № 204н (с изм. и доп.). URL: https://minfin.gov.ru/ru/document/?id_4=133528-prikaz_minfina_rossii_ot_17.09.2020__204n_ob_utverzhenii_federalnykh_standartov_bukhgalterskogo_ucheta_fsbu_62020_osnovnye_sredstva_i_fsbu_262020_kapitalnye_vlozheniya (дата обращения: 12.12.2021).

9 Об оценочной деятельности в Российской Федерации: Федеральный Закон от 29.07.1998 г. № 135-ФЗ (с изм. и доп.). URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102054672> (дата обращения: 12.12.2021).

и продавцом, после проведения соответствующего маркетинга при условии, что каждая из сторон действовала со знанием дела, здраво и без принуждения»¹⁰ [Тут и далее перевод мой.— Автор.].

Следует также отметить, что понятие «рыночная стоимость» применяют и к терминам «действительная стоимость», «разумная стоимость», «эквивалентная стоимость», а также «реальная стоимость». Справедливости ради отметим, что в основу формулировок этих терминов заложен один и тот же родовый признак, а именно предполагаемая продажа актива. Под «рыночной стоимостью» можно понимать стоимость объекта, которая может быть возмещена в результате его продажи на региональном открытом конкурентном рынке, на дату определения текущей рыночной стоимости экспертом, изготовителем, организатором торговли, в условиях информационной обеспеченности участников сделки, при отсутствии воздействия чрезвычайных обстоятельств, и которую экономический субъект принимает на дату постановки на учёт.

По мнению многих специалистов, к недостаткам определения текущей рыночной стоимости следовало бы отнести отсутствие указаний именно на активность рынка, обычный характер сделки и независимость участников. Тем не менее рыночная стоимость не может быть достоверно определена в отсутствие активного рынка, справедливую же стоимость при тех же обстоятельствах или при определённых условиях рассчитать возможно.

В Приложении А МСФО (IFRS) 13 дано определение понятию «активный рынок» — рынок, на котором сделки в отношении определённого актива или

обязательства осуществляются с достаточной частотой и в достаточном объёме, чтобы обеспечивать информацию о ценах на постоянной основе. При отсутствии последних оценка стоимости может быть ещё менее правдивой. Отсюда следует закономерный вопрос: «Происходит ли отождествление двух вышеприведённых понятий — «справедливая стоимость» и «рыночная стоимость»?». Думается, что этот вопрос неуместен, ведь текущая рыночная стоимость может быть определена только при наличии активного рынка, а справедливая стоимость — для любого случая.

Обобщая вышеизложенное, можно привести наблюдение о том, что в настоящее время МСФО не содержат понятия «рыночная стоимость», однако в них применяется понятие «справедливая стоимость», содержание которого очень близко определению «рыночной стоимости» в соответствии с законодательством об оценочной деятельности. Вместе с тем «рыночная стоимость» в большинстве случаев будет отличаться от «справедливой стоимости» в том смысле, что два эти понятия имеют разные характеристики, следовательно, при выведении их значений рекомендованы несколько иные механизмы действия. Однако (основываясь на рекомендациях соответствующих стандартов) принято считать, что индикатор «справедливой стоимости» наиболее точно отражает объективную стоимость объектов ОС.

Касаемо анализа оценки справедливой стоимости следует отметить следующее.

В национальных положениях (стандартах) бухучёта Украины «справедливая стоимость» определена как «сумма,

10 Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: затв. Постановою КМУ від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата обращения: 12.12.2021).

по которой можно продать актив или оплатить обязательства при обычных условиях на определённую дату»¹¹.

По мнению Т. Гоголь, метод оценки справедливой стоимости предназначен для определения рыночной стоимости имущества именно для предоставления объективной информации внешним пользователям, оценивающим реальное финансовое состояние предприятия и принимающим экономические решения по сотрудничеству с ним¹².

В МСФО (IAS) 16 «Основные средства» прописано следующее: «После признания объекта основных средств в качестве актива, он должен учитываться по своей первоначальной стоимости за вычетом сумм накопленной амортизации и накопленных убытков от обесценения. <...> Переоценка должна производиться с достаточной регулярностью, чтобы не допустить существенного отличия балансовой стоимости от той, которая была бы определена с использованием справедливой стоимости по состоянию на дату окончания отчётного периода»¹³.

Для тех случаев, когда оценивание по справедливой стоимости или раскрытие информации об оценках справедливой стоимости требует или раз-

решает другой МСФО, к примеру МСФО (IAS) 16 «Основные средства», применяют МСФО (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости» (п. 31 и 77).

Следует отметить, что МСФО (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости» определяет понятие «справедливая стоимость» (п. 24) как цену, «которая была бы получена при продаже актива или уплачена при передаче обязательства в ходе обычной сделки на основном (или наиболее выгодном) рынке на дату оценки в текущих рыночных условиях (то есть цена выхода), независимо от того, является ли такая цена непосредственно наблюдаемой или рассчитывается с использованием другого метода оценки»¹⁴. То есть понятие справедливой стоимости в соответствии с МСФО (IFRS) 13 более точное, поскольку определяет:

- 1) цену, а не сумму, что означает — сделка осуществляется на рынке;
- 2) продажу актива, а не обмен, что также присуще активному рынку;
- 3) что это обычная операция, а не просто операция;
- 4) что сделка осуществляется между участниками рынка, то есть покупателями и продавцами;
- 5) дату оценки, то есть дату, на которую совершается операция.

11 Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»: затв. наказом Мініну України від 12.10.2010 р. № 1202 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text> (дата обращения: 10.12.2021); Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: затв. наказом Мініну України від 27.04.2000 р. № 92 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (дата обращения: 10.12.2021).

12 Гоголь Т. Концепція справедливої вартості в бухгалтерському обліку: наслідки для підприємств молодого бізнесу. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2012. № 6. С. 32—39.

13 Международный стандарт финансовой отчётности (IAS) 16 «Основные средства»: введ. в действ. приказом Минфина РФ от 28.12.2015 г. № 217н (с изм. и доп.). URL: https://m.minfin.gov.ru/ru/document/?id_38=117365-mezhdunarodnyi_standart_finansovoi_otchetnosti_ias_16_osnovnye_sredstva (дата обращения: 12.12.2021).

14 Международный стандарт финансовой отчётности (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости»: введ. в действ. приказом Минфина РФ от 28.12.2015 г. № 217н (с изм. и доп.). URL: https://minfin.gov.ru/common/upload/library/2016/02/main/RU_BlueBook_GVT_2015_IFRS_13.pdf (дата обращения: 12.12.2021).

Следовательно, это определение понятия справедливой стоимости ориентировано на активный рынок¹⁵.

Исходя из вышеизложенного и в соответствии с МСФО (IFRS) 13, справедливая стоимость (независимо от того, какие подходы используются для определения её величины) — эта величина, соответствующая той сумме, которая, в частности, была бы получена в ходе обычной сделки.

В то же время следует согласиться с мнением Е. В. Слуцкого, который считает, что оценка по справедливой стоимости не отражает будущих экономических выгод, а прогнозирует их в современных условиях активного рынка. Учёный также отмечает, что справедливая стоимость на разных рынках и при разных экономических условиях будет отличаться и, как следствие, также будет отличаться бухгалтерская отчётность по международным и по национальным стандартам¹⁶.

Так, согласно ключевому положению п. 16 МСФО (IFRS) 13, оценка справедливой стоимости предполагает, что сделка осуществляется на *основном рынке* или (при отсутствии последнего) на *наиболее выгодном рынке*¹⁷. Соответственно, цель переоценки заключается в том, чтобы показатели ценностей, отражённые в финансовой отчётности

компании, соответствовали бы справедливой стоимости, существующей на момент переоценки.

В отношении периодичности переоценки ОС (материальных нефинансовых активов) следует отметить, что в соответствии с указанным приказом Минфина России от 17.09.2020 г. № 204н, организация определяет её для каждой группы переоцениваемых ОС, исходя из того, до какой степени подвержена изменениям справедливая стоимость таких ОС.

В соответствии же с Методическими рекомендациями по бухгалтерскому учёту основных средств, утверждёнными приказом Минфина Украины от 30.09.2003 г. № 561, предприятие может переоценивать объект ОС, если остаточная стоимость объекта существенно отличается от его справедливой стоимости на дату баланса. При переоценке объекта ОС на ту же дату осуществляется переоценка всех объектов группы ОС, к которой принадлежит этот объект. Группой ОС считается совокупность однотипных по техническим характеристикам, назначению и условиям использования объектов ОС¹⁸.

В п. 34 МСФО (IAS) 16 «Основные средства» аналогично предусмотрено, что частота проведения переоценки зависит от изменения справедливой сто-

-
- 15 Іващенко І. М. Визначення справедливої вартості при перевірці необоротних активів на зменшення корисності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 13 (3). С. 142—145. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_13/120.pdf (дата обращения: 10.12.2021).
 - 16 Слуцкий Е. В. Разработка алгоритма оцінки за справедливою вартістю нефінансових активів при первинній стадії життєвого циклу основних засобів. *Причомуторські економічні студії*. 2017. Вип. 17. С. 247—253. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/17_2017/50.pdf (дата обращения: 10.12.2021).
 - 17 Международный стандарт ... 13 «Оценка справедливой стоимости» ... URL: https://minfin.gov.ru/common/upload/library/2016/02/main/RU_BlueBook_GVT_2015_IFRS_13.pdf (дата обращения: 12.12.2021).
 - 18 Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів : затв. наказом Мініфіну України від 30.09.2003 р. № 561 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text> (дата обращения: 10.12.2021).

имости переоцениваемых объектов ОС. Если справедливая стоимость переоценённого актива существенно отличается от его балансовой стоимости, требуется дополнительная переоценка¹⁹. Следовательно, переоценку ОС следует проводить путём пересчёта их первоначальной стоимости и накопленной амортизации таким образом, чтобы балансовая стоимость объекта ОС после переоценки равнялась его справедливой стоимости.

С целью обеспечения наибольшей последовательности и сопоставимости оценок справедливой стоимости и раскрываемой в их отношении информации, МСФО (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости» устанавливает иерархию справедливой стоимости, предусматривающую группирование исходных данных, включаемых в методы оценки, используемые для оценки справедливой стоимости, по трём уровням. То есть в иерархии справедливой стоимости исходные данные имеют трёхуровневую классификацию. В рамках этой иерархии наибольший приоритет имеют ценовые котировки (некорректируемые) активных рынков для идентичных активов или обязательств, к которым у организации есть доступ на дату оценки (наибольший уровень наблюдаемых исходных данных — 1), и далее уменьшается до наименьшего приоритета (уровень ненаблюдаемых исходных данных — 3)²⁰.

Для Уровня 1 по активам или обязательствам акцент делается, в первую очередь, на основной рынок или на наи-

более выгодный рынок для этого актива либо обязательства, а на следующем этапе вопрос ставят таким образом: «*Может ли организация на дату оценки заключить сделку в отношении этого актива или обязательства по цене данного рынка?*». В рамках Уровня 2 исходные данные являются прямо или косвенно наблюдаемыми в отношении актива или обязательства, исключая данные Уровня 1.

Что касается Уровня 3, то исходные данные в отношении актива или обязательства являются ненаблюдаемыми. Таким образом, переоценку стоимости ОС (материальных нефинансовых активов) принято считать сложным, многоэтапным процессом, требующим формирования профессионального суждения специалистов в области оценочной деятельности и бухгалтерского учёта.

Возвращаясь к рассмотрению функции переоценки, прежде всего необходимо отталкиваться от утверждения, что переоценку стоимости ОС проводят для уравнивания расхождений между балансовой стоимостью и текущей (восстановительной) стоимостью. Разумно будет фиксировать, что вышеупомянутое учётное явление на момент принятия объектов учёта и в дальнейшем на отчётную дату можно устранять путём проведения промежуточных экспресс-переоценок хотя бы крупных единиц ОС.

Процесс переоценки предполагает как преимущества, так и недостатки, которые можно представить в виде приведённой далее таблицы.

19 Международный стандарт ... 16 «Основные средства» URL: https://m.minfin.gov.ru/ru/document/?id_38=117365-mezhdunarodnyi_standart_finansovoi_otchetnosti_ias_16-osnovnye_sredstva (дата обращения: 12.12.2021).

20 Международный стандарт ... 13 «Оценка справедливой стоимости» URL: https://minfin.gov.ru/common/upload/library/2016/02/main/RU_BlueBook_GVT_2015_IFRS_13.pdf (дата обращения: 12.12.2021).

Таблиця 1

Преимущества и недостатки переоценки основных средств

Преимущества переоценки	Недостатки переоценки
Позволяет увеличить активы организации и, соответственно, собственный капитал	Искажаются истинная величина капитала экономического субъекта при доведении стоимости активов до реальной цены
Позволяет (с применением новой учётной политики в отношении ОС) более надёжно и достоверно отразить финансовое положение компании	Снижается привлекательность отчётности при оценивании по прибыли и рентабельности активов
Повышает привлекательность отчётности при оценивании эффективности работы предприятия по стоимости чистых активов и по финансовому леввериджу	Собственники оценивают этот метод негативно, поскольку в результате увеличения амортизационных отчислений и снижения прибыли уменьшаются дивиденды на акцию
Осуществление справедливой оценки способствует повышению стоимости долей в организации, что собственники воспринимают положительно	Значительные трудности с бюджетированием, в частности ежегодным проведением теста на обесценение актива (положение о проведении теста МСФО 36), а также трудности оценки будущих притоков и оттоков, которые основываются на финансовых прогнозах бюджета компании
Влияние документально оформленных и отражённых в регистрах бухгалтерского учёта результатов переоценки ОС на показатели финансового состояния хозяйствующего субъекта, в том числе на его финансовую устойчивость	Необходимость ведения одновременного двойного учёта ОС по переоценённой и первоначальной стоимости, вследствие чего руководство часто вынуждено привлекать независимых специализированных оценщиков и, как результат,— повышение трудоёмкости работ. Приводят к росту и сокращению финансовых результатов амортизационных отчислений по переоценённому объекту, являющихся элементом себестоимости. В процессе переоценки организация может оказаться на грани банкротства при значительном снижении стоимости ОС

Рассматривая одно из важных преимуществ переоценки, например, эффективность работы предприятия по финансовому леввериджу, следует отметить, что последний положительно влияет на решение о переоценке ОС, так как она увеличивает стоимость ак-

тивов, и в целом можно отметить, что, укрепляя ряд финансовых коэффициентов, повышается уверенность кредитора к готовности предоставить (при необходимости) желаемую/требуемую кредитоспособность. Вполне логично, что компании с низкой ликвидностью

заинтересованы в переоценке, поскольку она обеспечивает более актуальную информацию о сумме денежных средств, полученных от продажи ОС, и тем самым помогает увеличить кредитоспособность компании ²¹.

Так или иначе, но финансовым менеджерам компаний следует вдумчиво подходить к вопросу переоценки активов, в частности ОС, что является одной из важнейших составляющих эффективного управления стоимостью компании и, в свою очередь, способствует принятию правильных управленческих и экономических решений.

Сравнивая все условия и особенности формирования оценки ОС в соответствии с МСФО (*IFRS*) 13 при выборе рынка, продавцу нет необходимости проводить обширный мониторинг всех рынков, так как стандарт учитывает интересы участников рынка и позволяет взять за основу для конкретного актива либо основной рынок, либо максимально выгодный рынок. Этот подход считается наиболее взвешенным на фоне всевозможных открытых и скрытых факторов, которые могут влиять на формирование цены.

Необходимо, чтобы компания принимала в расчёт ситуацию на таком рынке, на котором для конкретного объекта оценки есть потенциально сформированный спрос (предложение), что, в свою очередь, также является обязательным информационным основанием для оценки. Что касается оценки рисков, то при выполнении такой процедуры компания может оценить влияние рыночной конъюнктуры каждого риска на цену актива или обязательства и скорректировать справедливую стоимость на соответствующий

размер спреда, порождённый этим риском.

Применение МСФО (*IFRS*) 13 в отношении материальных нефинансовых активов предлагается рассматривать следующим образом: организация должна оценивать справедливую стоимость нефинансового актива, исходя из допущения о его наилучшем и наиболее эффективном использовании участниками рынка, принимая во внимание: а) физические характеристики актива; б) юридические ограничения на использование актива; в) способность актива генерировать достаточный доход или денежные потоки.

Методы оценки, для которых доступны достаточные данные для оценки справедливой стоимости, организация должна использовать с целью оценки цены, по которой обычная сделка по продаже актива или передаче обязательства была бы осуществлена между участниками рынка на дату оценки в текущих рыночных условиях. Согласно МСФО (*IFRS*) 13 методами оценки в основном являются: 1) *рыночный*; 2) *затратный*; 3) *доходный*. Общеизвестно, что применение каждого из методов имеет определённые особенности:

- для первого используют цены, основанные на результатах рыночных сделок, связанных с аналогичными активами или обязательствами;
- по второму отражают сумму, которая потребовалась бы в настоящий момент времени для замены эксплуатационной мощности актива;
- для третьего оценка справедливой стоимости отражает текущие ожидания рынка в отношении

21 Solikhah B., Akuntansi FE, Hastuti Sri, Asrori, Budiyo I. Fixed Assets Revaluation to Increase Value Relevance of Financial Statements. *Journal of critical reviews*. 2020. Vol. 7. Is. 5. Pp. 589–594. URL: <http://lib.unnes.ac.id/id/eprint/43202> (дата обращения: 12.12.2021).

будущих денежных потоков или доходов и расходов.

В соответствии с МСФО (IFRS) 13 прикладные методы и подходы, использованные для оценки справедливой стоимости, в обязательном порядке следует перечислить (раскрыть) при составлении отчётности, а также указать дополнительную описательную информацию о рыночных данных.

Резюмируя вышеизложенное, основные проблемы практического применения положений МСФО (IFRS) 13 заключаются в следующем:

- определение границ основного или наиболее выгодного рынка для рассмотрения цен объектов ОС;
- большинство объектов, подлежащих оценке по справедливой стоимости, могут быть не предназначены для продажи;
- при применении рыночного подхода — определение аналогичных активов (обязательств) для объектов, по которым производится оценка справедливой стоимости;
- отсутствие в МСФО (IFRS) 13 чётких правил использования методик (указаний на источники информации) для расчёта величины справедливой стоимости;
- возможная нестыковка с МСФО (IFRS) 13, поскольку стандарты оценки (как международные, так и отечественные) никак не связаны со стандартами финансовой отчётности. К тому же в стандартах оценки отсутствуют требования к определению величины справедливой стоимости (в стандартах оценки определяемая величина считается рыночной стоимостью).

Методология построения системы индексации

Учитывая проблемы с практическим применением положений МСФО (IFRS) 13, при разработке отечественного аналога упомянутого стандарта особое внимание необходимо обратить на регламентирование подходов к справедливой стоимости.

Думается, что на основном (или наиболее выгодном) рынке не только рыночный спрос и предложение должны определять справедливую стоимость ОС: исходя из МСФО (IFRS) 13, *справедливая стоимость* — это оценка, основанная на рыночных данных, а не оценка, специфичная для организации. Между переоценками (при необходимости и по собственной инициативе) справедливую стоимость можно рассчитать также на основе коэффициентов, применяемых к стоимости затрат на сооружение (строительство), создание (изготовление) или приобретение объектов ОС,— то есть с помощью коэффициентов, которые можно применить к уже вычтенной с использованием затратного подхода текущей стоимости замещения (восстановительной стоимости).

Общеизвестно, что затратный подход реализует принцип замещения: покупатель не готов заплатить за товар больше, чем за аналогичный оцениваемый товар с теми же полезными потребительскими характеристиками. При этом для сравнения используют новые объекты, а итогом расчёта является полная или максимальная стоимость воспроизводства. То есть можно констатировать, что это максимальная стоимость, полученная от общей суммы затрат на приобретение, сооружение или создание новых отдельных частей либо компонентов этого объекта. Уместно также отметить, что

к оценке земельных участков затратный подход не применяют.

Упомянутые коэффициенты можно вычислить с помощью внедрения специальной системы индексации, в которой следует учесть концепцию временной стоимости денег, рыночные факторы (предпосылки), сигналы, а также микроэкономические факторы и определённые риски. Такая система индексации должна быть довольно проста в применении, чтобы обеспечить доступ к ней, в частности, главному бухгалтеру организации, судебному эксперту-экономисту и эксперту по оценке, а также специализированным оценщикам.

После получения оценочных результатов по ОС, рассчитанных на основе затратного подхода, полученные с помощью системы индексации коэффициенты можно применить к текущей стоимости замещения, чтобы полученная стоимость была сопоставима с уже определённой справедливой стоимостью, производной от потенциала сделки продажи основного (или наиболее выгодного) рынка.

Проанализировав основные специализированные научно-экономические издания и электронные ресурсы, систему индексации в целом можно представить следующим образом (см. табл. 2).

Таблица 2

Основные источники информации для системы индексации

Источник информации об объектах недвижимости	Источник информации о движимых ОС (транспортные средства, машины, производственные линии, оборудование, приборы, компьютерная техника и т. д.)
Нормативно-правовое обеспечение кадастровой оценки — коэффициенты зонирования, базовая стоимость квадратного метра здания или земельного участка	Федеральная налоговая служба (комитет государственных доходов) — информация на основании запросов о налоговой базе недвижимости, а также о ценах, указанных в импортных таможенных и налоговых декларациях, о ценах ОС в расчётных документах, списанных другими компаниями
Единый государственный реестр недвижимости — выписки о кадастровой стоимости объекта недвижимости	Международные или региональные торговые интернет-площадки (<i>Amazon, Alibaba, Ebay, TMall, Etsy, Europages, Aliexpress, BBP</i> и др.) — информация о ценах официальных представителей (продавцов)
Федеральная служба государственной статистики (статистический комитет) — публикации об индексах цен на недвижимость, о рыночных средних ценах на жилые дома, квартиры в многоквартирных зданиях, земли под застройку (по городам и районам, по годам или месяцам и т. д.)	Официальные информационные сайты машиностроительных и компьютерно-технических компаний — информация о ценах на машины и оборудование, о промышленном и производственном оборудовании или услугах ремонта и переоборудования и т. д.

Как уже отмечалось выше, система индексации должна основываться на анализе влияния рыночных факторов (предпосылок) и сигналов, поскольку справедливая стоимость устанавливается с учётом всех факторов, включая перспективы актива и состояние рынка на дату оценки.

При анализе наблюдаемых рыночных данных, с точки зрения рынка недвижимости, на стоимость объектов недвижимости влияет местоположение этих объектов (например, городской регион, горный район или удалённый от города района). Очевидно, что рынок недвижимости является рынком несовершенной конкуренции, поскольку на нём спрос ограничен и нерегулярен, условия сделки индивидуальны, стороны сделки не заинтересованы в распространении информации о ней, к тому же рынок характеризуется низкой ликвидностью, и в нём максимально использованы критерии инвестиционной привлекательности. К примеру, на цены коммерческой недвижимости обычно влияют как условия отчуждения, так и следующие факторы: условия продажи и передаваемые права, площадь, назначение и планировка, материал основных конструкций, техническое состояние объекта, а также инфраструктура, близость основных транспортных магистралей, транспортная и пешеходная доступность, наличие рядом аналогичных объектов и т. п.

При анализе наблюдаемых рыночных данных, с точки зрения рынка движимого имущества (транспорт, машины, оборудование и т.д.), на стоимость объектов влияют как условия отчуждения, так и следующие факторы: условия продажи и передаваемые права, наличие необходимых правоустанавливающих и технических документов, условия эксплуатации и транспорти-

ровки, снос-монтаж машин и оборудования, износ (физический износ), соответствие фактического состояния техническим документам, материал конструкций, компания-производитель (отечественная или зарубежная), ликвидность и т. п.

На стоимость объектов также влияют следующие *микроэкономические факторы*: общая экономическая ситуация в регионе, темпы его развития, а также степень оживления производства и повышение инвестиционной активности в конкретных отраслях (учитываемых с помощью соответствующих коэффициентов).

Среди *определённых рисков* можно выделить следующие: ценовой (падение цен на рынке), инвестиционный (риск обесценивания инвестиций), валютный (выражается как вероятные денежные потери цены имущества, вызванные изменением курса валюты), а также ликвидности (чем меньше потенциальных покупателей у объекта, тем ниже его ликвидность).

К текущей стоимости замещения, если рассматривать её как восстановительную максимальную стоимость, следует применять коэффициенты, которые умножением либо уменьшают (диапазон $[0;1]$), либо увеличивают указанное стоимостное значение (больше 1). С помощью предлагаемой системы индексации, с точки зрения получения коэффициентов, следует принять, что указанная функция должна быть уникальной для каждого объекта ОС.

Приведём пример применения вышеизложенных рекомендаций. Построим систему индексации, опираясь на следующие условные вводные: согласно бухгалтерским документам 8 лет назад организация приобрела новое производственное оборудование, смонтировала его и ввела в эксплуатацию. В конце

отчётного года нужно произвести промежуточную экспресс-переоценку объекта, но без привлечения лицензированного специалиста или эксперта.

Анализируя индексы рассматриваемых значений 20 условных критериев, последние можно распределить по трём направлениям:

- 1) условия отчуждения (1/2 от количества значений критериев);
- 2) макроэкономические факторы (1/4 от количества значений критериев);
- 3) обусловленные (связанные) риски (1/4 от количества значений критериев).

Таким образом каждый критерий приравнивается к 5%-ному значению от общего числа критериев. Действие механизма по построению системы индексации представлено в табл. 3 и может быть реализовано согласно следующему уравнению:

$$ПС = СЗ \times (УО + МФ + ОР) / 1000 \quad (1),$$

где:

ПС — переоценённая стоимость;

СЗ — стоимость замещения;

УО — условия отчуждения;

МФ — макроэкономические факторы;

ОР — обусловленные (связанные) риски.

Таблица 3

Пример построения системы индексации для получения коэффициентов переоценки основных средств

Условный критерий	Значение критерия	Расчёт коэффициента
Стоимость покупки	\$8000	
Время эксплуатации	8 лет	
Накопленный износ	\$6400	
Стоимость замещения	\$7600	
Условия отчуждения (10)	Остаточная стоимость — 20 (100 – 80)%; условия продаж и передаваемые права на объект — 70 %; необходимые правоустанавливающие и технические документы — 55 %; условия эксплуатации для машин и оборудования — 45 %; условия транспортировки, снос-монтаж — 35 %; функциональное устаревание (остаточная) — 55 (100 – 45)%; потери стоимости полезности (остаточная) — 65 (100 – 35)%; соответствие фактического состояния технических документов — 65 %; материал конструкций объекта — 55 %; фирма-производитель (отечественная или зарубежная) — 45 %	(20 + 70 + 55 + 45 + 35 + 55 + 65 + 65 + 55 + 45)

Условный критерий	Значение критерия	Расчёт коэффициента
Макроэкономические факторы (5)	Состояние основного рынка — 10 % ; экономическая ситуация в регионе — 40 % ; темпы развития региона — 30 % ; степень оживления производства — 20 % ; повышение инвестиционной активности — 25 %	(10 + 40 + 30 + 20 + 25)
Обусловленные (связанные) риски (5)	Ценовой риск — 70 (100 - 30) % ; инвестиционный риск — 45 (100 - 55) % ; валютный риск — 75 (100 - 25) % ; риск ликвидности — 55 (100 - 45) % ; перспектива актива — 5 (100 - 95) %	(70 + 45 + 75 + 55 + 5)
Переоценённая стоимость	\$6726 = \$7600 (стоимость замещения) × 0,885 (коэффициент)	Коэффициент 0,885 = (510 + 125 + 250) / 1000

Таким образом, переоценённая стоимость объекта ОС, приобретённого 8 лет назад по цене \$8000, при восстановительной стоимости в \$7600, на момент переоценки составила \$6726.

Анализ значений определённых критериев показывает, что индексы значимости критериев в предлагаемой системе каждый раз следует сравнивать с показателями, зафиксированными при предыдущей эксплуатации системы, чтобы закрепить соответствующее их уменьшение или увеличение.

Выводы

Таким образом, учитывая проблемы практического применения МСФО (IFRS) 13, внедрение системы индексации для получения коэффициентов самостоятельной экспресс-переоценки ОС (материальных нефинансовых активов) организации в настоящее время актуально. Очевидно также, что предложенный методический подход (по сравнению с функцией многоэтапного процесса переоценки) требует относительно минимальных действий, основанных на профессиональном суждении и, напротив,

трудоемок в том смысле, что его следует применять к каждому объекту, начиная с начала приобретения, сооружения или создания такого объекта ОС.

Необходимо подчеркнуть, что с точки зрения эффективности применения коэффициентов для самостоятельной экспресс-переоценки ОС, рекомендуемая система индексации должна быть внедрена для каждой единицы (группы) ОС организации, подлежащих промежуточным переоценкам в будущем, начиная с момента их приобретения. В этом случае возможен только анализ индексов значимости вышеупомянутых критериев с целью окончательно зафиксировать их соответствующее уменьшение или увеличение при запущенной системе индексации в промежуточных периодах.

В заключение стоит отметить, что практическое применение предложенного метода для исследования реальной стоимости активов и признаков неплатёжеспособности организации экспертом-бухгалтером (финансистом) при проведении финансово-экономических экспертиз весьма целесообразно, что и подтверждено приведёнными примерами.

Питання переоцінки основних засобів Карен Мамікоян

Сучасні концепції розвитку бухгалтерського обліку пов'язані з еволюцією підготовки й оброблення обліково-аналітичної інформації, що генерується у межах облікової системи організації. Кожен суб'єкт господарювання здебільшого використовує відображену у фінансовій звітності інформацію, яка стосується вартості активів підприємства, зокрема — інформацію про основні засоби як документальний доказ своєї надійності в інвестиційних відносинах з метою залучити потенційних інвесторів і партнерів (зокрема, для отримання кредитного фінансування).

Оскільки основні засоби є істотною складовою всіх активів, підвищення ефективності їх використання шляхом якісної оцінки їх вартості можна вважати одним із провідних напрямів удосконалення бухгалтерського обліку підприємств. Проте реальна вартість деяких одиниць основних засобів може значно змінюватися, що потребує проведення щорічної переоцінки. Зважаючи на можливі проблеми у практичному застосуванні міжнародних стандартів фінансової звітності, запровадження системи індексації для власноручного вирахування коефіцієнтів експреспереоцінки основних засобів (матеріальних нефінансових активів) організації є вельми актуальним. Очевидно, що цей метод потребує професійного підходу, починаючи з придбання, спорудження чи створення об'єктів основних засобів.

У цьому контексті метою цієї статті є обґрунтування необхідності впровадження системи індексації для кожної одиниці (групи) основних засобів організації, що підлягають проміжній переоцінці в майбутньому, починаючи з моменту їх придбання.

Ключові слова: переоцінка основних засобів; справедлива вартість; система індексації; фінансово-економічна експертиза; міжнародні стандарти фінансової звітності.

The issue of revaluation of fixed assets Karen Mamikonyan

Modern concepts of accounting development relate to the evolution of the preparation and processing of accounting and analytical information generated within the accounting system of organization. Each economic entity predominantly uses information presented in financial reports involving the value of the enterprise's assets, including information on fixed assets as documentary evidence of its reliability in investment relations to attract potential investors and partners as well as to receive credit financing.

Since fixed assets are an essential component of all assets, improving the efficiency of their use through a qualitative estimation of their value can be considered one of the leading areas of improving accounting of enterprises. However, the real value of certain units of fixed assets can change drastically, which necessitates an annual revaluation. Given possible issues in practical application of international financial reporting standards, introduction of indexation system for self-calculation of coefficients of rapid revaluation of fixed assets (tangible non-financial assets) of the organization is highly important. Certainly, this method requires a professional approach, starting with acquisition, construction or creation of fixed assets.

In this context, this Article Purpose is to substantiate the need to implement an indexation system for each unit (group) of fixed assets of organization, which are subject to interim revaluation in the future, from the very moment of their acquisition.

Keywords: revaluation of fixed assets; fair price; indexation system; forensic financial and economic analysis; international financial reporting standards.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішення про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bezverkhyi, K. (2016). Osoblyvosti pereotsinky osnovnykh zasobiv: mizhnarodnyi ta ukraïnskyi dosvid [Peculiarities of fixed assets revaluation: international and Ukrainian experience]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. № 1 [in Ukrainian].
- Chalyi, I. (2015). Otsenka osnovnykh sredstv: dve modeli, dva obrazu otchetnosti [Estimation of fixed assets: two models, two types of reporting]. *Vestnik MSFO*. № 26. URL: <https://msfz.ligazakon.ua/magazine/900088> [in Russian].
- Cheikh Rouhou, N., Ben Mrad Douagi, F. W., Hussainey, K., Alqatan, A. (2021). The impact of IFRS mandatory adoption on KPIs disclosure quality. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*. Vol. 11. Is. 3. DOI: 10.22495/rgcv11i3p4.
- Gonin, V. N., Panchenko, E. Iu., Kibireva, E. B., Nomokonova, O. A. (2021). Podkhody k otsenke i pereotsenke osnovnykh sredstv po rossiiskim i mezhdunarodnym standartam [Approaches to valuation and revaluation of fixed assets according to Russian and international standards]. *Vestnik ZaBGU*. T. 27. № 3. DOI: 10.21209/2227-9245-2021-27-3-87-98 [in Russian].
- Goodwin, J., Ahmed, K., Heaney, R. (2008). The effects of international financial reporting standards on the accounts and accounting quality of Australian firms: A retrospective study. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*. Vol. 4. Is. 2. DOI: 10.1016/S1815-5669(10)70031-X.
- Hohol, T. (2012). Kontseptsiiia spravedyvoi vartosti v bukhhalterskomu obliku: naslidky dlia pidpriemstv moloho biznesu [The concept of fair value in accounting: consequences for small business enterprises]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. № 6 [in Ukrainian].
- Ivashchenko, I. M. (2015). Vyznachennia spravedyvoi vartosti pry perevirtsi neoborotnykh aktyviv na zmeshennia korysnosti [Determining fair value when testing non-current assets for value impairment]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 13 (3). URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_13/120.pdf [in Ukrainian].
- Khorolskaia, T. E., Eremina, N. V., Gulín, V. S. (2021). Osobennosti otsenki i pereotsenki obiektov osnovnykh sredstv [Peculiarities of valuation and revaluation of fixed assets]. *Estestvennougumanitarnye issledovaniia*. № 36 (4). DOI: 10.24412/2309-4788-2021-11320 [in Russian].
- Leonova, O. I. (2015). Pereotsenka osnovnykh sredstv v bukhhalterskom uchete i ee vliianie na dannye nalogovogo ucheta [Revaluation of fixed assets in accounting and its impact on tax accounting data]. *Audit i finansovy analiz*. № 1. URL: https://auditfin.com/fin/2015/1/fin_2015_11_rus_02_06.pdf [in Russian].
- Lueg, R., Punda, P., Burkert, M. (2014). Does transition to IFRS substantially affect key financial ratios in shareholder-oriented common law regimes? Evidence from the UK. *Advances in Accounting*. Vol. 30. Is. 1. DOI: 10.1016/j.adiac.2014.03.002.
- Slutskyi, Ye. V. (2017). Rozrobka alhorytmu otsinky za spravedyvoiu vartistiu nefinansovykh aktyviv pry pervynni stadii zhyttievoho tsykladu osnovnykh zasobiv [Development of an algorithm for measuring fair value of non-financial assets at the initial stage of the life cycle of fixed assets]. *Prychonomorski ekonomichni studii*. Vyp. 17. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/17_2017/50.pdf [in Ukrainian].
- Solikhah, B., Akuntansi, F. E., Hastuti, Sri, Asrori, Budiyo, I. (2020). Fixed Assets Revaluation to Increase Value Relevance of Financial Statements. *Journal of critical reviews*. Vol. 7. Is. 5. URL: <http://lib.unnes.ac.id/id/eprint/43202>.
- Stent, W., Bradbury, M., Hooks, J. (2010). IFRS in New Zealand: Effects on financial statements and ratios. *Pacific Accounting Review*. Vol. 22. No. 2. DOI: 10.1108/01140581011074494.
- Voulgaris, G., Stathopoulos, K., Walker, M. (2014). IFRS and the use of accounting-based performance measures in executive pay. *The International Journal of Accounting*. Vol. 49. Is. 4. DOI: 10.1016/j.intacc.2014.10.001.

Мамиконян, К. (2021). Вопросы переоценки основных средств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 81–98. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.06.

Оцінювання ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта

Александар Іванович *^a, Сергій Науменко **^b, Світлана Брюхань ***^c

* Д-р юрид. наук, професор, Судово-експертний центр (Черногорія),
e-mail: aleksandar.ivanovic@policija.me

** Канд. юрид. наук, Сумське відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експерти зім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-2167-4149>, e-mail: svhndise@meta.ua

*** Сумське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експерти
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-2921>

^a Адміністрування проекту, нагляд.

^b Методологія, концепція.

^c Написання оригінального проекту.

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.07 УДК 343.98

Надійшло 25.10.2021 / Рецензовано 09.12.2021 / Прийнято до друку 13.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



У формулюванні категоричних позитивного та негативного висновків, вірогідних позитивного та негативного висновків, а також висновку про неможливість дати відповідь на запитання можливі різні варіанти оцінювання ознак і, як результат,— різний виклад синтезуючих частин висновку експерта.

Із метою поглиблення наявних підходів, систематизування теоретичних знань, вивчення й аналізу експертної практики з надання науково обґрунтованого, об'єктивного, повного висновку експерта за всіма формами експертних висновків, розглянуто особливості методики виявлення й оцінювання сукупності ознак.

Оскільки доказове значення висновку експерта залежить від його форми та наукового обґрунтування, у цій статті докладно й усебічно розглянуто причини, які зумовлюють підстави кожної з форм висновку.

Досліджено наявні способи аналізу ознак і, з урахуванням сучасної експертної практики, запропоновано викладення науково обґрунтованого оцінювання ознак для кожної експертної ситуації.

Розглянуто можливості експерта залежно від досліджуваного та порівняльного матеріалів, досвіду та професійності самого експерта. Проаналізовано причини помилок у висновках експертів на прикладі понад 10 синтезуючих частин

різних форм висновку експерта. Запропоновано шляхи запобігання таким помилкам.

Сформульовано алгоритм дій із виявлення й ретельного вивчення ознак — як збіжних, так і розбіжних. Також визначено умови їх виникнення та взаємозалежності, ступінь впливу діагностичних ознак на ідентифікаційні.

Запропоновані нами варіанти розв'язання експертних завдань можна застосовувати в експертній практиці з метою оптимізувати експертне дослідження.

Ключові слова: оцінювання ознак; форми висновку експерта; експертна практика; категоричні позитивний і негативний висновки; вірогідні позитивний і негативний висновки.

Постановка наукової проблеми

Судова почеркознавча експертиза належить до криміналістичного виду експертиз. Відповідно до ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України¹ (далі — *КПК України*) процесуальним джерелом доказів також є висновки експертів. За судово-процесуальним законодавством висновки експертів також уважають одним із важливих доказів².

У п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України³ сформульовано головну вимогу до експерта — «провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок». Завдяки висновку експерта судочинство отримує науково обґрунтовані докази. Н. І. Клименко вважає, що з усього змісту висновку експерта доказове значення мають не тільки викладені експертом результа-

ти дослідження (відповіді на поставлені запитання), а й опис проведених досліджень⁴. Надання правильного по суті й науково обґрунтованого висновку залежить від правильного виявлення та ретельного вивчення ознак, належного їх оцінювання. З. С. Меленевська зазначає, що експертні помилки під час проведення судово-почеркознавчих досліджень найчастіше пов'язані з невмінням виявляти, вивчати й оцінювати ознаки почерку⁵. Методично правильно обраний шлях експертного дослідження неухильно сприяє формулюванню правильного висновку експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Характеристики об'єктів почеркознавчої експертизи виявляються в ознаках, їх

- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 2 Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2010. 400 с.
- 3 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 4 Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Назначение и проведение экспертизы в гражданском процессе. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : мат-лы междунар. науч.-практ. конф. (АР Крым, 07—08.09.2006). Симферополь, 2006. С. 35—39.
- 5 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Причини експертних помилок під час вирішення ідентифікаційних завдань у межах судово-почеркознавчих досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2016. Вип. 1 (25). С. 115—121.

досліджують за якісно-кількісними показниками. Проблемам вивчення об'єктів, наданих на дослідження, виявлення їх характеристик та аналізу визначених ознак присвятили свої роботи О. Р. Шляхов⁶, А. І. Вінберг⁷ та ін. Науковці різної думки про класифікації ознак почерку, що зумовлено різними підходами до цього питання. Сьогодні фахівці послуговуються класифікацією ідентифікаційних ознак почерку, запропонованою В. Ф. Орловою й А. І. Манцвєтовою⁸. А. П. Рогозін радив використовувати такий критерій ознаки почерку, як відображення властивостей письмово-рухової навички, що мають відносну стійкість і незалежні від решти особливостей почерку⁹.

М. Є. Бондар та О. В. Довженко зі співавторами ініціювали вдосконалену систему ознак почерку, де виокремили таке поняття, як виробленість почерку¹⁰. З. С. Мелєнєвська і Є. Ю. Свобода розтлумачили такі критерії ознак почерку, як варіативність, вибіркова мінливість, динамічна стійкість, достатність¹¹.

Мета роботи

Мета статті полягає в поглибленні наявних підходів, систематизуванні тео-

ретичних знань, вивченні й аналізі експертної практики з надання науково обґрунтованого, об'єктивного, повного висновку експерта за всіма його формами. У теорії судової експертології та криміналістиці значну увагу приділено класифікації судових експертиз, проте класифікація висновку експерта (залежно від оцінювання ідентифікаційних ознак) потребує докладнішого розгляду.

Експертній практиці потрібні чіткі, ефективні алгоритми дій у конкретних експертних ситуаціях та варіанти аналізування й оцінювання ознак почерку для формулювання категоричного позитивного висновку, імовірного позитивного висновку, категоричного негативного висновку, імовірного негативного висновку та висновку про неможливість дати відповіді на поставлені запитання.

Наприклад, фахівці Національного бюро експертиз Республіки Вірменія зазначають, що в методичному аспекті експерти повинні проаналізувати увесь висновок, особливу увагу звертаючи на результати роздільного й порівняльного досліджень і формулювання висновку¹². Ми поділяємо думку М. Ж. Карапетян,

- 6 Шляхов А. Р. Структура экспертного исследования и гносеологическая характеристика выводов эксперта-криминалиста. *Труды ВНИИСЭ*. 1972. Вып. 4. С. 3–112.
- 7 Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. Москва, 1956. 220 с.
- 8 Ароцкер Л. Е., Богачкина Г. Р., Доброславская Е. Е., Кузина В. М. и др. Судебно-почерковедческая экспертиза : пособ. для эксперт.-почерковед. и следств. работн. / редкол.: Е. Д. Добровольская, А. И. Манцвєтова, В. Ф. Орлова. Москва, 1971. С. 52–122.
- 9 Рогозин А. П. О понятии признака почерка и его качественных и количественных характеристик. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. 11. С. 213–219.
- 10 Бойцова О. В., Бондар М. Є., Гриненко Л. Г., Довженко О. В. та ін. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : метод. посіб. Київ, 2004. 92 с.
- 11 Мелєнєвська З. С., Свобода Є. Ю. Альбом загальних і окремих ознак підпису : навч.-метод. посіб. Київ, 2012. 82 с.
- 12 Карапетян М. Ж. Основные методические положения и особенности производства повторных почерковедческих экспертиз в Республике Армения. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 17. С. 205–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpek_2017_17_30 (дата звернення: 10.10.2021).

що для методики виявлення й оцінювання встановленої сукупності ознак характерні певні особливості.

Викладення основного матеріалу дослідження

Висновок експерта є результатом дослідницької діяльності. Викладенню процесу експертного дослідження присвячено дослідницьку частину висновку експерта. Вона має містити, зокрема, експертне оцінювання результатів дослідження. Узагальнення й оцінювання результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, викладають у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта¹³.

У процесі оцінювання експерт прагне остаточно з'ясувати походження й ідентифікаційне значення кожної ознаки (як тих, що збігаються, так і тих, що різняться) і всіх її варіацій, а також сукупності ознак.

Виявлені в результаті порівняльного дослідження ознаки, що різняться або збігаються (залежно від їх походження, якості й кількості), можуть слугувати підставою для різних висновків — негативного чи позитивного за змістом, категоричного чи ймовірного за формою, а (в окремих випадках) можуть не скласти сукупності, достатньої для якогось зі згаданих висновків, унаслідок чого експерт формулює висновок про неможливість дати відповідь на поставлене запитання.

Доказове значення висновку експерта залежить від логічної форми виснов-

ку¹⁴: категоричний за формою висновок про наявність певного факту чи обставини має більшу доказову цінність, аніж висновок про можливість їх існування.

Категоричних за формою висновків може бути два: негативний і позитивний. Спершу розглянемо оцінювання ознак, які є підставою для категоричного негативного висновку щодо виконавця досліджуваного рукописного тексту/підпису.

Вагомим критерієм оцінювання є стійкість ознак, яку можна визначити в достатньому за обсягом почерковому матеріалі. Однак, експерт не завжди може перевірити стійкість усіх ознак, що різняться. У такому разі не слід обмежуватися кількома розбіжностями: для обґрунтування висновку потрібно залучити більшу кількість ознак.

Наступним критерієм оцінювання розбіжностей є значущість кожної окремо виявленої ознаки. Наприклад, якщо ознака часто зустрічається у почерках різних осіб, то вона має низьку значущість і не є суттєвою підставою для формулювання категоричного негативного висновку. Упевнитися в істотності виокремлених ознак експерт може, зважаючи на власний досвід і послуговуючись таблицею значущості ознак у різних за ступенем виробленості почерках.

Достатність виявлених ознак можна визначити окремо в кожній експертній ситуації — залежно від можливості перевірити їх стійкість і з'ясувати істотність та значущість кожної окремої ознаки.

Отже, розбіжні ознаки завжди виходитимуть за межі варіативності ознак

13 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

14 Клименко Н. І., Колонюк В. П. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображує його дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 9. С. 213—221.

почерку певної особи та (у разі порівняння з почерками різних осіб) група розбіжних ознак буде іншою для кожного порівняння, окремою й неіндивідуальною. Сукупність ознак, що різняться, не індивідуалізує почерку конкретної особи: ці ознаки в кожному окремому порівнянні матимуть іншу кількість, іншу фактичну відтворюваність.

Крім того, важливим критерієм оцінювання ознак є їх незмінність під впливом таких чинників, як: значний розрив у часі виконання досліджуваного документа та зразків, що зумовило зміни ознак почерку; варіативність почерку, яка може мати місце в разі виконання досліджуваного документа і зразків різними варіантами почерку, а також наявним стійким варіантом, який використовує виконавець у своїй практиці; навмисне викривлення почерку; незвичайні умови виконання або незвичайний стан особи, яка писала. Якщо розбіжні ознаки не можна пояснити впливом названих чинників, вони можуть слугувати обґрунтуванням категоричного негативного висновку.

Наприклад, формулювання синтезуючої частини за категоричного негативного висновку можна викласти так: «Виявлені розбіжні ознаки стійкі, суттєві (істотні) і достатні для категоричного негативного висновку про виконання (тексту/підпису) не ... (ПІВ), а іншою особою».

Поряд із виявленими розбіжностями також можуть існувати ознаки, що збігаються. Наприклад, виконання точки початку рухів літери «о» угорі ліворуч від осі літери тощо. Такого роду збіжні ознаки зумовлено природною схожістю почерків різних осіб, на категоричний негативний висновок вони не впливають.

Також збіжні ознаки може спричинити виконання рукописного тексту/

підпису з наслідуванням почерку/підпису іншої особи, про що експерт має зазначити у своєму висновку.

Основними недоліками, які призводять до помилкових висновків, є: виявлення у досліджуваному почерку лише таких ознак, що різняться, або лише таких, що збігаються, за наявності обох; неправильне оцінювання ознак (це призводить до того, що ознаки, які різняться, оцінюють як такі, що збігаються: особливо характерно в разі виявлення кількох варіантів ознак почерку без урахування частоти спостереження варіантів ознак); невиявлення розбіжностей ознак, які мають місце у порівнюваних об'єктах, або виявлення їх у неповному обсязі; неврахування малої інформативності ознак, що збігаються; неврахування характеру виявлених ознак, що збігаються, тобто їх приблизності. Такі ознаки оцінюють як варіанти, не виявлені в почерку особи, зі зразками якої порівнюють (насправді вони є ознаками почерку іншої особи), при цьому не звертають уваги на те, що збіги є лише частковими, тобто виявляються в літерах, які суттєво різняться за іншими ознаками¹⁵.

Другий категоричний за формою — це позитивний висновок експерта. Розглянемо оцінювання ознак, які є підставою для категоричного позитивного висновку щодо виконавця досліджуваного тексту/підпису.

По-перше, навіть збіг усіх окремих ознак, що містяться в досліджуваному рукописі/підписі, не завжди дає підставу для позитивного висновку. Важливим критерієм ознак для обґрунтування позитивного висновку є утворення такими ознаками індивідуальної сукупності. Стійкі й суттєві збіжні ознаки, які експерт виявив у досліджуваному почерку/підпису, завжди утворюватимуть

15 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Знач. твір.

індивідуальну сукупність. У разі порівняння з різними варіантами зразків певної особи ця індивідуальна сукупність характеризуватиме почерк саме цієї особи.

По-друге, у процесі виокремлення ознак, що належать до сукупності, необхідно враховувати їх залежність від якоїсь однієї причини або їх взаємозалежність, маючи на увазі, що дві або більше однотипні, взаємозалежні чи взаємообумовлені ознаки фактично є однією особливістю почерку (наприклад, напрямок рухів згори донизу під час виконання перших елементів літер «л», «м»).

Ми згодні з М. Ж. Карапетян у тому, що оцінювання ознак необхідне для обґрунтування висновку, адже експерт використовує не всі виявлені ним ознаки, а лише їх частину. Досліджуваний об'єкт містить значно більше ідентифікаційної інформації, ніж необхідно для його ототожнення¹⁶.

Отже, збіжні ознаки мають відповідати таким критеріям: стійкі, суттєві, утворюють індивідуальну сукупність, достатні для категоричного позитивного висновку про виконання досліджуваного рукописного тексту/підпису певною особою.

Науково обґрунтований категоричний позитивний висновок експерта щодо ідентифікації виконавця рукопису/підпису має містити оцінювання розбіжних ознак, якщо такі виявлено в процесі порівняльного дослідження.

Можна запропонувати, наприклад, такі фрагменти синтезуючих частин у кожному конкретному випадку розбіжностей:

- 1) розрив у часі: *«виявлені розбіжності окремих ознак нестійкі та пояснюються значним розривом у часі між виконанням досліджуваного рукопис-*

ного тексту (запису, підпису) і зразків»;

- 2) різне письмове приладдя: *«зумовлені виконанням порівнюваних об'єктів різним письмовим приладдям (пир'яною ручкою та кульковою ручкою)»;*

- 3) наявність варіантів, не виявлених у наданих зразках: *«виявлені розбіжності окремих ознак нестійкі та спричинені варіативністю ознак, що не відображено в наданих зразках. Тому вони не є суттєвими й не впливають на зроблений раніше категоричний позитивний висновок».* Зупинімося на цьому прикладі розбіжностей докладніше. У Сумському відділенні Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України проведено судову почеркознавчу експертизу, на вирішення якої було поставлено питання про виконання підписів від імені гр. Н. самим гр. Н. чи іншою особою. Експерт дійшов категоричного позитивного висновку, хоча й за наявності розбіжностей ознак (як загальних, так і окремих). Для оцінювання розбіжних ознак застосували диференційоване пояснення їх виникнення, а саме:

«Поряд зі встановленими збіжними загальними й окремими ознаками виявлено такі розбіжності загальних ознак: у досліджуваних підписах після літери «Б» наявні горизонтальні безлітерні штрихи, у зразках після літери «Б» наявні літери «е» і «р» або вертикальний безлітерний штрих, після яких виконано горизонтальні безлітерні штрихи. Виявлені розбіжності транскрипції підпису, зважаючи на значну варіативність підпису гр. Н. у зразках, можна пояснити виконанням спрощених варіантів підпису, що

¹⁶ Карапетян М. Ж. Указ. соч.

не відбилися в наданому порівняльному матеріалі.

Також визначено розбіжності таких окремих ознак, як:

- *протяжність рухів за вертикаллю під час виконання другого елемента літери «Б» щодо норм пропису (у досліджуваних підписах варіант меншої протяжності, у зразках — переважно наблизений до норм пропису, за збереження співвідношень протяжності за вертикаллю цього елемента до рядкових елементів підпису, його форми й напрямку рухів, взаємного розміщення щодо першого елемента цієї літери) — можна пояснити зміною протяжності рухів за вертикаллю загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису;*
- *вид з'єднання першого та другого елементів літери «Б» (у досліджуваних підписах варіант разом, у зразках — переважно окремо, за збереження форми та напрямку рухів заключної частини першого елемента цієї літери, взаємного розміщення рухів під час виконання другого елемента літери «Б» щодо середньої лінії першого елемента цієї літери нижче) — можна пояснити зміною ступеня зв'язності рухів загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису;*
- *взаємне розміщення рухів під час виконання рефлекторного руху на початку першого елемента літери «Б» (у досліджуваних підписах ліворуч названого елемента, у зразках — переважно праворуч у правопохилених підписах і ліворуч елемента у підписах із вертикальним нахилом) — можна пояс-*

нити зміною нахилу рухів загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису. Зазначені розбіжності несуттєві й неістотні, тому на зроблені раніше категоричні позитивні висновки не впливають»;

- 4) *незвичні умови виконання: «зазначені розбіжності несуттєві, оскільки є результатом впливу на виконавця збивальних чинників (наприклад, незвичного тримання засобу для писання тощо) і на зроблений категоричний позитивний висновок не впливають»;*
- 5) *незвичний стан виконавця: «зазначені розбіжності несуттєві, оскільки є результатом впливу на виконавця збивальних чинників (наприклад, хворобливого стану, хронічних захворювань, вікових змін тощо) і на зроблений категоричний позитивний висновок не впливають».*

Перейдемо до ймовірних (вірогідних) за формою висновків експерта.

У науковій літературі багато років точиться дискусія про можливість використання вірогідних, імовірних висновків експерта.

О. Р. Шляхов зазначає, що такий висновок експерта обґрунтовано результатами дослідження, тому що він базується не тільки на загальних ознаках, а й на деяких окремих, але їх (на думку експерта) недостатньо для стверджувальної відповіді¹⁷.

Важливо, що експерт не виключає самої можливості певного факту. Вірогідний висновок експерта містить певну суб'єктивну складову, що відображає ступінь внутрішнього переконання експерта у результатах проведених ним досліджень.

А. Х. Тригулова й деякі інші науковці стверджують, що надання ймовірних висновків під час проведення судової

17 Шляхов А. Р. Указ. соч.

експертизи є неприпустимим, і вони не мають доказового значення у справі¹⁸. Водночас Пленум Верховного Суду України в Постанові від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» звертає увагу лише на те, щоб не «переоцінювати доказове значення», як він їх називає, «ймовірних висновків»¹⁹. Цю позицію обстоювали В. Г. Гончаренко²⁰, Л. П. Булига й інші науковці, зауважуючи, що такі висновки мають пошукове, гіпотетичне значення.

На думку Б. І. Пінхасова й Є. Г. Архангельської²¹, для того щоб імовірний висновок експерта мав значення для слідчої й судової практики, такий висновок повинен відповідати вимогам, передбаченим процесуальним законодавством для складання категоричних висновків²². У науковій літературі сформульовано вимоги до вірогідних висновків: 1) його надання потребує спеціальних знань; 2) він має базуватися на достатній кількості достовірно встановлених проміжних даних; 3) він ґрунтується на визначених експертом фактах необхідного ступеня вірогідності²³.

Розглянемо оцінювання ознак, що може стати підставою для ймовірного негативного висновку. Частіше за все експерт стикається із двома чинника-

ми, які обмежують виявлення ознак почерку/підпису.

Незначний обсяг досліджуваного графічного матеріалу може містити стійкі й суттєві ознаки, що різняться, проте його кількості не вистачатиме для категоричного висновку про виконання рукописного запису/підпису певною особою. До того ж розбіжні ознаки не зумовлено впливом будь-яких збивальних чинників, хоча на дослідження надано достатню кількість порівняльного матеріалу належної якості (зразків почерку/підпису певної особи).

Можна запропонувати таке викладення фрагмента синтезуючої частини щодо опису згаданих ознак і їх оцінювання: «Виявлені розбіжні ознаки стійкі, суттєві, проте їх кількості достатньо лише для вірогідного висновку про виконання рукописного запису/підпису не гр. Л., а іншою особою. Виявити розбіжні ознаки в обсязі, достатньому для категоричного висновку, не можна через незначний обсяг досліджуваного графічного матеріалу».

У цій ситуації експерт також може виявити незначну кількість збіжних ознак почерку/підпису, зумовлених природною схожістю почерків різних осіб, виконанням рукописного тексту/підпису із наслідуванням почерку/підпису іншої особи, унаслідок чого вони

- 18 Тригулова А. Х. Оценка результатов исследования и формулирование выводов как стадия экспертизы. *Теоретические проблемы и практика экспертных исследований* : сб. ст. / под ред. Б. И. Пинхасова. Ташкент, 1983. С. 29—34.
- 19 Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 20 Гончаренко В. Г., Бергер В. Є., Булига Л. П. та ін. *Експертизи в судовій практиці* : навч. посіб. Київ, 1993. 197 с.
- 21 Пинхасов Б. И., Архангельская Е. Г. Вероятные заключения эксперта-криминалиста и некоторые вопросы их оценки и использования. *Вопросы судебной экспертизы* : сб. науч. тр. ТГУ / редкол.: Б. И. Пинхасов. Ташкент, 1983. С. 11—16.
- 22 Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 440—452. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
- 23 Паныко Н. А. Доказовое значения висновку експерта. *Форум права*. 2009. № 1. С. 409—414.

є несуттєвими та на ймовірний негативний висновок не впливають.

Існує ще один чинник, який зумовлює ймовірні негативні висновки експертів: недостатня кількість зразків почерку/підпису, наданих для порівняльного дослідження. Зрозуміло, що виявити достатню кількість стійких суттєвих розбіжностей в обмеженому графічному матеріалі неможливо. Проте, на нашу думку, експерт має право відмовитися від проведення дослідження, якщо порівняльних матеріалів, наданих для дослідження, недостатньо або вони незадовільної якості.

Реалізуючи право, передбачене ст. 69 КПК України²⁴ та п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁵, експерт заявляє клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків для проведення експертизи. Якщо протягом 45 календарних днів від дня подання клопотання експерта не задоволено, експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а затребуваних додаткових матеріалів не надано, і скласти вмотивоване повідомлення про неможливість надання висновку експерта.

Другий за формою ймовірний висновок — це ймовірний позитивний висновок. Розглянемо оцінювання ознак, що може стати підставою для нього.

Коли на дослідження надано малий за обсягом і простий за структурою графічний досліджуваний матеріал (рукописний запис, підпис), експерт не завжди має змогу виявити достатньо істотних стійких збіжних ознак, що

утворюють індивідуальну сукупність, характерну для почерку певної особи. До того ж виявлені ознаки повинні мати високу ідентифікаційну значущість, рідко спостерігатися в почерках різних осіб. Отже, виявлені збіжні ознаки стійкі, суттєві й утворюють індивідуальну сукупність, достатню лише для вірогідного (імовірного) висновку про виконання рукописного запису/підпису певною особою.

Доволі поширена думка про те, що підставою для ймовірного позитивного висновку може стати сукупність значної кількості збіжних ознак, характерних для почерків багатьох осіб. Ми вважаємо, що такий підхід може призвести до хибного висновку, якщо в досліджуваному та порівняльному матеріалах наявні схожі почерки різних осіб. Тому так важливо аналізувати та правильно виокремлювати збіжні й розбіжні ознаки за критеріями.

Щодо розбіжностей за ймовірного позитивного висновку, то їх слід пояснити за зразком оцінювання розбіжностей для категоричного позитивного висновку.

Дійшовши в процесі дослідження до ймовірного позитивного висновку, експерт має пояснити причини, що завадили дійти категоричного висновку (наприклад: простота будови досліджуваного матеріалу; обмежений обсяг графічного матеріалу; вплив на виконавця рукописного запису/підпису незвичних умов виконання, що спричинили викривлене відображення ознак почерку).

У юридичній літературі актуальною та дискусійною вважають проблему із висновками, у яких сформульо-

24 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

25 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

вано не саме існування, а можливість існування факту. Можливість і ймовірність — категорії однієї якості, різниця між ними перебуває в кількісній площині²⁶. Однозначний висновок, зважаючи на розуміння терміна «однозначний», містить тільки одну відповідь, тоді як альтернативний висновок формується, коли експерт у процесі експертного дослідження не дійшов єдиного варіанта вирішення питання. Результатом такого висновку є два чи більше варіанти вирішення одного питання у формі так званого роздільного судження («або/або»). Умовним висновок уважатимуть, якщо його правильність залежить від достовірності конкретного вихідного факту. Такий висновок припускає залежність вирішення питання від певної умови. Безумовний же висновок жодних умов, від яких залежить його істинність, не містить. Як бачимо, умовний і альтернативний висновки не мають загального критерію класифікації. У такому разі можна погодитись із С. С. Бичковою, що і альтернативний, і умовний висновки необхідно розрізняти. Коли дано кілька варіантів рішення питання залежно від визначених умов, висновок буде і умовним, і альтернативним (за різними підставами класифікації)²⁷.

Найчастіше це може мати місце під час формулювання висновків діагностичних почеркознавчих експертиз щодо визначення причини та характеру чинників, які вплинули на виконавця рукопису (підпису).

До висновку про неможливість вирішити питання (далі — НВП) щодо виконавця рукописного запису/підпису експерт може дійти шляхом проведен-

ня дослідження та виявлення, аналізування ознак почерку. Саме проведення етапів дослідження відрізняє висновок експерта про НВП щодо виконавця від складання повідомлення про неможливість надання висновку експерта.

Можливості експерта залежать як від досліджуваного матеріалу, так і від наданих для порівняльного дослідження зразків. У малому за обсягом і простому за виконанням досліджуваному матеріалі, коли надано зразки неналежної якості й у малій кількості, не завжди можна виявити й виокремити достатню кількість стійких, суттєвих ознак для обґрунтування будь-якої форми позитивного чи негативного висновку. Підставою для висновку НВП може бути й неоднозначне оцінювання розбіжних ознак, пояснити виявлення яких експерт може одночасно різними взаємовиключними причинами (наприклад, або це варіанти ознак почерку цієї особи, що не відобразилися в наданих зразках, або це ознаки почерку іншої особи). Найчастіше експерт ілюструє виявлені збіжні й розбіжні ознаки за допомогою таблиць із метою дотримання об'єктивності та повноти проведеного дослідження.

Уважаємо доречним навести кілька прикладів формулювання синтезуючих частин висновку про НВП щодо виконавця.

«Виявлені збіжні загальні й окремі ознаки порівнювальних підписів є малозначними, оскільки належать до тих, які часто спостерігають у почерках різних осіб, мають малу кількість і не утворюють індивідуальної сукупності. Виявити індивідуальну сукупність стійких, суттєвих збіжних ознак, достатню

26 Надгорный Г. М. Некоторые логические и доказательственные аспекты выводов эксперта. *Криминалистика и судебная экспертиза* : республ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. раб. 1970. Вып. 7. С. 109—113.

27 Бичкова С. С. *Експертиза в цивільному процесі України* : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 176 с.

для будь-якого (категоричного чи вірогідного) певного висновку неможливо через малий обсяг графічної інформації досліджуваного підпису, наявність симптомомокомплексу ознак, характерного для виконання підписів під впливом на виконавця збивальних чинників природного походження (таких, як вікові зміни організму й різноманітні захворювання, що впливають на письмово-рухові функції людини).

Визначити стійкість і характер виявлених розбіжних загальних та окремих ознак порівнюваних підписів, а також чи є вони варіантами ознак підпису гр. Б., які не виявлено в наданих зразках, чи обумовлені дією на процес письма збивальних чинників, чи ці ознаки є ознаками почерку іншої особи неможливо через малий обсяг графічного матеріалу досліджуваного підпису, простоту його виконання та недостатню кількість зразків підпису й почерку гр. Б., що не дало змоги виявити ознаки в більшому обсязі й визначити їх стійкість.

Під час оцінювання результатів порівняльного дослідження встановлено, що ані збіги, ані розбіжності не є підставою для будь-якого певного (категоричного чи вірогідного) негативного або позитивного висновку про те, чи виконаний досліджуваний підпис гр. Б. у графі «Підпис» у заповіті від імені гр. Б. від [дата], зареєстрованому [номер] самим гр. Б. або іншою особою».

Або інший варіант без зазначення виявлених ознак: «Під час порівняння досліджуваного підпису зі зразками почерку й підпису гр. Б. встановлено окремі збіжні й розбіжні ознаки, проте їх обсяг і значущість недостатні для будь-якого певного (позитивного чи негативного) висновку. Виявити більшу кількість ідентифікаційних ознак неможливо через малий обсяг графічного матеріалу та простоту його виконання. Зважаючи на викладене,

відповісти на питання, ким — гр. Б. чи іншою особою — виконано підпис, <...> неможливо».

Також за недостатності зіставлених (порівнюваних) зразків синтезуючу частину можна викласти так:

- «виявити ознаки в більшому обсязі й оцінити їх стійкість і варіативність неможливо через недостатність наданого порівняльного матеріалу і/або через відсутність зіставлених (за часом виконання, за умовами виконання, за письмовим приладдям тощо) зразків почерку/підпису. Тому відповісти на питання, чи виконано підпис гр. Б., неможливо»;
- «виявлені збіжні ознаки нечисленні, їх ідентифікаційна значущість мала, що зумовлено простотою виконання досліджуваного підпису. Тому вони не можуть слугувати підставою для позитивного (категоричного чи вірогідного) висновку. Розбіжні ознаки, не зважаючи на їх значну кількість, не можуть слугувати підставою для негативного висновку, оскільки через обмежену кількість зразків підпису неможливо перевірити їхню стійкість: чи є вони варіантами ознак почерку гр. Б., що не виявилися в наданому порівняльному матеріалі, чи є ознаками почерку іншої особи. Ураховуючи викладене, відповісти на питання, чи виконав підпис гр. Б., неможливо».

Причини, що зумовлюють надання висновку експерта про НВП: виконання досліджуваного підпису в незвичних умовах, що могло спричинити трансформацію ознак звичного почерку виконавця; схожість рухів під час виконання деяких літер, характерна для почерків

різних осіб; виконання досліджуваного підпису із наслідуванням справжнього підпису певної особи, унаслідок чого ознаки почерку виконавця не виявлено в обсязі, необхідному для ідентифікації, тощо.

Висновки

Почеркознавчу експертизу вважають найскладнішою поміж криміналістичних видів експертиз, оскільки на момент писання можуть впливати водночас кілька чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Експерт формулює свій висновок, упевнившись у тому, що цей висновок є правильним, і зіставляє його з реальними обставинами й науковими даними²⁸. Експерти-почеркознавці мають розв'язати такі завдання, як: розмежувати умови виникнення ознак, врахувати їх трансформацію під впливом різноманітних причин, визначити характер усіх виявлених ідентифікаційних та діагностичних ознак.

М. Г. Щербаковський у загальне оцінювання «спеціальної» частини висновку експерта вкладає такі складові: «Визначення достатньої кількості наданих на експертизу об'єктів для вирішення поставлених питань, оцінка доброякісності наданих об'єктів, правильності вихідних даних; оцінка цілеспрямованості, правомірності і наукової обґрунтованості застосованої експертом методики (метода) дослідження; оцінка повноти проведеного дослідження; оцінка правильності опису і інтерпретації встановлених ознак об'єктів; оцінка наукової обґрунтованості проміжних і під-

сумкових висновків; визначення компетентності експерта»²⁹. На нашу думку, саме високий фаховий рівень експерта дає змогу провести повне дослідження з правильним оцінюванням опису й інтерпретуванням визначених ознак і наукової обґрунтованості проміжних та підсумкових висновків.

Наведені у статті алгоритми оцінювання ознак почерку/підпису для формулювання різних за змістом і формою висновків експерта ґрунтуються на аналізованні наукових праць учених та криміналістів з урахуванням сучасної експертної практики.

Запропоновані варіанти оцінювання ознак і наведені приклади формулювання висновків експерта можна застосовувати в експертній практиці з метою оптимізувати експертне дослідження.

Оценка идентификационных признаков почерка при разных формах заключения эксперта

Александр Иванович, Сергей Науменко, Светлана Брюхань

В формулировке категорических положительного и отрицательного выводов, вероятных положительного и отрицательного выводов, а также вывода о невозможности ответить на вопрос возможны разные варианты оценки признаков и, как результат,— разное изложение синтезирующих частей заключения эксперта.

В целях углубления существующих подходов, систематизации теоретических знаний, изучения и анализа экспертной практики по даче научно обоснованного, объективного, полного заключения эксперта по всем формам экспертных выводов рассмотрены

28 Осипенко І. П., Пророченко В. В. Висновок експерта в досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 399—402. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-2/104 (дата звернення: 10.10.2021).

29 Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с.

особенности методики выявления и оценки совокупности признаков.

Поскольку доказательственное значение заключения эксперта зависит от его формы и научного обоснования, в этой статье подробно и всесторонне рассмотрены причины, обуславливающие обоснование каждой из форм заключения.

Исследованы существующие способы анализа признаков и, с учётом современной экспертной практики, предложено изложение научно обоснованной оценки признаков для каждой экспертной ситуации.

Рассмотрены возможности эксперта в зависимости от исследуемого и сравнительного материалов, опыта и профессионализма самого эксперта. Проанализированы причины ошибок в заключениях экспертов на примере более 10 синтезирующих частей разных форм заключения эксперта. Предложены пути предупреждения таких ошибок.

Сформулирован алгоритм действий по выявлению и тщательному изучению признаков — как совпадающих, так и различающихся. Также определены условия их возникновения и взаимозависимости, степень влияния диагностических признаков на идентификационные. Предложенные варианты решения экспертных задач могут быть использованы в экспертной практике в целях оптимизации экспертного исследования.

Ключевые слова: оценка признаков; формы заключения эксперта; экспертная практика; категорические положительный и отрицательный выводы; вероятные положительный и отрицательный выводы.

Evaluation of identification signs of handwriting for different types of forensic report

Aleksandar Ivanović, Serhii Naumenko, Svitlana Briukhan

When formulating positive and negative conclusions, probabilistic positive and

negative conclusions, as well as a conclusion on the impossibility to solve the issue, different options for evaluating features and, as a result, alternative interpretation for the investigation summary section of the forensic report are possible.

To strengthen existing approaches, systematize theoretical knowledge, study and analyze forensic expert practice in providing a scientifically sound, objective, full forensic report for all types of expert conclusions, peculiarities of the methodology for identification and evaluation of the set of features are outlined.

Since the probative value of the forensic report depends on its type and scientific substantiation, this article discusses in detail and comprehensively considers reasons for justification of each of conclusion types.

Existing methods of signs analysis are investigated and, taking into account current forensic expert practice, presentation of a scientifically sound evaluation of signs for each expert situation is suggested.

Capacities of the forensic expert are considered depending on studied and comparative material, his experience and professional training. Reasons leading to erroneous expert conclusions on the example of more than 10 investigation summary sections of different forms of forensic report are analyzed. Ways to prevent such errors are proposed.

The algorithm of actions for identification and careful study of both coinciding signs and discrepancies is developed. Also, the terms for their occurrence and interdependence, the degree of influence of diagnostic signs on identification ones are provided. The suggested in the article options for solving expert tasks can be used in forensic expert practice to optimize expert research.

Keywords: evaluation of signs; forensic report types; forensic expert practice; categorical positive and negative conclusions; probabilistic positive and negative conclusions.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми, хоча Александар Іванович є членом редакційної колегії журналу; він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Arotsker, L. E., Bogachkina, G. R., Dobroslavskaja, E. E., Kuzina, V. M. ta in. (1971). *Sudebno-pocherkovedcheskaia ehkspertiza* [Forensic handwriting analysis]: posob. dlia ehkspert-pocherkoved. i sledstv. rabotn. ; redkol.: E. D. Dobrovolskaia, A. I. Mantsvetova, V. F. Orlova. Moskva [in Russian].
- Boitsova, O. V., Bondar, M. Ye., Hrynenko, L. H., Dovzhenko, O. V. ta in. (2004). *Udoskonalena sistema zahalnykh ta okremykh oznak pocherku* [Advanced system of common and individual signs of handwriting]: metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Bychkova, S. S. (2003). *Ekspertyza v tsyvilnomu protsesi Ukrainy* [Forensic examination in the civil process of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Ekspertyzy u sudovii praktytsi* [Forensic examinations in forensic practice]: nauk.-prakt. posib. (2010) ; za zah. red. V. H. Honcharenka. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. H., Berher, V. Ye., Bulyha, L. P. ta in. (1993). *Ekspertyzy v sudovii praktytsi* [Forensic examinations in forensic practice]: navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Karapetian, M. Zh. (2017). Osnovnye metodicheskie polozheniia i osobennosti proizvodstva povtornykh pocherkovedcheskikh ehkspertiz v Respublike Armeniia [Main methodological provisions and peculiarities of performing handwriting re-examinations in the Republic of Armenia]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_30 [in Russian].
- Klimenko, N. I., Tsipeniuk, S. A. (2006). Naznachenie i provedenie ehkspertizy v grazhdanskom protsesse [Appointment and conduct of forensic examination in civil procedure]. *Ehkspertnoe obespechenie pravosudiia: problemy teorii i praktiki* : mat-ly mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (AR Krym, 07–08.09.2006). Simferopol [in Russian].
- Klymenko, N. I., Koloniuk, V. P. (2009). Struktura i dokazove znachennia vysnovku eksperta yak dokumenta, shcho vidobrazhuie yoho doslidzhennia [The structure and probative value of the forensic report as a document presenting its research]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Ukrainian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu. (2012). *Albom zahalnykh i okremykh oznak pidpysu* [Album of common and individual signs of signature]: navch.-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu., Antoniuk, P. Ye. (2016). Prychyny ekspertnykh pomylok pid chas vyrishennia identyfikatsiinykh zavdan u mezhakh sudovo-pocherkovnavchykh doslidzhen [Causes of expert mistakes when solving identification tasks within the framework of forensic handwriting analyses]. *Kryminalistychnyi visnyk*. Vyp. 1 (25) [in Ukrainian].
- Nadgornyi, G. M. (1970). Nekotorye logicheskie i dokazatelstvennye aspekty vyvodov ehksperta [Certain logical and probative aspects of the expert conclusions]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza* : respubl. mezhvedom. sb. nauch. i nauch.-metod. rab. Vyp. 7 [in Russian].
- Ospenko, I. P., Prorochenko, V. V. (2020). Vysnovok eksperta v dosudovomu rozsliduvanni [Expert conclusion in pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-2/104 [in Ukrainian].
- Panko, N. A. (2009). Dokazove znachennia vysnovku eksperta [Probative value of the forensic report]. *Forum prava*. № 1 [in Ukrainian].
- Pinkhasov, B. I., Arkhangel'skaia, E. G. (1983). Veroiatnye zakliucheniia ehksperta-kriminalista i nekotorye voprosy ikh otsenki i ispolzovaniia [Probabilistic conclusions of the expert-criminalist and certain issues of their evaluation and use]. *Voprosy sudebnoi ehkspertizy* ; redkol.: B. I. Pinkhasov i dr. Tashkent [in Russian].
- Rogozin, A. P. (1975). O poniatii priznaka pocherka i ego kachestvennykh i kolichestvennykh kharakteristikakh [On the concept of handwriting

- sign and its qualitative and quantitative characteristics]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 11 [in Russian].
- Shcherbakovskii, M. G. (2005). *Sudebnye ehkspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, conduct, use]: ucheb.-prakt. posob. Kharkov [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1972). *Struktura ehkspertnogo issledovaniia i gnoseologicheskaia kharakteristika vyvodov ehksperta-kriminalista* [Structure of forensic examination and epistemological characteristics of expert-criminalist conclusions]. *Trudy VNIISEH*. Vyp. 4 [in Russian].
- Trigulova, A. Kh. (1983). *Otsenka rezultatov issledovaniia i formulirovanie vyvodov kak stadiia ehkspertizy* [Evaluation of research results and formulation of conclusions as a stage of forensic examination]. *Teoreticheskie problemy i praktika ehkspertnykh issledovaniia*. Tashkent [in Russian].
- Vinberg, A. I. (1956). *Kriminalisticheskaia ehkspertiza v sovetskom ugovnom protsesse* [Forensic examination in the Soviet criminal procedure]. Moskva [in Russian].
- Yurchyshyn, V. D. (2013). *Analiz ta klasyfikatsiia vysnovkiv eksperta u kryminalnomu provadzhenni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty* [Analysis and classification of forensic reports in criminal proceedings: theoretical and practical aspects]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (3). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf [in Ukrainian].

Іванович, А., Науменко, С., Брюхань, С. (2021). Оцінювання ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 99–113. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.07.

Застосування програмного комплексу *TASolver* у дослідженні обставин дорожньо-транспортних пригод, що сталися в умовах обмеженої оглядовості

Флорін Русітору *^a, Олександр Свідерський **^b, Віталій Варлахов ***^c

* Національний інститут судових експертиз, Бухарест, Румунія, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1025-3995>, e-mail: inec@inec.ro

** Канд. юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2435-3823>, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

*** Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-4400>

^a Адміністрування проекту.

^b Ресурси, нагляд.

^c Методологія, написання оригінального проекту.

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.08 УДК 343.98

Надійшло 11.08.2021 / Рецензовано 26.08.2021 / Прийнято до друку 07.09.2021 /

Доступно онлайн 30.12.2021



До впровадження в експертну практику комп'ютерної техніки та програмування взаєморозташування учасників дорожньо-транспортної пригоди під час автотехнічної експертизи визначали за допомогою побудови графоаналітичної моделі. Сучасні іноземні програмні комплекси дають змогу моделювати механізм розвитку дорожньо-транспортної пригоди на різних її стадіях, проте вони складні й ліцензійні, отже — доволі дорогі.

*У статті розглянуто приклади дослідження дорожньо-транспортних пригод, які сталися в умовах обмеженої оглядовості, із застосуванням програмного комплексу *TASolver*, розробленого в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Застосовуючи графоаналітичний метод, цей програмний комплекс визначає відстань, на якій перебував транспортний засіб від місця наїзду (зіткнення) у момент виникнення небезпеки для подальшого руху. Використання програмного комплексу *TASolver* допомагає визначати взаєморозташування як транспортного засобу й пішохода під час наїзду, так і кількох транспортних засобів у разі їх зіткнення. Програмний комплекс *TASolver* дає змогу швидко й доволі легко змоделювати ситуацію дорожньо-транспортної пригоди, що сталася через об'єкт, який обмежував оглядовість.*

*Метою статті є вдосконалити якість проведення експертиз та експертних досліджень, скоротити трудовитрати експерта, а також підвищити доказове значення висновку експерта, чому сприятиме застосування для дослідження дорожньо-транспортних пригод, які сталися в умовах обмеженої оглядовості, програмного комплексу *TASolver*.*

Ключові слова: автотехнічна експертиза; дорожньо-транспортна пригода; дослідження; обмежена оглядовість; транспортний засіб; програмний комплекс; зіткнення; наїзд; графоаналітичний метод.

Постановка наукової проблеми

Одним із основних питань, що постають перед автотехнічною експертизою під час розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі — *ДТП*), є питання про наявність у водія технічної можливості запобігти наїзду чи зіткненню. Вирішення цього питання передбачає встановлення відстані, на якій перебував транспортний засіб (далі — *ТЗ*) від місця наїзду (зіткнення) у момент виникнення небезпеки для подальшого руху.

Визначення відстані під час дослідження *ДТП*, які сталися в умовах обмеженої оглядовості, є складним процесом і відрізняється від подібних ситуацій в умовах необмеженої оглядовості, оскільки передбачає проведення слідчих дій на місці *ДТП* із щосекундним переміщенням *ТЗ* та пішохода або кількох *ТЗ* від місця наїзду (зіткнення) з урахуванням їх швидкостей. Цей метод передбачає застосування розрахунків для встановлення відстаней, які

долають *ТЗ* та пішохід або кілька *ТЗ* за певний проміжок часу. Надалі учасників *ДТП* переміщують із положення, у якому вони перебували в момент наїзду (зіткнення), у положення, у якому вони перебували в момент, коли водій зі свого місця побачив пішохода або інший *ТЗ* із-за об'єкта, що обмежував оглядовість. Відстань також можна визначити за допомогою побудови графоаналітичної моделі на підставі заданих слідчим вихідних даних.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Застосування графоаналітичного методу визначення відстані у процесі проведення автотехнічних експертиз у своїх працях розглядали: В. О. Ларіонов, В. А. Кіреев, І. Б. Сіроджа, В. І. Брянцев, В. І. Рубан, А. П. Хом'яков, А. М. Туренко, В. І. Клименко, О. В. Сараєв, С. В. Данець¹, М. С. Корчан, В. М. Ковкін, Ю. М. Малько, А. Ю. Кріштоп, В. П. Яковлев, В. О. Лабінцев, О. О. Свідерський,

1 Судебная автотехническая экспертиза. Часть 2. Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы: пособие для экспертов-автотехников, следователей и судей / под ред. В. А. Иларионова. Москва, 1980. 163 с. ; Киреев В. А., Сироджа И. Б. Графоаналитические методы исследования механизма дорожно-транспортного происшествия. Киев, 1976. 47 с. ; Брянцев В. И., Рубан В. И., Сироджа И. Б., Хомьяков А. П. Методика математического моделирования при исследовании механизма дорожно-транспортного происшествия. Киев, 1972. 40 с. ; Туренко А. М., Клименко В. И., Сараев О. В., Данець С. В. Автотехнічна експертиза. Дослідження обставин *ДТП*. Харків, 2013. 319 с.

В. С. Ольхов, В. О. Степко ², А. Д. Кошкарров ³, А. В. Лубенцов, В. О. Варлахов ⁴, R. Li, F. C. Pereira, M. E. Ben-Akiva ⁵, S. Amini, E. Papapanagiotou, F. Busch ⁶, M. Fellendorf⁷, B. Anbaroglu, B. Heydecker, T. Cheng ⁸ та ін.

Мета роботи

Удосконалити якість проведення експертиз та експертних досліджень, скоротити трудовитрати експерта на проведення експертних досліджень, а також підвищити доказове значення висновку експерта.

Викладення основного матеріалу дослідження

Графоаналітичний метод дослідження є універсальним і має низку переваг, оскільки дає змогу встановлювати взаємне розташування ТЗ та пішохода або кількох ТЗ у різні моменти часу й забезпечує наочність результатів (зокрема, проміжних).

Основні вихідні дані для цього методу дослідження ДТП у разі наїзду на пішохода: розташування місця наїзду на пішохода та координати цього місця щодо меж проїзної частини, слідів гальмування, місця виходу пішохода на проїзну частину; марка ТЗ та швидкість його руху; швидкість руху пішохода; відстань, на якій рухався ТЗ, який скоїв наїзд, щодо меж проїзної частини; координати місця водія ТЗ, який скоїв наїзд; відстань від задньої або передньої частини ТЗ, який обмежував оглядовість, до пішохода в момент його виходу на проїзну частину; відстань від меж проїзної частини до ТЗ, що обмежував оглядовість, або бічний інтервал між кількома ТЗ.

До впровадження в експертну практику комп'ютерної техніки та програмування взаємне розташування ТЗ та пішохода у певні проміжки часу експерти визначали за допомогою графоаналітичної побудови (найчастіше — графічної побудови на масштабній схемі). Сьогодні існує безліч програмних комплексів,

- 2 Корчан М. С., Ковкін В. М., Малько Ю. М., Кріштоп А. Ю. та ін. Експертна оцінка дорожньо-транспортних ситуацій, у яких водії виконували маневр на перехресті : метод. рек. Харків, 2012. 32 с.
- 3 Кошкарров А. Д. Розслідування дорожньо-транспортної пригоди та визначення причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 21. С. 422—431. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_29 (дата звернення: 05.09.2021).
- 4 Лубенцов А. В., Варлахов В. О. Технічний аналіз дій водіїв транспортних засобів на нерегульованих перехрестях під час виконання лівого повороту. *Там само*. С. 411—421. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_28 (дата звернення: 05.09.2021).
- 5 Li R., Pereira F. C., Ben-Akiva M. E. Overview of traffic incident duration analysis and prediction. *European Transport Research Review*. 2018. Rev. 10, 22. DOI: 10.1186/s12544-018-0300-1 (дата звернення: 05.09.2021).
- 6 Amini S., Papapanagiotou E., Busch F. Digital Mobility Platforms and Ecosystems / Digital Mobility Platforms and Ecosystems. München, 2016. P. 187—197. DOI: 10.14459/2016md1324021 (дата звернення: 05.09.2021).
- 7 Fellendorf M. Traffic Modelling of Large Events — A Summary of Selected German Examples. *IFAC Proceedings Volumes*. 2006. Vol. 39. Is. 12. P. 17—24. DOI: 10.3182/20060829-3-NL-2908.00004 (дата звернення: 05.09.2021).
- 8 Anbaroglu B., Heydecker B., Cheng T. Spatio-temporal clustering for non-recurrent traffic congestion detection on urban road networks. *Transportation Research. Part C: Emerging Technologies*. 2014. Vol. 48. P. 47—65 DOI: 10.1016/j.trc.2014.08.002 (дата звернення: 05.09.2021).

які дають змогу моделювати механізм розвитку ДТП на різних стадіях (*V-SIM*, *PC-crash*, *CARAT* та ін.). Ці програмні комплекси є складними ліцензійними продуктами, призначеними для моделювання ДТП, проблемних ситуацій на дорозі, симуляції контакту ТЗ та решти учасників ДТП. Через складність використання ці комплекси не завжди прийнятні під час вирішення локальних автотехнічних завдань із визначення параметрів (вихідних даних) механізму ДТП (наприклад, для встановлення параметрів зближення ТЗ або ТЗ та пішохода за умови, що один із учасників ДТП з'являється з-за об'єкта, який обмежує оглядовість).

Із метою спростити вирішення таких питань фахівці Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» розробили програмний комплекс *TASolver*, що дає змогу швидко й доволі легко змоделювати ситуацію ДТП із появою небезпеки з-за об'єкта, який обмежує оглядовість. Цей програмний комплекс застосовують для визначення взаємного розташування кількох ТЗ або ТЗ та пішохода в різні моменти часу за наявності відповідних вихідних даних з отриманням результату в графічному форматі, а також розрахунків зупинного

шляху (S_o), часу руху ТЗ у загальмованому стані до моменту наїзду або зіткнення (t'_p) та віддалення (S_a). Результати дослідження можна зберегти у форматі «.tas» для подальшої роботи під час оформлення висновку експерта.

Програмний комплекс *TASolver* дає змогу визначити розташування ТЗ щодо місця наїзду (зіткнення) в умовах обмеженої оглядовості водієм через об'єкт, який може бути тимчасово нерухомим (обмеження оглядовості через інший ТЗ, що рухається у перехресному напрямку), стаціонарним (будинок, паркан та ін.) або рухомим (обмеження оглядовості через пішохода, який рухається проїзною частиною, для водія одного ТЗ іншим ТЗ, що рухається у зустрічному або попутному напрямку).

Програмний комплекс *TASolver* дає змогу виводити на екран монітора результати розрахунків і графічні побудови двома мовами (російською й українською), а також виконувати графічні побудови в обраному користувачем масштабі. Він має базу даних транспортних засобів, яку можна поповнювати ТЗ з новими технічними параметрами.

Після запуску програми в діалоговому вікні відображаються заголовок, рядок меню, панель інструментів, робоча зона (рис. 1).

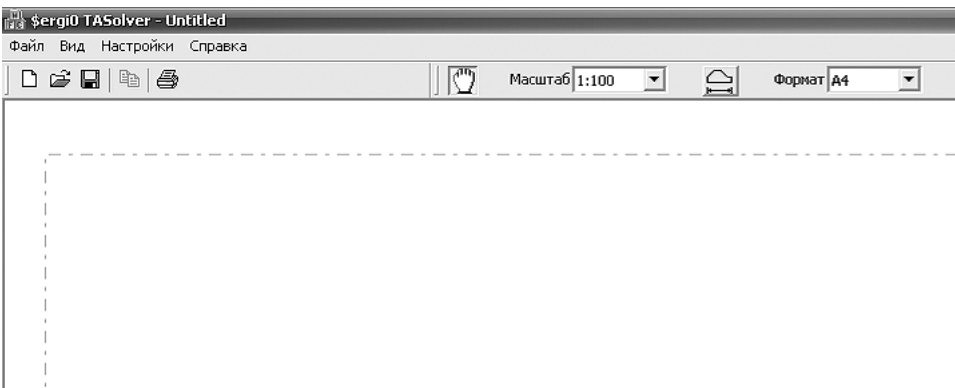


Рис. 1. Фрагмент діалогового вікна *TASolver*

Рядок меню надає доступ до функцій програми, що дають змогу відкривати, зберігати, роздруковувати файли, обирати варіанти проведення досліджень (рухома або нерухома перешкода), а також редагувати назву заголовка та змінювати мову. Деякі функції програми виведено на панель інструментів (зокрема, змінити масштаб (можливі масштаби – 1:100, 1:150, 1:200, 1:250), відображати габарити ТЗ; змінити формат друку (A3, A4)). Робоча зона має вигляд порожньої ділянки, де надалі відображатимуться результати досліджень (ділянку друку позначено пунктиром).

Розглянемо різні приклади визначення відстані для ДТП, які відбулися за умов обмеженої оглядовості, за допомогою програмного комплексу *TASolver*.

1-й приклад

Оглядовість пішохода, який перетинає проїзну частину справа наліво щодо напрямку руху ТЗ-1, обмежує ТЗ-2, який рухається в попутному напрямку. Необхідно встановити відстань, на якій перебував ТЗ-1 у момент появи пішохода в полі видимості водія з-за попутного ТЗ-2. Подія сталася за таких дорожніх умов та обставин:

- проїзна частина асфальтобетонна, суха, горизонтального профілю, для одного напрямку руху, завширшки 12,0 м;
- ТЗ-1 (*Lexus*), що рухався зі швидкістю 50 км/год, відстань від правого габариту до правого краю проїзної частини – 5,5 м;
- ТЗ-2 (*Mercedes Vito*), що рухався зі швидкістю 30 км/год, відстань від правого габариту ТЗ-1 до лівого габариту ТЗ-2 – 2,0 м;
- напрямок руху пішохода – справа наліво (щодо напрямку руху

ТЗ-1), із моменту виходу на проїзну частину до моменту наїзду пішохід подолав відстань завдовжки 6,0 м за 2,8 с;

- до наїзду ТЗ-1 і ТЗ-2 рухалися в незагальмованому стані без маневрування.

Спочатку у рядку меню «Налаштування» необхідно обрати: Перешкода → Рухомий. Після чого з'являється діалогове вікно «Параметри», у яке вводять вихідні дані відповідно до наведених вказівок (рис. 2).

Рис. 2. Діалогове вікно введення даних у разі рухомої перешкоди

Моделі ТЗ-1 і ТЗ-2 добирають із бази даних ТЗ. Для поповнення бази даних у вікні «Модель» необхідно обрати «Докладно», після чого з'явиться діалогове вікно «Редагування моделей ТЗ». Технічні параметри ТЗ програма зберігає, їх можна використовувати в подальшій роботі без повторного введення. Координати розташування водія в ТЗ позначають так: B_x та B_y , довжину – l , ширину – W , звис – F , базу – B (рис. 3).

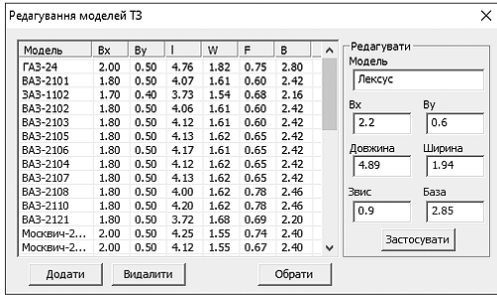


Рис. 3. Вигляд редактора технічних параметрів ТЗ

Ділянку введення вихідних даних діалогового вікна поділено на чотири зони: ТЗ-1, ТЗ-2, Пішохід, Дорога. Після введення даних, що характеризують конкретну ситуацію ДТП, для розрахунків і побудови графічної схеми необхідно натиснути кнопку «Розрахувати».

Програма розраховує параметри взаємного розташування ТЗ-1, ТЗ-2 та пішохода в момент виходу пішохода на проїзну частину, а також у момент появи пішохода в полі зору водія ТЗ-1 із-за ТЗ-2. Розрахунки відобразяться в діалоговому вікні «Параметри» (рис. 4), після закриття якого в робочій зоні сформується графічна схема із зображенням ТЗ-1, ТЗ-2 та пішохода у зазначені вище моменти.

Під час проведення досліджень за заданими вихідними даними встановлено: водій ТЗ-1 не міг бачити момент виходу пішохода на проїзну частину, оскільки огляд обмежував ТЗ-2; у момент виходу пішохода на проїзну частину ТЗ-1 перебував від місця наїзду на відстані 38,89 м (S_{al}); зупинний шлях ТЗ-1 — 35,12 м (S_o); ТЗ-1 перебував на відстані 26,93 м від місця наїзду в момент появи пішохода в полі видимості водія із-за попутного ТЗ-2 ($S_{ВП}$).

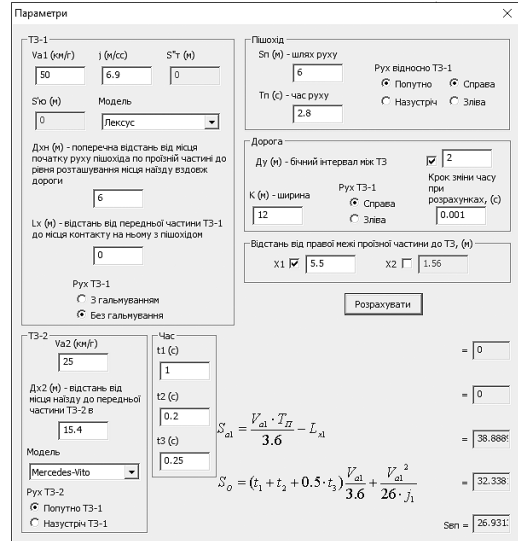


Рис. 4. Розрахунки взаєморозташування ТЗ-1 та пішохода в момент появи останнього з-за передньої частини ТЗ-2

Також на графічній схемі відображено час руху пішохода з моменту його виходу на проїзну частину до моменту появи у полі зору водія ТЗ-1 (рис. 5).

Можливості програми *TASolver* також передбачають проведення досліджень для таких ситуацій ДТП:

- коли наїзд на пішохода стався під час руху ТЗ-1 у загальмованому стані (для цього в ділянці даних «ТЗ-1» у вікні S''_t або S'_y слід зазначити відстань, яку подолав ТЗ-1 до наїзду в загальмованому стані, або довжину сліду гальмування з моменту його відображення до моменту наїзду);
- коли пішохід виходить із-за нерухомого ТЗ-2 (у ділянці вихідних даних «ТЗ-2» у вікні V_{a2} необхідно зазначити швидкість — 0 км/год);

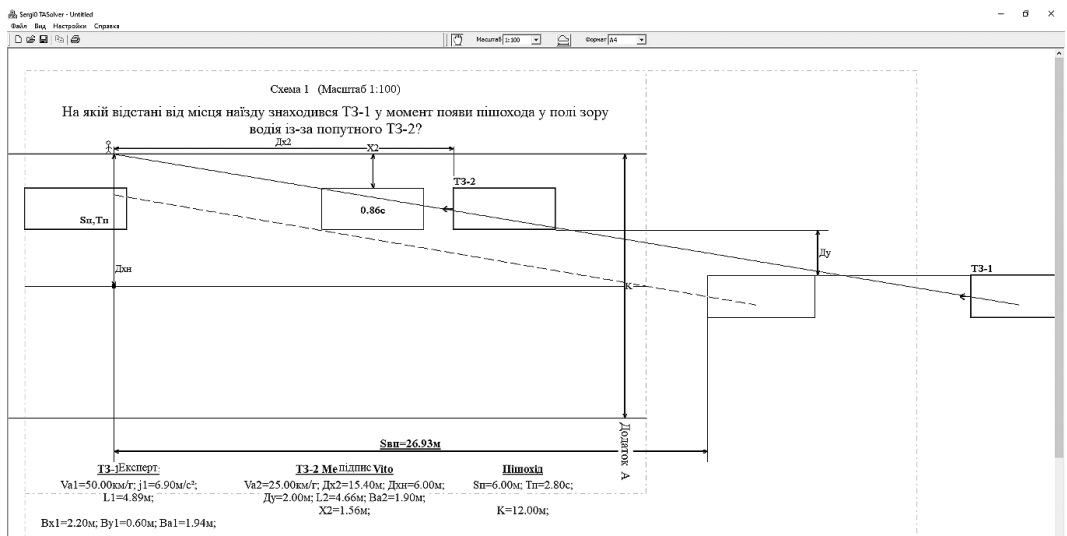


Рис. 5. Графічне відображення взаємного розташування ТЗ-1 та пішохода в момент появи останнього у полі видимості водія із-за передньої частини ТЗ-2

- якщо ТЗ-2 рухається у зустрічному напрямку (у ділянці вихідних даних «ТЗ-2» необхідно зазначити напрямок руху ТЗ-2 «Назустріч ТЗ-1»);
- коли пішохід перетинає проїзну частину під кутом (у ділянці вихідних даних «Пішохід» необхідно зазначити рух пішохода щодо ТЗ-1 — попутно, праворуч, назустріч, ліворуч);
- коли наїзд ТЗ-1 на пішохода відбувся бічною частиною (необхідно встановити відстань від передньої частини ТЗ-1 до місця контакту на ньому з пішоходом L_{x1}).

Крім того, за допомогою програми *TASolver* можна дослідити ДТП, що сталися в умовах обмеженої оглядовості через нерухомий стаціонарний об'єкт (будинок, паркан та ін.). Для вирішення поставленої задачі спочатку в рядку меню «Налаштування» необхідно ви-

брати: Перешкода → Нерухомість. Після цього з'явиться діалогове вікно «Параметри», у яке слід увести дані відповідно до наведених вище вказівок (рис. 6).

2-й приклад

ДТП сталася на перехресті в умовах обмеженої оглядовості, а саме: огляд ТЗ-2 водієві ТЗ-1 обмежено нерухомим стаціонарним об'єктом (парканом). Необхідно встановити відстань, на якій перебував ТЗ-1 у момент появи ТЗ-2 у полі видимості водія з-за об'єкта, що обмежував оглядовість. Подія сталася за таких дорожніх умов та обставин:

- нерівнозначне перехрестя, проїзні частини асфальтобетонні, сухі, горизонтального профілю, кожна для руху ТЗ в одному напрямку, проїзна частина за напрямком руху ТЗ-1 завширшки — 8,0 м, за напрямком руху ТЗ-2 — 6,0 м;

- ТЗ-1 (*Lexus*) рухався зі швидкістю 60 км/год на відстані 2,0 м від правого краю проїзної частини та 6,0 м від об'єкта, що обмежує оглядовість;
- ТЗ-2 (*Mercedes Vito*) рухався зі швидкістю 40 км/год на відстані 2,0 м від лівого краю проїзної частини та 8,0 м від об'єкта, що обмежує оглядовість;
- напрямок руху ТЗ-2 справа наліво щодо руху ТЗ-1;
- напрямок руху ТЗ-1 зліва направо щодо руху ТЗ-2;
- до наїзду ТЗ-1 і ТЗ-2 рухалися в незагальмованому стані без маневрування.

Вихідні дані, що характеризують конкретну ситуацію ДТП, вводять у діалогове вікно програми (рис. 7).

Параметри

ТЗ-1
 V_{a1} (км/г) 11 (м/с) $S_{ю1}$ (м)
 $Lx1$ (м) - відстань від передньої частини ТЗ-1 до місця контакту на нівелі с ТЗ-2
 Модель

ТЗ-2
 V_{a2} (км/г) 12 (м/с) $S_{ю2}$ (м)
 $Lx2$ (м) - відстань від передньої частини ТЗ-2 до місця контакту на нівелі с ТЗ-1
 Модель

Час
 t_{11} (с) t_{21} (с) t_{31} (с) t (с)
 t_{12} (с) t_{22} (с) t_{32} (с) Крок змін часу при розрахунку, (с)

Дорога
 K_1 (м) - ширина Dx (м) - бічний інтервал між ТЗ-2 та перешкодою
 Dy (м) - бічний інтервал між ТЗ-1 та перешкодою
 K_2 (м) - ширина X_1 (м) - відстань між ТЗ-1 та правою межею проїзної частини
 X_2 (м) - відстань між ТЗ-2 та правою межею проїзної частини

Рух
 ТЗ-1 Справа Зліва
 ТЗ-2 Згори Знизу
 З гальмування Без гальмування
 З гальмування Без гальмування

Перехрещення дорог
 Поворот Перехрестя

Параметри

ТЗ-1
 V_{a1} (км/г) 60 11 (м/с) $S_{ю1}$ (м) 0
 $Lx1$ (м) - відстань від передньої частини ТЗ-1 до місця контакту на нівелі с ТЗ-2
 Модель

ТЗ-2
 V_{a2} (км/г) 40 12 (м/с) $S_{ю2}$ (м) 0
 $Lx2$ (м) - відстань від передньої частини ТЗ-2 до місця контакту на нівелі с ТЗ-1
 Модель

Час
 t_{11} (с) 1.2 t_{21} (с) 0.2 t_{31} (с) 0.25 t (с) 1.131
 t_{12} (с) 0.6 t_{22} (с) 0.2 t_{32} (с) 0.25 Крок змін часу при розрахунку, (с) 0.001

Дорога
 K_1 (м) - ширина 8 Dx (м) - бічний інтервал між ТЗ-2 та перешкодою
 Dy (м) - бічний інтервал між ТЗ-1 та перешкодою 6
 K_2 (м) - ширина 2 X_1 (м) - відстань між ТЗ-1 та правою межею проїзної частини
 X_2 (м) - відстань між ТЗ-2 та правою межею проїзної частини 2

Рух
 ТЗ-1 Справа Зліва
 ТЗ-2 Згори Знизу
 З гальмування Без гальмування
 З гальмування Без гальмування

Перехрещення дорог
 Поворот Перехрестя

Рис. 6, 7. Діалогові вікна (до та після введення вихідних даних)

Для проведення розрахунків і побудови графічної схеми необхідно натиснути кнопку «Розрахувати».

Програма графічно відобразить взаємне положення ТЗ-1 і ТЗ-2 в момент появи ТЗ-2 в полі зору водія ТЗ-1 із-за нерухомої перешкоди, що обмежує оглядовість (рис. 8).

Проведене дослідження за заданими вихідними даними дало змогу встановити: у момент появи ТЗ-2 у полі зору водія ТЗ-1 із-за нерухомого стаціонарного об'єкта ТЗ-1 перебував від місця зіткнення на відстані 16,83 м (S_{a1}); у цей момент ТЗ-2 перебував на відстані 12,56 м від місця зіткнення (S_{a2}). Також на графічній схемі відображено час руху ТЗ-2 у полі зору водія ТЗ-1 до моменту зіткнення (рис. 8).

Можливості програми *TASolver* також передбачають проведення досліджень для ситуацій ДТП, коли зіткнення відбулося в процесі руху ТЗ-1 і ТЗ-2 (або одного з них) у загальмованому стані. Для цього в ділянці вихідних даних «ТЗ-1» або «ТЗ-2» у вікні $S'_{ю}$ необхідно зазначити довжину сліду гальмування з моменту його відображення до зіткнення.

Висновки

Наведені приклади дослідження ДТП, які відбулися в умовах обмеженої оглядовості, свідчать, що застосування програмного комплексу *TASolver*, розробленого фахівцями Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», сприяє вдосконаленню якості проведення досліджень, скорочує трудовитрати експерта на проведення експертиз, а також підвищує доказове значення висновку експерта.

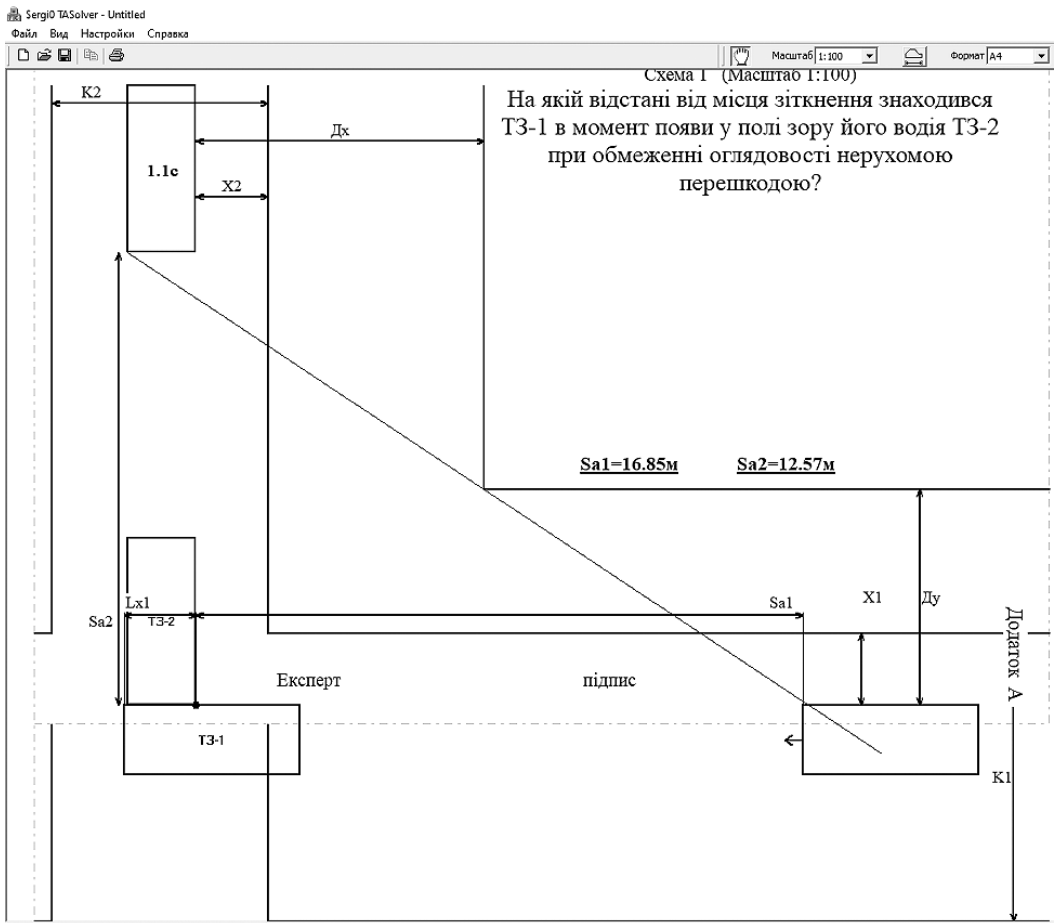


Рис. 8. Графічне відображення взаємного розташування ТЗ-1 та ТЗ-2 у момент появи останнього в полі зору водія ТЗ-1 із-за нерухомого об'єкта, що обмежував оглядовість

Применение программного комплекса TASolver при исследовании обстоятельств дорожно-транспортных происшествий, произошедших в условиях ограниченной обзорности
 Флорин Руситору, Александр Свицерский, Виталий Варлахов

До внедрения в экспертную практику компьютерной техники и программирования взаиморасположение участников дорожно-транспортного происшествия в автотехнической экспертизе определя-

ли посредством построения графоаналитической модели. Современные иностранные программные комплексы позволяют моделировать механизм развития дорожно-транспортного происшествия на различных его стадиях, однако они сложные и лицензионные, а значит — довольно дорогие.

В статье рассмотрены примеры исследования дорожно-транспортных происшествий, произошедших в условиях ограниченной обзорности, с примене-

нием программного комплекса TASolver, разработанного в Национальном научном центре «Институт судебных экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса». Применяя графоаналитический метод, этот программный комплекс определяет расстояние, на котором находилось транспортное средство от места наезда (столкновения) в момент возникновения опасности для дальнейшего движения.

Использование программного комплекса TASolver позволяет определять взаиморасположение как транспортного средства и пешехода в случае наезда, так и нескольких транспортных средств при их столкновении. Программный комплекс TASolver позволяет быстро и достаточно легко смоделировать ситуацию дорожно-транспортного происшествия, случившегося из-за объекта, ограничивавшего обзорность.

Целью статьи является совершенствование качества проведения экспертиз и экспертных исследований, сокращение трудозатрат эксперта, а также повышение доказательственного значения заключения эксперта, чему будет способствовать применение для исследования дорожно-транспортных происшествий, произошедших в условиях ограниченной обзорности, программного комплекса TASolver.

Ключевые слова: автотехническая экспертиза; дорожно-транспортное происшествие; исследование; ограниченная обзорность; транспортное средство; программный комплекс; столкновение; наезд; графоаналитический метод.

Application of TASolver software package in the study of circumstances of traffic collisions that occurred in conditions of limited visibility

Florin Rusitoru, Oleksandr Sviderskyi, Vitalii Varlahov

Prior to the implementation of computer equipment and software engineering into

an expert practice, the relative position of participants of traffic collision in the road-accident analysis was determined by creating a graph-analytical model. The modern foreign software package makes it possible to simulate the mechanism of traffic collision development at its various stages but they are complex and licensed which means they are quite expensive.

This article considers examples of the study of traffic collisions that occurred in conditions of limited visibility using TASolver software package developed at National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute». Using the graphic-analytical method, this software package determines the distance at which the vehicle was located from the place of collision at the moment of danger for further movement. The use of TASolver software package is possible to determine the relative position of both a vehicle and a pedestrian in the event of a collision, as well as several vehicles at the moment of their collision. TASolver software package allows to quickly and easily simulate the situation of traffic collision that occurred due to an object that limited visibility.

The article purpose is to improve the quality of examinations and expert studies, reduce expert's labor costs, as well as increase the probative value of an expert's opinion which will be facilitated by the use of TASolver software package for the study of traffic collisions that occurred in conditions of limited visibility.

Keywords: road accident analysis; traffic collision; study; limited visibility; vehicle; software package; collision; graphic-analytical method.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Amini, S., Papapanagiotou, E., Busch, F. (2016). Digital Mobility Platforms and Ecosystems / *Digital Mobility Platforms and Ecosystems*. München. DOI: 10.14459/2016md1324021.
- Anbaroglu, B., Heydecker, B., Cheng, T. (2014). Spatio-temporal clustering for non-recurrent traffic congestion detection on urban road networks. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*. Vol. 48. DOI: 10.1016/j.trc.2014.08.002.
- Briantsev, V. I., Ruban, V. I., Sirodzha, I. B., Khomikov, A. P. (1972). *Metodika matematicheskogo modelirovaniia pri issledovanii mekhanizma dorozhno-transportnogo proisshestiia* [Methods of mathematical modeling in the study of a traffic collision mechanism]. Kiev [in Russian].
- Fellendorf, M. (2006). Traffic Modelling of Large Events – A Summary of Selected German Examples. *IFAC Proceedings Volumes*. Vol. 39. Is. 12. DOI: 10.3182/20060829-3-NL-2908.00004.
- Kireev, V. A., Sirodzha, I. B. (1976). *Grafoanaliticheskie metody issledovaniia mekhanizma dorozhno-transportnogo proisshestiia* [Graph-analytical methods for studying the mechanism of a traffic collision]. Kiev [in Russian].
- Korchan, M. S., Kovkin, V. M., Malko, Yu. M., Krishtop, A. Yu. ta in. (2012). *Ekspertna otsinka dorozhno-transportnykh situatsii, u yakykh vodii vykonuvaly manevr na perekhresti* [Expert assessment of traffic situations in which a driver performed a maneuver at an intersection]: metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Koshkarov, A. D. (2020). Rozsliduvannia dorozhno-transportnoi pryhody ta vyznachennia prychnovno-naslidkovykh zviazkiv mizh nespravnostiamy transportnoho zasobu [Investigation of traffic collisions and establishment of cause and effect relationship between vehicles breakdowns]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_29 [in Ukrainian].
- Li, R., Pereira, F. C., Ben-Akiva, M. E. (2018). Overview of traffic incident duration analysis and prediction. *European Transport Research Review*. Rev. 10, 22. DOI: 10.1186/s12544-018-0300-1.
- Lubentsov, A. V., Varlakhov, V. O. (2020). Tekhnichnyi analiz dii vodiiv transportnykh zasobiv na nerehulovanykh perekhrestiakh pid chas vykonannia livoho povorotu [Technical analysis of vehicle drivers' actions at uncontrolled intersections while turning left]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_28 [in Ukrainian].
- Sudebnaia avtotekhnicheskaia ehkspertiza* (1980). Chast 2. Teoreticheskie osnovy i metodiki ehkspertnogo issledovaniia pri proizvodstve avtotekhnicheskoi ehkspertyzy: posobie dlia ehkspertov-avtotekhnikov, sledovatelei i sudei [Forensic road-accident analysis. Part 2 Theoretical foundations and methods of expert study in the production of road-accident analysis: a guide for forensic auto experts, investigators, and judges]; pod red. V. A. Ilarionova. Moskva [in Russian].
- Turenko, A. M., Klymenko, V. I., Saraiev, O. V., Danets, S. V. (2013). *Avtotekhnichna ekspertyza. Doslidzhennia obstavyn DTP* [Road-accident analysis. Investigation of TC circumstances]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Русітору, Ф., Свідерський, О., Варлахов, В. (2021). Застосування програмного комплексу TAsolver у дослідженні обставин дорожньо-транспортних пригод, що сталися в умовах обмеженої оглядовості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 114–124. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.08.

Методика проведення психологічної експертизи моральних страждань, завданих групі осіб

Маргарита Журавльова *

* Канд. психол. наук, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1569-5119>, e-mail: psychologia@ondise.od.ua

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.09 УДК 343.98

Надійшло 15.11.2021 / Рецензовано 09.12.2021 / Прийнято до друку 13.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Розглянуто можливість проведення експертизи моральних страждань за груповими позовами постраждалих осіб.

Мета цієї праці — презентувати алгоритм дій експерта-психолога під час проведення експертизи моральних страждань людей за груповими позовами з урахуванням актуальної експертної практики й законодавства України.

Для встановлення можливого заподіяння моральних страждань особам, які є позивачами у групових позовах, пропонується використовувати такий алгоритм дій експертів, який дасть змогу: значно скоротити експертний час; зробити психологічну експертизу моральних страждань доступною для малозабезпечених громадян; об'єктивувати висновки експертів, що зменшить корупційні ризики; мотивувати експертів на якісне виконання ними посадових обов'язків і підвищення їх професійного рівня.

Алгоритм міститиме: інтерв'ю з підекспертною особою протягом 1–2 год із використанням відеозапису; комп'ютерне тестування підекспертної особи; аналіз матеріалів справи з мінімальним їх цитуванням у висновку експерта; надання загального висновку без докладного письмового розгортання дослідницької частини висновку разом із цифровим носієм, що міститиме відеозаписи обстежень і кінцеві результати комп'ютерного тестування.

Такий шлях не лише допоможе розв'язати питання, пов'язані із завданням моральної шкоди людям, які вирішили обстоювати свої права в групових позовах, а й значно зменшить

вартість проведення відповідних експертиз для населення, зробить їх більш доступними, але не менш ефективними й обґрунтованими.

Ключові слова: судова психологічна експертиза; компенсація моральних страждань; групові позови; моральна шкода.

Постановка наукової проблеми

Потреба у проведенні психологічної експертизи моральних страждань, завданих людям через забруднення довкілля аж до екологічних катастроф, стає дуже актуальним питанням у сучасній Україні. Право громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля закріплено в Конституції України, але у правовій практиці нашої держави лише останніми роками компенсації моральної шкоди від підприємства, що забруднює довкілля, почали вимагати не окремі громадяни, а групи постраждалих осіб. Зазвичай це місцеві мешканці, житло яких опинилося у промисловій зоні. Наприклад, поблизу села, що мало багаті природні ресурси, без згоди мешканців побудували ферму з виробництва хутра, яка не лише забруднює водойми та ґрунт довкола, а й поширює сморід, який, за словами мешканців, улітку змушує їх ховатися в будинках за зачиненими вікнами.

Сучасна юридична практика України почала рухатися в напрямі захисту прав таких людей шляхом подання групових позовів на підприємства, що порушують екологічні права громадян.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, установлення орієнтовної суми відшкодування моральних страждань, завданих будь-якій постраждалій особі, належить до компетенції експертів-психологів, на вирішення яких можна поставити такі запитання: «Чи спричинені особі страждання за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються за справою? Якщо особі завдані страждання, який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?»¹.

Водночас чинна експертна практика свідчить, що психологічна експертиза зі встановлення факту завдання моральних страждань та орієнтовної суми компенсації цих страждань є дуже об'ємним і багатогодинним дослідженням, яке потребує значних витрат експертного часу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Компенсацію моральної шкоди розглядали багато науковців (С. М. Антосик, О. М. Кокун², С. І. Шимон³,

- 1 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
- 2 Антосик С. М., Кокун О. М. Відшкодування моральної шкоди: психологічні аспекти. *Адвокат*. 1998. № 4. С. 17–21.
- 3 Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 199 с.

К. М. Арсланов⁴, В. П. Паліюк⁵, В. Д. Чернадчук⁶, О. В. Гришук⁷, Л. С. Мулленікс, К. Стюарт⁸, Н. П. Павловська⁹, С. Є. Сиротенко¹⁰, І. М. Забара¹¹, М. С. Адаму, Е. С. Хейл¹², О. М. Ерделевський¹³, Н. О. Давидова¹⁴, З. В. Ромовська¹⁵, Т. В. Лісничка¹⁶, В. Д. Примак¹⁷, Д. О. Іванов¹⁸, О. Г. Карасьов, Ю. О. Коломоєць, А. О. Виприцький¹⁹, О. М. Буханевич²⁰ та ін.), позиції яких іноді протилежні

- 4 Арсланов К. М. Функции правового института возмещения морального вреда при посягательстве на честь, достоинство, деловую репутацию в сфере частной жизни гражданина по законодательству России и Германии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 1999. 26 с.
- 5 Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : монография. 2-е изд., испр. и доп. Киев, 2000. 232 с.
- 6 Чернадчук В. Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків, 2001. 14 с.
- 7 Гришук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2002. 188 с.
- 8 Mullenix L. S., Stewart K. The September 11th Victims' Compensation Fund: Fund Approaches to Resolving Mass Tort Litigation. *Connecticut Insurance Law Journal*. 2002. № 9 (1). P. 121–152. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2206976 (дата звернення: 11.11.2021).
- 9 Павловська Н. П. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 198 с.
- 10 Сиротенко С. Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 6. С. 41–44.
- 11 Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 195 с.
- 12 Adamou M. C., Hale A. S. PTSD and the Law of Psychiatric Injury in England and Wales: Finally Coming Closer? *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2003. № 31 (3). P. 327–332.
- 13 Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. 3-е изд., испр. и доп. Москва, 2004. 304 с.
- 14 Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 214 с.
- 15 Ромовська З. В. Спірні питання відшкодування моральної шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 5. С. 41–44.
- 16 Лісничка Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 208 с.
- 17 Примак В. Д. Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності у цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 32 с.
- 18 Иванов Д. А. Моральный вред и вред деловой репутации, причинённый преступлением: формирование единого подхода в юридической терминологии. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция*. 2016. № 2. С. 70–80. DOI: 10.18384/2310-6794-2016-2-70-80 (дата звернення: 11.11.2021).
- 19 Карасьов О. Г., Коломоєць Ю. О., Виприцький А. О. Відшкодування роботодавцем моральної шкоди: трудовий чи цивільно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2019. № 6 (1). С. 155–160. DOI: 10.32842/2078-3736-2019-6-1-26 (дата звернення: 11.11.2021).
- 20 Буханевич О. М. Умови виникнення зобов'язань із відшкодування моральної шкоди. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 3 (71). С. 80–90. DOI: 10.37491/UNZ.71.7 (дата звернення: 11.11.2021).

щодо того, чи використовувати розрахунок за формулою та якою саме вона повинна бути²¹. Більшість авторів дотримуються спільної думки щодо того, що кожний випадок завдання моральних страждань слід розглядати окремо з урахуванням неповторної картини травмувальних подій та індивідуальних особливостей постраждалої людини. Водночас українські й російські автори висловлюють також думку про можливість визначення середнього коефіцієнту (усередненого показника), зокрема такого, який можна застосувати не до окремої людини, а до певної групи постраждалих осіб²².

Наприклад, О. Л. Вакуленко зі співавторами, підтримуючи можливість встановлення моральних страждань групи людей, пропонує використовувати анкетування постраждалих і розраховувати середньогруповий рівень моральних страждань²³. На нашу думку, такий підхід є невдалим через те, що опитування людини за переліком наслідків травмувального впливу стає прямою підказкою для постраждалого. Так, відповідно до змісту анкети, якою О. Л. Вакуленко пропонує досліджувати глибину моральних страждань, представникам постраждалої групи осіб запропоновано зазначити, як травмувальна ситуація вплинула на здоров'я кожного (шляхом самозвіту), на взаємини в родині, стосунки на роботі тощо. У кожному з пунктів наведено докладний перелік травмувальних симптомів. Наприклад, щодо впливу на роботу необхідно оцінити свої втрати за такими показниками (за 4-бальною

шкалою): сварки с колегами, конфлікти з керівництвом, зниження працездатності, зниження якості й ефективності роботи. Убачається, що людина, яка прагне матеріально компенсувати завдані їй моральні страждання, певною мірою перебільшуватиме свої втрати. Коли обстеження людини відбувається шляхом керованого діагностичного інтерв'ю, експерт не пропонує людині варіанти, а сприймає й аналізує винятково те, що заявлено, сказано або на чому наголошено. Якщо людина не згадує про якийсь вплив (наприклад, на сферу її роботи), то це означає «їй там не болить», тобто руйнівний вплив суттєво не зачепив саме ту сферу, або удару по ній людина не відчула²⁴.

Аналіз світової практики дає змогу стверджувати наявність двох підходів до визначення суми компенсації моральних страждань. Перший підхід («підхід загальної справедливості»): закріплення на законодавчому рівні конкретних сум грошових виплат за кожною категорією травмувального впливу (або меж таких виплат), що вирішується безпосереднім зверненням до відповідного бюлетеня (акта, документа тощо) або спеціальним органом, комісією, судом тощо. Другий підхід («підхід індивідуальної справедливості»): розрахунок, обчислення, обґрунтування суми компенсації без опори на якісь установлені межі, а винятково з урахуванням усієї сукупності чинників, що діють у конкретному випадку (зокрема, бачення самого постраждалого та здатність відповідача відшкодувати моральні втра-

21 Палиюк В. П. Указ. соч. ; Эрделевский А. М. Указ. соч.

22 Вакуленко О. Л., Мельник М. Т., Проскурня А. С. Методика визначення глибини моральних страждань та фінансового еквіваленту компенсації завданої шкоди індивіду та груп. Київ, 2019. 62 с. ; Эрделевский А. М. Указ. соч.

23 Вакуленко О. Л., Мельник М. Т., Проскурня А. С. Зазнач. твір.

24 Там само.

ти)²⁵. За такого підходу світова практика активно застосовує інститут медіації або надає відповідні повноваження відповідальній людині. Так, під час компенсації сім'ям людей, які загинули під час теракту 11 вересня, обов'язок із розрахунку компенсації виконував спеціально створений фонд, який, незважаючи на нібито єдину травму (загибель близької людини), сплачував родинам різні суми. Офіційні джерела свідчать, що розмір виплат установлювали з урахуванням багатьох параметрів (потенційного заробітку загиблого, його віку, освіти, наявності страхових полісів тощо). Найбільшою стала компенсація в 7,1 млн доларів США, хоча середня становила 2082 128 доларів США²⁶.

Ми поділяємо загальну ідею можливості й важливості проведення експертизи моральних страждань групи людей, але наголошуємо на тому, що до кожного постраждалого варто застосовувати індивідуальний підхід. На нашу думку, неможливо вирахувати середньогрупові показники, тому що навіть члени однієї групи відчувають травматичну дію по-різному, мають різні особисті здобутки та під час отримання травм перебувають на різній відстані від епіцентру травматичної події.

Мета роботи

Мета цієї праці — презентувати алгоритм дій експерта-психолога під час проведення експертизи моральних страждань людей за груповими позовами з урахуванням актуальної експертної практики й законодавства України.

Викладення основного матеріалу дослідження

Процедура проведення психологічної експертизи зі встановлення можливого завдання моральної шкоди, яка існує в експертній практиці станом на сьогодні, зумовлює необхідність інтерв'ювання постраждалої особи, що зазвичай триває від 1 до 3 год. Під час діагностичного інтерв'ю експерт-психолог аналізує не стільки те, що людина розповідає про травматичні обставини, а передусім те, як вона це робить: які пантомімічні реакції супроводжують оповідь, наскільки докладною вона є, які емоції виникають під час мовленнєвої діяльності, які сфери життя зачепили травматичні обставини, як людина обґрунтовує заявлену нею суму компенсації тощо²⁷.

На другому етапі (для встановлення особистісних якостей, що могли

25 Вакулєнко О. Л., Мельник М. Т., Проскурня А. С. Знач. твір ; Колесниченко О. В. Сравнительная характеристика систем возмещения вреда, причиненного здоровью, в зарубежных странах (на примере Италии, Германии, Великобритании). *Финансовое право и управление*. 2018. № 4. С. 37—43. DOI: 10.7256/2454-0765.2018.4.29999 (дата звернення: 11.11.2021); Палиук В. П. Указ. соч.; Әрделевский А. М. Указ. соч.

26 Mullenix L. S., Stewart K. Op. cit.; September 11th Victim Compensation Fund. URL: <https://www.vcf.gov> (дата звернення: 11.11.2021); Understanding the September 11th Victim Compensation Fund. URL: <https://www.napolilaw.com/article/understanding-the-september-11th-victim-compensation-fund> (дата звернення: 11.11.2021).

27 Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (реєстр. код. 14.1.75). Харків : ХНДІСЕ Мін'юсту України, 2017 / Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України, 2019. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/25> (дата звернення: 11.11.2021); Журавльова М. О. Обґрунтованість використання презюмованої моральної шкоди експертами-психологами. *Слово національної школи суддів України* : фах. загальнодерж. наук.-практ. та наук.-метод. вид. 2020. № 3 (32). С. 170—177. DOI: 10.37566/2707-6849-2020-3(32)-15 (дата звернення: 11.11.2021).

вплинути на її сприйняття травмувальних подій: чутливість, уразливість, оптимістичність, стресостійкість тощо) людину тестують.

На останньому етапі експерт обробляє отримані результати: стенографує інтерв'ю, обчислює результати тестування, зіставляє результати з нормативними показниками та якісними критеріями, занотовує здобуті результати до аналітичної частини висновку, де викладає всі отримані результати обстеження й підкреслює найважливіші травмувальні чинники впливу на людину.

Тобто практика проведення експертизи зі встановлення моральних страждань свідчить, що найбільші витрати експертного часу припадають на письмову працю експерта та безпосереднє формування висновку як письмового документа.

Обсяг експертного висновку зазвичай складає 20–45 тис. знаків, що сьогодні дорівнює 80–90 год експертного часу. Убачається, що встановлення моральних страждань людей за груповими позовами не можна реалізувати за такою об'ємною процедурою через надмірні часові витрати на проведення дослідження однієї особи. Така експертиза групи осіб зі збереженням усієї процедури дослідження потребує років роботи експертів. Водночас кількість експертів-психологів у кожній експертній установі зазвичай не перевищує чотирьох, а найчастіше — це 1–2 фахівці.

Складна процедура психологічної експертизи з дослідження моральних страждань зумовила її високу вартість і недосяжність для малозабезпеченого прошарку населення. Склалася неприпустима для демократичної держави ситуація, коли захистити свої порушені права шляхом отримання експертного висновку стало прерогативою забезпечених громадян.

Науковий пошук експертів-психологів Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Мін'юсту України (далі — *ОНДІСЕ*) в напрямі вирішення проблеми, яка стосується не лише можливості забезпечення якісною психологічною експертизою групових позовів, а й загальних питань раціонального витрачання експертного часу, дав змогу знайти очевидне та просте рішення — застосувати сучасні технології відеозапису інтерв'ю, комп'ютерного тестування й опрацювання даних.

Для встановлення факту можливого завдання моральних страждань особам, які є позивачами у групових позовах, пропонуємо експертам використовувати алгоритм дій, наведений далі.

1. Інтерв'ю з підекспертною особою протягом 1–2 год (збільшення часу можливе лише у складних випадках), яке обов'язково фіксують за допомогою відеозапису.
2. Комп'ютерне тестування підекспертної особи.
3. Аналізування матеріалів справи з мінімальним їх цитуванням у висновку експерта.
4. Аналізування всіх здобутих даних без відповідного розгорнутого письмового фіксування.
4. Фіксування у висновку експерта винятково підсумкового результату.
5. Додання до висновку експерта оптичних дисків (або інших цифрових носіїв інформації) із записом інтерв'ю та діагностичних даних.

Завдяки застосуванню такого алгоритму експерт матиме змогу швидко обробляти результати, а суд (за потреби) — ознайомитися з усіма діагностичними даними, отриманими під час проведення експертизи (мається на увазі вміст інформаційних носіїв, доданих до висновку експерта).

Попередні розрахунки свідчать про те, що такий алгоритм дасть змогу витратити на 1 підекспертну особу в середньому 3—4 год експертного часу (тобто дослідження 100 людей вимагатиме в середньому 45 робочих днів експерта). Водночас формування експертної комісії хоча б із 3 експертів дасть змогу підготувати відповідний висновок менше ніж за 1 місяць. Такі строки проведення експертизи в межах групових позовів за запропонованим алгоритмом є цілком реальними.

Використання відеофіксування також є шляхом об'єктивізації висновку експерта. У роботі психологів (консультантів, терапевтів тощо) більшості розвинених країн обов'язковим є фіксування процедури дослідження або терапії за допомогою аудіозапису, що зберігається в архіві фахівця. У разі виникнення питань до роботи психолога аудіозаписи може дослідити суд або орган контролю. В Україні відсутнє ліцензування діяльності психологів, тому консультації психолога не фіксують жодним чином. Відсутні такі вимоги й до роботи судових експертів-психологів. Однак використання аудіо- або відеозапису має винятково позитивні наслідки для розвитку психологічної експертизи (зокрема, максимально знижує корупційні ризики й мотивує експерта якісно виконувати свої посадові обов'язки та підвищувати свій професійний рівень).

Аналізуючи практику проведення експертиз зі встановлення факту можливого завдання моральних страждань особі, експерти-психологи ОНДІСЕ наполягають на тому, що без дослідження кожної окремої особистості постраждалого дійти об'єктивних висновків неможливо, а більшість експертних годин припадає саме на письмову роботу. Водночас у сучасному світі значний обсяг письмової інформації не є вдалою

формою надання експертного висновку, коли є змога послуговуватися для зберігання даних електронними ресурсами. Використання відеозапису досліджень не лише значно скоротить витрати експертного часу та гроші громадян, а й наблизить експертну діяльність до задоволення запитів сьогодення.

Необхідно зазначити, що в сучасній практиці судової психологічної експертизи непоодинокі випадки, коли експерти формулюють свої висновки дуже стисло, унаслідок чого висновок експерта (як документ) фактично містить загальні висновки й не має розгорнутої дослідницької частини. Ознайомлення з таким висновком не дає змоги зрозуміти, як саме експерт дійшов висновків, як розвивалася його експертна думка. Уважаємо, що таку роботу без відповідних відео- або аудіозаписів не можна розглядати як автентичне джерело психологічної інформації, а як висновок експерта й поготів.

Висновки

Сучасна практика судової психологічної експертизи потребує змін, а саме залучення до процесу її проведення сучасних технологій. Такий шлях допоможе не лише оперативно розв'язувати питання, пов'язані із заподіянням моральної шкоди людям, які вирішили обстоювати свої права за груповими позовами, а й значно зменшить вартість проведення відповідних експертиз для населення, зробить їх більш доступними, але не менш ефективними й обґрунтованими.

Запропоновано методику проведення дослідження моральних страждань, спричинених групі осіб, за таким алгоритмом дій експертів-психологів: інтерв'ю з підекспертною особою протягом 1—2 год із використанням відеозапису; комп'ютерне тестування

підекспертної особи; аналізування матеріалів справи з мінімальним їх цитуванням у висновку експерта; надання загального висновку без докладного письмового розгортання його дослідницької частини разом із цифровим носієм, що містить відеозаписи обстежень і остаточні результати комп'ютерного тестування.

**Методика проведення
психологической експертизы
моральных страданий,
причинённых группе лиц**

Маргарита Журавлёва

Рассмотрена возможность проведения экспертизы моральных страданий по групповым искам пострадавших лиц.

Цель этой работы — представить алгоритм действий эксперта-психолога при проведении экспертизы моральных страданий людей по групповым искам с учётом актуальной экспертной практики и законодательства Украины.

Для установления возможного причинения моральных страданий лицам, являющимся истцами в групповых исках, предложено использовать такой алгоритм действий экспертов, который позволит: значительно сократить экспертное время; сделать психологическую экспертизу моральных страданий доступной для малообеспеченных граждан; объективизировать выводы экспертов, что снизит коррупционные риски; мотивировать экспертов качественно выполнять свои должностные обязанности и повышать свой профессиональный уровень. Алгоритм будет включать: интервью с подэкспертным лицом в течение 1—2 ч с использованием видеозаписи; компьютерное тестирование подэкспертного лица; анализ материалов дела с минимальным их цитированием в заключении эксперта; предоставление общего заключения без детального письменного

развёртывания исследовательской части заключения вместе с цифровым носителем, содержащим видеозаписи обследования и окончательные результаты компьютерного тестирования.

Такой путь не только позволит решить вопросы, связанные с причинением морального ущерба людям, решившим отстаивать свои права в групповых исках, но и значительно снизит стоимость проведения соответствующих экспертиз для населения, сделает их более доступными, но не менее эффективными и обоснованными.

Ключевые слова: судебная психологическая экспертиза; компенсация моральных страданий; групповые иски; моральный ущерб.

**Methods of conducting forensic
psychology analysis of moral suffering
caused to a group of people**
Marharyta Zhuravlyova

Possibility of conducting an examination of moral suffering on group lawsuits of victims was considered.

This research paper purpose is to present the algorithm of actions of forensic psychologist while analysis of moral suffering of people in group lawsuits taking into account current forensic expert practice and legislation of Ukraine.

For establishing possible infliction of moral suffering on persons who are plaintiffs in class actions, it is proposed to use such an algorithm of action of experts that will: significantly reduce forensic expert time; make forensic psychology analysis of moral suffering accessible to low-income citizens; objectify forensic conclusions that will reduce corruption risks; motivate experts to perform their official duties qualitatively and to improve their professional level. The algorithm will include: interviews with analysis subject for 1-2 hours using video; computer testing of analysis subject; analysis

of case materials with minimal citation in the analysis subject; providing a general opinion without a detailed written deployment of the research part of the opinion together with a digital medium containing video recordings of the surveys and the final results of computer testing.

This way will not only solve the issues of moral damage to people who decided to defend their rights in class actions but significantly reduce the cost of relevant analyses for population, make them more accessible, but no less effective and reasonable.

Keywords: forensic psychology analysis; compensation for moral suffering; class actions; moral damage.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторка внесла свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

Adamou, M. C., Hale, A. S. (2003). PTSD and the Law of Psychiatric Injury in England and Wales: Finally Coming Closer? *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. № 31 (3).

Antosyk, S. M., Kokun, O. M. (1998). Vidshkoduvannia moralnoi shkody: psykholohichni aspekty [Compensation for Moral Damage: psychological aspects]. *Advokat*. № 4 [in Ukrainian].

Arslanov, K. M. (1999). *Funktsii pravovogo instituta vozmeshcheniia moralnogo vreda pri posigatelstve na chest, dostoinstvo, delovuiu reputatsiiu v sfere*

chastnoi zhizni grazhdanina po zakonodatelstvu Rossii i Germanii [Functions of the Legal Institute of Compensation for Moral Damage in Case of Encroachment on Honor, Dignity, Business Reputation in the Field of Private Life of a Citizen Under the Legislation of Russia and Germany]: avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk. Kazan [in Russian].

Bukhanevych, O. M. (2019). Umovy vynyknennia zoboviazan iz vidshkoduvannia moralnoi shkody [Conditions for Occurrence of Obligations to Compensate for Non-pecuniary Damage]. *Universytetski naukovy zapysky*. T. 18. № 3 (71). DOI: 10.37491/UNZ.71.7 [in Ukrainian].

Chernadchuk, V. D. (2001). *Vidshkoduvannia moralnoi shkody pry porushenni trudovykh prav* [Compensation for Non-pecuniary Damage in Violation of Labor Rights]: avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].

Davydova, N. O. (2005). *Tsyvilno-pravova okhorona osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby, shcho zabezpechuiut yii pryrodne isnuvannia* [Civil law Protection of Personal Non-property Rights of an Individual, Ensuring its Natural Existence]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Ehrdelevskii, A. M. (2004). *Kompensatsiia moralnogo vreda: analiz i kommentarii zakonodatelstva i sudebnoi praktiki* [Compensation for Non-pecuniary Damage: Analysis and Commentary on Legislation and Case Law]. 3-e izd., ispr. i dop. Moskva [in Russian].

Hryshchuk, O. V. (2002). *Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody (zahalnoteoretychni aspekty)* [Human Right to Compensation for Moral Damage (General Theoretical Aspects)]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv [in Ukrainian].

Ivanov, D. A. (2016). *Moralnyi vred i vred delovoi reputatsii, prichinennyi prestupleniem: formirovanie edinogo podkhoda v iuridicheskoi terminologii* [Moral Harm and Damage to Business Reputation Caused by Crime: Formation of a Unified Approach in Legal Terminology]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Iurisprudentsiia*. № 2. DOI: 10.18384/2310-6794-2016-2-70-80 [in Russian].

Karasov, O. H., Kolomoiets, Yu. O., Vyprytskyi, A. O. (2019). Vidshkoduvannia robotodavtsem moralnoi shkody: trudovi chy tsyvilno-pravovi aspekt [Compensation of Moral Damage by the Employer: Labor or Civil Law Aspect]. *Pravo i suspilstvo*. № 6 (1). DOI: 10.32842/2078-3736-2019-6-1-26 [in Ukrainian].

Kolesnichenko, O. V. (2018). *Sravnitelnaia kharakteristika sistem vozmeshcheniia vreda, prichinnennogo zdoroviu, v zarubezhnykh stranakh (na primere Italii, Germanii, Velikobritanii)* [Comparative Characteristics

- of Health Compensation Systems in Foreign Countries (i.e. Italy, Germany, Great Britain)]. *Finansovoe pravo i upravlenie*. № 4. DOI: 10.7256/2454-0765.2018.4.29999 [in Russian].
- Lisnycha, T. V. (2007). *Zakhyst osobystykh nemainovykh prav, shcho zabezpechuiut pryrodne isnuvannia fizychnoi osoby (pravo na zhyttia, zdorovia, svobodu ta osobystu nedotorkannist)* [Protection of Personal Non-property Rights that Ensuring Natural Individual Existence (Right to Life, Health, Liberty and Personal Security)]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Mullenix, L. S., Stewart, K. (2002). The September 11th Victims' Compensation Fund: Fund Approaches to Resolving Mass Tort Litigation. *Connecticut Insurance Law Journal*. № 9 (1). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2206976.
- Pavlovska, N. P. (2002). *Teoriia ta praktyka zakhystu moralnykh blah tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy* [Theory and Practice of Protection of Moral Goods by the Civil Legislation of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Paliuk, V. P. (2000). *Vozmeshchenie moralnogo (neimushchestvennogo) vreda* [Compensation for Moral (Non-property) Damage]: monografiia. 2-e izd., ispr. i dop. Kiev [in Russian].
- Prymak, V. D. (2015). *Teoretychni problemy vidshkoduvannia moralnoi shkody na zasadakh spravedyvosti, rozumnosti y dobrosovisnosti u tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Theoretical Issues of Compensation for Moral Damage on the Basis of Justice, Reasonableness and Good Faith in the Civil Law of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Romovska, Z. V. (2005). Spirni pytannia vidshkoduvannia moralnoi shkody [Controversial Issues of Compensation for Non-pecuniary Damage]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].
- September 11th Victim Compensation Fund. URL: <https://www.vcf.gov>.
- Shymon, S. I. (1998). *Vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody yak sposib zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav* [Human right to Compensation for Moral Damage (General Theoretical Aspects)]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Syrotenko, S. Ye. (2002). Deiaki teoretyko-praktychni pytannia vyznachennia rozmiru vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody [Some Theoretical and Practical Issues of Determining Compensation Amount for Moral (Non-pecuniary) Damage]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 6 [in Ukrainian].
- Understanding the September 11th Victim Compensation Fund. URL: <https://www.napolilaw.com/article/understanding-the-september-11th-victim-compensation-fund>.
- Vakulenko, O. L., Melnyk, M. T., Proskurnia, A. S. (2019). *Metodyka vyznachennia hlybyny moralnykh strazhdan ta finansovoho ekvivalentu kompensatsii zavdanoi shkody indyvidu ta hrupi* [Methods for Determining the Depth of Moral Suffering and the Financial Equivalent of Compensation for Damage to Individuals and Groups]. Kyiv [in Ukrainian].
- Zabara, I. M. (2002). *Vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi* [Compensation for Moral (Non-pecuniary) Damage in Private International Law] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Zhuravlova, M. O. (2020). Obgruntovanist vykorystannia preziumovanoi moralnoi shkody ekspertamy-psykholohamy [Use Validity of Presumed Moral Harm by Forensic Psychologists.]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy* : fakh. zahalnodерж. nauk.-prakt. ta nauk.-metod. vyd. № 3 (32). DOI: 10.37566/2707-6849-2020-3(32)-15 [in Ukrainian].

Журавльова, М. (2021). Методика проведення психологічної експертизи моральних страждань, завданих групі осіб. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 125–134. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.09.

Вирішення окремих інтеграційних завдань у судово-почеркознавчій експертизі

Наталя Сиротенко *^a, Раса Тамошюнайте **^b, Валентина Абросимова ***^c

* Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2023-6518>, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

** Литовський центр судової експертизи Міністерства юстиції Литовської Республіки, м. Вільнюс, Литовська Республіка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0972-8391>, e-mail: rasele.tam@gmail.com

*** Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3767-5303>

^a Методологія, концепція, написання оригінального проекту.

^b Формальний аналіз.

^c Концепція, ресурси, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.10 УДК 343.98:81

Надійшло 25.11.2021 / Рецензовано 08.12.2021 / Прийнято до друку 13.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Реформи економічної системи й еволюція злочинності останніх років зумовили актуальність подальшого теоретичного розроблення діагностичних питань почеркознавчих досліджень. Завдяки значному розширенню меж наукового знання про закономірності письма та про методи криміналістичного дослідження почеркових об'єктів сучасний стан судово-почеркової експертизи дає змогу вирішувати широке коло питань ідентифікаційного й діагностичного характеру.

Авторки мали на меті продемонструвати складність почеркознавчих діагностичних досліджень підписного почерку, незмінну важливість подібних експертиз для практики судово-слідчих органів України. Публікацію присвячено сучасним проблемам дослідження почеркових реалізацій, виконаних зміненими рухами, та вирішенню ідентифікаційних і діагностичних завдань за такими об'єктами.

Викладено основні положення теорії судового почеркознавства із дослідження почеркових об'єктів, виконаних зміненими рухами, найчастіше зумовленими збивальними факторами природного характеру. Наведено приклади із експертної практики Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, Україна). Дослідженням доведено можливість вирішення

інтеграційних завдань судово-почеркознавчої експертизи із наведених почеркознавчих реалізацій.

Для розгляду поставлених питань застосовано такі методи: діалектичний, емпіричного дослідження, системно-структурного аналізу й синтезу, спостереження, порівняння, якісно-описувальний, графічний, експерименту й моделювання.

Ключові слова: підпис; почеркові реалізації; рукописні записи; судово-почеркознавча експертиза; ідентифікаційні й діагностичні дослідження; інтеграційний процес; збивальні природні та штучні фактори.

Постановка наукової проблеми

Сучасний стан судочинства в Україні характеризується посиленням основ змагальності, що, зі свого боку, потребує вирішення діагностичних питань під час проведення криміналістичних видів експертиз. Судово-почеркознавча експертиза не є винятком. Важливого значення набуває розв'язання питань зі встановлення умов виконання почеркознавчих об'єктів — рукописних записів (підписів), а саме: стану особи під час виконання рукописних записів (підписів), зовнішніх обставин, що впливали на процес писання. Вирішення неідентифікаційних завдань сприяє всебічному розгляду питань, що постають перед почеркознавчою експертизою, із метою подальшого використання її результатів для доказування на різних стадіях кримінального процесу, у процесі розгляду цивільних, господарських справ у судах різних видів юрисдикції й арбітражі.

Найчастіше об'єктами судових почеркознавчих експертиз стають підписи (короткі рукописні записи) у нотаріально завірених документах (заповітах, довіреностях, договорах позиттєвого

утримання, договорах дарування тощо) або в документах із оформлення будь-яких майнових (грошових) відносин. Зазначені письмові реалізації здебільшого виконано особами похилого (старечого) віку у хворобливому стані, у незвичних умовах (лежачи, напівлежачи тощо), із незвичним триманням письмового приладдя та ін. Розпізнавання ознак, які свідчать про конкретні умови виконання спірних почеркових об'єктів, пояснення природи їх походження мають суттєве значення для вирішення ідентифікаційних завдань.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Фізіологічну складову почеркового процесу почали вивчати в 1930-ті роки й докладно досліджували впродовж другої половини ХХ століття. Науковці-криміналісти послуговувалися у своїх напрацюваннях теорією І. П. Павлова щодо умовних рефлексів і динамічних стереотипів, результатами праць видатних фізіологів П. К. Анохіна й М. О. Бернштейна¹. Теоретичні засади криміналістичної ідентифікації виклав видат-

1 Павлов И. П. Избранные произведения. Москва, 1949. 638 с. ; Анохин П. К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. Москва, 1968. 548 с. ; Бернштейн Н. А. Некоторые назревающие проблемы регуляции двигательных актов. *Вопросы психологии*. 1957. № 6. С. 70—90 ; Судебно-почерковедческая экспертиза. Общая часть. Вып. I: Теоретические основы судебно-почерковедческой экспертизы (методическое пособие для экспертов, следователей, судей). Москва, 1988. С. 66—67.

ний науковець С. М. Потапов ², запропонувавши чітке визначення індивідуальності почерку, яка залежить від розбіжностей фізичних і психічних властивостей конкретної особи ³. Він зазначав, що почерк відображає результати впливу комплексу факторів — як тих, що мали місце у процесі формування почерку, так і супровідних.

Велике значення вчений надавав вивченню факторів, що впливають на характеристики рухів під час письма, розподіляючи їх на стійкі (загальний стан здоров'я, зір, фізіологічна будова руки, практично набуті навички письма) і такі, що впливають на процес письма за певних обставин (намагання особи змінити свій почерк або надати йому певні якості, самопочуття особи, а також поза особи під час письма (сидячи, стоячи, лежачи), цільове призначення та зміст документа, темп його виконання, якість письмового приладдя або паперу, деякі інші обставини) ⁴. У своїх роботах С. М. Потапов намагався ретельно розробити та систематизувати загальні ознаки почерку, у яких убачав властивості писемних рухів особи ⁵. Значну увагу в дослідженні почерку він приділяв постійності, повторюваності ознак, зважаючи на різний прояв ознак (варіантів), а виявлення закономірностей окремого почерку вважав завданням експертного дослідження. Слід зазначити, що роботи С. М. Потапова містять

важливі методологічні положення для судового почеркознавства, а саме:

- побудову напряму дослідження від загального до окремого, тобто вивчення загальних ознак обов'язково передуватиме аналізуванню окремих деталей;
- відокремлення початкової дії експертного дослідження — розгляду питання про умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта. У межах цього етапу підлягають вивченню загальний вигляд рукопису, його розмір і простір, який він займає, розміщення тексту щодо берегів і розділів, розташування рядків, окремих слів у зв'язку зі змістом та цільовим призначенням документа. Зазначене слугує підґрунтям для попередніх висновків про умови, які мали вплив на почерк у досліджуваному документі ⁶.

Видатний криміналіст А. І. Вінберг присвятив судовому почеркознавству низку робіт, зокрема першу радянську монографію із криміналістичної експертизи письма ⁷. Науковець як об'єкт ідентифікаційного дослідження розглядав не почерк окремо, а письмо загалом, приділяючи особливу увагу змісту спірного документа. Тобто наголошував на необхідності розглядати почерковий і смисловий бік письма

2 Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право*. 1940. № 1. С. 66—81.

3 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И. и др. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1938. С. 269.

4 Потапов С. М. Научное почерковедение. *Советское государство и право*. 1940. № 12. С. 84.

5 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И. и др. Указ. соч. С. 272.

6 Потапов С. М. Научное почерковедение ...

7 Винберг А. И. К вопросу о научных основах советской графической экспертизы. *Научная конференция, посвященная судебному почерковедению* : тез. докл. (Москва, 27—29.06.1951). Москва, 1951. С. 3—5 ; Его же. Криминалистическая экспертиза письма. Москва, 1940. 150 с. ; Его же. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. Москва, 1956. 220 с.

у взаємозв'язку; установлювати не тільки виконавця, а й автора документа. Наступні свої роботи він присвятив основам, методології та методиці ідентифікаційної експертизи загалом, а також подальшому розвитку судового почеркознавства. Постулати А. І. Вінберга (основні засади формування навичок письма; послідовність і зміст роботи експерта із відокремленням підготовчих дій (ознайомлення з наданими матеріалами й огляд документів); визначення порівняльного дослідження як порівняння результатів окремих досліджень кожного з досліджуваних об'єктів) викладено в загальній методиці дослідження почерку з метою ідентифікації виконавця⁸.

Поділяючи погляди С. М. Потапова й А. І. Вінберга, вагомий внесок у розвиток судового почеркознавства зробив радянський криміналіст О. Я. Єлісеєв. На початку наукової діяльності він приділяв увагу практичному боку експертизи: саме він сформулював визначення загальних та окремих ознак почерку, які актуальні до сьогодні⁹.

У цьому контексті обов'язково варто згадати також роботи О. У. Зіцера та Д. Д. Хмирова.

О. У. Зіцер розглядав почеркознавче дослідження як сукупність суто графічних характеристик почерку та певних особливостей, що притаманні окремому виконавцеві й проявилися незалежно від конфігурації літер і мимоволі. Такими особливостями він назвав

ознаки, які сьогодні визначають коло досліджень авторознавчої й лінгвістичної експертизи, а також загальний характер почерку, що залежить від стану нервово-рухових функцій організму особи, наявності рефлекторних немотивованих рухів у штрихах¹⁰. Слід згадати про проведену ним роботу з вивчення впливу на почерк стану зору та нервової системи з метою виявлення стійких ознак¹¹.

Д. Д. Хмиров сформулював положення про динамічну природу письма, розглядаючи її у поєднанні мінливості та стійкості¹². Динамічність, на його думку, є результатом впливу більшої або меншої письмової практики, цільового призначення документа, настрою, хворобливого стану особи, внутрішніх причин, а також свідомого намагання особи змінити свій почерк. Можна вважати цю думку прообразом сучасного тлумачення почерку як багаторівневої динамічної системи.

Значний вклад у судове почеркознавство зробив С. І. Тихенко. Він вивчав базові ідентифікаційні якості почерку — індивідуальність і стійкість. Під його керівництвом досліджено ці якості за навмисної зміни почерку скорописом¹³.

Науковець проаналізував усі етапи методики почеркознавчого дослідження та рекомендував починати дослідження спірного документа із пошуку в ньому ознак штучного виконання, що згодом трансформувалося у самостійну стадію — дослідження руко-

8 Вінберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма С. 130.

9 Елисеев А. А. Методическое письмо о судебно-графической экспертизе документов / под ред. проф. Н. Н. Бокариуса. Харьков, 1947. С. 13.

10 Зицер Е. У. О судебной экспертизе документов. *Социалистическая законность*. 1937. № 6. С. 73—74.

11 Его же. Наиболее устойчивые признаки почерка / Проблемы криминалистики. Москва, 1947. С. 31—37.

12 Хмыров Д. Д. Методика исследования письма. *Проблемы социалистического права*. 1939. № 6. С. 84.

13 Тихенко С. І. Судово-графічна експертиза рукописних текстів. Київ, 1946. С. 57.

пису(підпису) на незвичність виконання. Предметом вивчення С. І. Тихенка також ставали інші питання судового почеркознавства (зокрема, деяких ознак почерку, оцінювання експертом здобутих під час дослідження даних). Слід зазначити, що він радив вивчати й оцінювати загальні та окремі ознаки почерку в сукупності з їх локалізацією, розглядаючи таку ознаку, як частота повторюваності в почерку особи-виконавця.

Вагомий внесок у дослідження вибіркової та тимчасової змінності почерку зробили у довоєнний період ХХ століття В. Суровкін і В. Юдін, які виявили специфічність почеркових ознак у разі захворювання особи на маніакально-депресивний стан, різні види шизофренії, прогресивний параліч, епілепсію, хронічний алкоголізм.

Від 1950-х років діагностичний напрям судово-почеркознавчої експертизи розвивався більш динамічно. Серед досліджень якісно-описового характеру можна виокремити такі: визначення характеру впливу письмового приладдя на ознаки почерку (Н. С. Вольвач), установлення фізичної втоми (С. М. Вул), незвичного психофізіологічного стану (Г. Н. Гордєєва, В. Г. Грузкова), стану алкогольного сп'яніння (К. І. Костенко, Т. К. Нефедова та ін.), пози й матеріалу письма (Г. В. Рожкова), відсутності зорового контролю (А. С. Стаховська), травми мозку (В. А. Трубнікова, М. В. Шванкова), рукописних текстів, виконаних лівою рукою (М. С. Єліванова). Водночас досліджували вплив на формування почерку вікового фактора (І. М. Можар, В. В. Томілін)¹⁴.

Пізніше А. І. Манцвєтова, В. Ф. Орлова й І. А. Славуцька в роботі «Теоретичні основи судового почеркознавства» (1967) розглянули залежність типологічних властивостей особи під час письма в умовах збивальних факторів за допомогою рухового аналізатора.

У 1960–1970-ті роки В. В. Томілін у працях «Фізіологія, патологія та судово-медична експертиза письма» (1963) і «Основи судово-медичної експертизи письма» (1974)¹⁵ детально дослідив зміни почерку в разі різноманітних захворювань (психічних, загальних інфекцій, ендокринних розладів, авітамінозів, недорозвинутості), інтоксикацій (через приймання медикаментів, ураження органів зору й алкогольне сп'яніння) і пошкоджень (головного мозку, нервової системи), виокремивши їх діагностичні ознаки.

Подальший розвиток судового почеркознавства позначено якісно-описовими методиками дослідження рукописних текстів з ознаками незвичності письма за наявності різних версій, розробленими науковими колективами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз (В. В. Берзін, М. Я. Сегай, І. Я. Фрідман, Б. А. Штерн — про навмисну зміну виконавцем свого почерку; В. В. Берзін, З. О. Ковальчук, З. С. Меленєвська, А. Д. Топольський, С. Д. Павленко, М. Я. Сегай, Б. А. Штерн, С. А. Ципенюк, Т. М. Федоренко — про наслідування виконавцем почерку іншої особи), що увійшли до збірника «Судово-почеркознавча експертиза»¹⁶. Окремий внесок у діагностичні дослідження почерку зробив колектив авторів Харківського науково-дослідного інституту

14 Орлова В. Ф. Судебно-почерковедческая диагностика : учеб. пособ. Москва, 2006. 160 с.

15 Томилин В. В. Основы судебно-медицинской экспертизы письма. Москва, 1974. 125 с.

16 Ароцкер Л. Е., Богачкина Г. Р., Доброславская Е. Е., Кузина В. М., Манцвєтова А. И. и др. Судебно-почерковедческая экспертиза / редкол.: Е. Д. Добровольская, А. И. Манцвєтова, В. Ф. Орлова. Москва, 1971. 304 с.

судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»): 1972 року під редакцією видатного науковця Л. Ю. Ароцкера вийшла друком робота «Неідентифікаційні дослідження у почеркознавчій експертизі», у якій було визначено предмет неідентифікаційних досліджень почерку, викладено результати експериментальних досліджень залежності ознак почерку від впливу таких незвичних умов, як фізична втома, низька температура навколишнього середовища, незвичний психофізіологічний стан, фактор часу тощо. Зазначена робота мала методичний характер, описувала інформативні ознаки, наводила рекомендації з їх дослідження¹⁷.

Проблему вікової змінюваності почерку в 1980-ті роки розробляли криміналісти Київського НДІСЕ В. В. Липовський та Т. О. Чепульченко, результатом чого стали методичні рекомендації кількісного характеру з дослідження рукописів, виконаних особами похилого та старечого віку, які містили опис інформативних ознак, і методичний посібник якісно-описового характеру з дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку¹⁸. Станом на сьогодні останній внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України (реєстровий код 1.1.28), ним послуговуються експерти для проведення судово-почер-

кознавчих експертиз¹⁹. Тоді ж науковиця Білоруського НДІСЕ Г. А. Купріянова видала друком монографію «Методичні рекомендації вирішення судово-почеркознавчих діагностичних задач», у якій виокремила підзавдання й елементи структури процесу діагностичного дослідження, запропонувала концепцію вибіркової змінюваності ознак почерку, що залежить від впливу різних груп збивальних факторів, на основі ймовірно-статистичного аналізу визначила кількісні характеристики ймовірності версій у разі їх діагностування. Ця робота також перебуває на озброєнні експертів-почеркознавців (реєстровий код 1.1.27)²⁰.

Усе викладене вище свідчить про те, що діагностичний напрям у судовому почеркознавстві розвивався періодично, оскільки був важливим для розв'язання загальних ідентифікаційних завдань. На сучасному етапі, ґрунтуючись на попередніх окремих теоретичних розробках, науковці України вдосконалюють теоретичні й методичні основи судово-почеркознавчої експертизи. Варто додати, що розвиток судового почеркознавства має спадковий характер.

Початок 2000-х років відзначено науковими дослідженнями, присвяченими теоретичним і методичним питанням вирішення діагностичних завдань щодо змінених почеркових об'єктів. Значну увагу дослідники приділили дослідженню підписів як більш пошире-

17 Ароцкер Л. Е., Бродская А. Б., Вул С. М., Гордеева Г. Н., Грузкова В. Г., Можар И. М. Неидентификационные исследования в почерковедческой экспертизе / отв. ред. Л. Е. Ароцкер. Киев, 1972. 96 с.

18 Чепульченко Т. А., Смирнов А. В. Установление пожилого и старческого возраста исполнителя рукописного текста : метод. рек. Москва, 1984. 20 с. ; Липовский В. В. Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста : метод. пособ. для экспертов. Москва, 1983. 64 с.

19 Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України : офіц. веб-портал. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 24.11.2021).

20 Там само. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 24.11.2021).

ному об'єкту дослідження судово-почеркознавчих експертиз.

Так, 2001 року в КНДІСЕ розробили методичні рекомендації якісно-описового характеру для вирішення діагностичних завдань за підписами, виконаними з порушенням координації рухів. Пізніше було створено окрему діагностичну методiku, яка містила, зокрема, комп'ютерну програму *Dia* і давала змогу визначити вид збивальних факторів (природні або штучні), що вплинули на виконавця зміненого підпису²¹.

2010 року почеркознавці КНДІСЕ під керівництвом Т. О. Сукманової створили експертну систему *VESNA* зі встановлення конкретного збивального фактора, що впливав на виконавця підпису з ознаками незвичності письма²².

Співробітники Харківського НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») розробили кілька якісно-описувальних методик, унесених до Реєстру методик проведення судових експертиз Мін'юсту України: «Дослідження підписів, виконаних особами, які втратили зір внаслідок захворювань (катаракти, глаукоми)» (розробники: Т. В. Сохранич, В. Г. Абросимова; реєстровий код 1.1.46), «Методика дослідження підписів, виконаних зі зміною ознак власного підписного почерку» (розробники: Т. В. Сохранич, В. Г. Абросимова, Н. В. Сиротенко та ін.; реєстровий код 1.1.57). У співпраці з почеркознавцями КНДІСЕ та Севастопольського відділення ХНДІСЕ 2012 року створено «Методiku дослі-

дження записів і підписів, виконаних на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами» (розробники: О. В. Довженко та ін.; реєстровий код 1.1.55). Київські науковці розробили «Методiku почеркознавчого дослідження рукописних записів, виконаних особами в стані алкогольного сп'яніння» (розробники: С. С. Кириленко, Н. Д. Кириленко, Т. В. Будко, С. А. Долинківська, В. С. Виноградова, Ю. Б. Форіс; реєстровий код 1.1.61) і «Методiku почеркознавчого дослідження рукописних записів, виконаних зміненим почерком» (розробники: Т. О. Сукманова, М. Є. Бондар; реєстровий код 1.1.58)²³.

Використання наукових досягнень у галузі дослідження почеркових об'єктів, виконаних у незвичних умовах письма, нині дає змогу експертам-почеркознавцям вирішувати доволі широке коло діагностичних завдань.

Мета роботи

Реформування економічної системи та відповідна еволюція злочинності останніх років зумовили актуальність подальшого теоретичного розроблення діагностичних питань почеркознавчих досліджень.

Метою цієї статті є довести складність почеркознавчих діагностичних досліджень підписів (почерку), незмінну важливість подібних експертиз для практики судово-слідчих органів України шляхом викладення основ теорії судового почеркознавства та наведення прикладів із експертної практики.

21 Бондар М. Є., Головченко Л. М., Лисенкова В. В., Меленевська З. С., Смірнова А. І., Сукманова Т. О., Ципенюк С. А. Встановлення характеру збиваючих факторів при дослідженні підписів, що виконані з порушенням координації рухів : метод. рек. Київ, 2001. С. 36.

22 Створення експертної системи по встановленню конкретної збиваючої причини, що впливала на виконавця підпису : звіт про НДР / викон.: Т. О. Сукманова, М. Є. Бондар, К. П. Куріпко, В. М. Чепак та ін. Київ, 2010.

23 Реєстр методик URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 24.11.2021).

Викладення основного матеріалу дослідження

Підписи й рукописні записи малого обсягу все частіше стають об'єктами почеркознавчих досліджень у документах, де їх має виконувати певна особа. Актуальні також дослідження окремих рукописних записів у боргових розписках, передсмертних записках, анонімних повідомленнях — документах, що мають самостійний характер, або окремих підписів у договорах, розписках, текст яких виконано за допомогою знакодрукуювального пристрою, тощо.

Названі почеркові об'єкти часто виконано в незвичних умовах, а саме під впливом на того, хто пише, певних збивальних факторів,— тобто негативних обставин, що порушують процес письма та спричиняють зміни в почеркових реалізаціях, не характерні для звичайного почерку виконавця. Такими факторами можна вважати: вікові зміни організму; хвороби, пов'язані з порушенням письмово-рухових функцій; обмеження зорового контролю; незручна поза; алкогольне або наркотичне сп'яніння; стрес та ін.

Для вирішення експертних завдань щодо змінених почеркових об'єктів характерно суміщення цілей ідентифікаційного та діагностичного досліджень, тому їх розглядають як інтеграційні. Властивості почерку, відображені у його ознаках, є носіями як ідентифікаційної, так і діагностичної інформації, тому дослідження таких об'єктів стають єдиним інтеграційним процесом.

Слід зазначити, що дослідження значного кола почеркових об'єктів завжди були доволі складними. Навіть на сучасному етапі розвитку судового почеркознавства, за наявності в експертів цілої низки окремих методик для вирішення певних діагностичних завдань, дослідження змінених рукописних записів (підписів) залишається найскладнішим. Це обумовлено різними причинами: найчастіше — обмеженим обсягом досліджуваного об'єкта і, як наслідок, незначною кількістю почеркової інформації, що міститься у ньому, суттєвою деформацією літер та окремих штрихів у рукописних почеркових реалізаціях, відсутністю достатньої кількості зразків, за якими можна дослідити процес деградації письмово-рухової навички, значною варіативністю й нестійкістю зразків. Складність залишається навіть за високої кваліфікації та значного стажу роботи експерта²⁴.

Вирішення діагностичних завдань спрямоване на встановлення умов, у яких виконано досліджуваний рукопис — звичних чи певною мірою незвичних. Наукові розробки у почеркознавстві стверджують, що збереження ідентифікаційних властивостей почерку залежить від його індивідуальності та стійкості. У варіативності виявляється стійкість почерку. Основою стійкості є відносна постійність письмово-рухової навички. Вона складається з певного стереотипу й відносного його збереження. Маємо зауважити, що навичка сама по собі є завченою дією та необхідною умовою стійкості. Зважаючи на наведене, слід зазначити, що почеркові

24 Гайдамакіна Д. І., Дробішева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 21. С. 291—308. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.19 (дата звернення: 24.11.2021) ; Забуга А. В., Лилова Ю. Ю. До питання дослідження підписів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Там само*. 2019. Вип. 20. С. 241—252. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.18 (дата звернення: 24.11.2021).

ознаки можна розглядати в їх різних ви-
явах як у межах почерку однієї особи,
так і системи почерку загалом.

У першому випадку надано лише
характеристику ознак почерку, у дру-
гому — характеристику варіативності
почерку. Установлено чітку залежність
варіативності почерку від ступеня
виробленості письмово-рухової навич-
ки, від пристосування рухів конкретної
особи до різноманітних умов письма,
виконання різних завдань.

Для кожної особи, яка пише, харак-
терні власні індивідуальні навички,
яких вона набуває впродовж певного
часу. Можна сказати, що почерк кон-
кретної особи відбиває її індивідуальні
навички письма, опановані цією осо-
бою протягом усієї письмової практи-
ки, і містить окрему сукупність ознак.
Почерк осіб із недостатньою письмовою
практикою характеризується низькою
координацією рухів і, навпаки, людина,
навчена писати стійко, має скоордино-
вані письмові рухи. Зазначене свідчить
про те, що індивідуальність письма обу-
мовлена об'єктивними й суб'єктивними
причинами.

До об'єктивних умов передусім нале-
жать: методика навчання письма, вико-
нання домашнього завдання, дотриман-
ня підписів, використання певних видів
письмового приладдя.

Розглянемо, що відбувається під час
навчання письма. Завдяки виконанню
закріплених у прописах рухів для на-
писання конкретних письмових знаків,
формується зв'язок між словом, яке осо-
ба чує, промовляє, уявляє або читає,
і писанням, пов'язаним із рухами руки,
яка пише. На ці зв'язки впливають осо-
бисті якості особи й зовнішні умови,
які спричиняють певні рефлекси. Усе
це разом призводить до виникнення
індивідуального комплексу відхилень
від прописів (стандартів), визначити які

можна за варіантами в межах окремих
письмових знаків.

Суб'єктивними умовами є особисте
ставлення особи до процесу навчання
письма, анатомічна та біохімічна харак-
теристики апарату письма й особли-
вості нервової системи того, хто пише
(його мобільність і врівноваженість).

Під час проведення почеркознав-
чих досліджень необхідно враховувати
відносний характер стійкості ознак по-
черку та підписів. Зміни в них зазвичай
спричинено різноманітними фактора-
ми: природними та штучними.

Зупинимося на природних збиваль-
них факторах: внутрішніх і зовнішніх.
За часом впливу їх поділяють на віднос-
но постійні й тимчасові.

До внутрішніх факторів належать
будь-які захворювання нервової систе-
ми, що мають органічний характер
і пов'язані з анатомічними порушення-
ми тканин, функційні порушення, ней-
родинамічні за характером.

Зовнішні фактори визначають зміни
звичних умов письма. Зокрема, це: не-
звичне положення особи під час пись-
ма, характер освітлення, незручне три-
мання і/або використання незвичного
письмового приладдя тощо.

Підсумуємо викладене вище: за кар-
актером впливу збивальні фактори
розподіляються на природні та штуч-
ні, які можуть бути або тимчасовими,
або відносно постійними. Залежно від
прояву певних змін у почеркових реалі-
заціях вони можуть бути незначними,
малопомітними або такими, що вияви-
лися яскраво.

Можливість визначити характер
незвичності (постійний або тимчасо-
вий), вид збивальних факторів (природ-
ні або штучні), їх групи (внутрішні або
зовнішні) залежить від ступеня вираз-
ності діагностичних ознак у досліджу-
ваному почерковому об'єкті, наявності

чи відсутності достатньої кількості порівняльного матеріалу, його якості, даних про особистість передбачуваного виконавця й обставини складання спірного документа²⁵.

Науково обґрунтувала та класифікувала збивальні фактори Г. А. Купріянова на початку 1980-х років²⁶.

Також суттєвий внесок у теоретичне й методичне забезпечення судової почеркознавчої експертизи щодо вирішення діагностичних завдань зробила В. Ф. Орлова²⁷.

Г. А. Купріянова також розробила алгоритм повного діагностичного дослідження почеркових об'єктів, що містить вирішення таких підзавдань:

- 1) установлення факту незвичного виконання письма у досліджуваному документі;
- 2) порівняльне дослідження, оцінювання значущості діагностичних ознак, їх збіжностей і відмінностей;
- 3) визначення постійного або тимчасового характеру збивальних факторів;
- 4) розпізнавання виду збивальних факторів (природні або штучні);
- 5) з'ясування певної групи збивальних факторів чи конкретної збивальної причини.

Послідовність вирішення зазначених підзавдань забезпечено відповідними елементами структури діаг-

ностичного процесу: рівнями, етапами, стадіями, за якими закріплено свої підзавдання.

У структурі вирішення діагностичних завдань виокремлено три етапи (підготовчий, ідентифікаційний і діагностичний), об'єднані у два рівні (попереднє дослідження й діагностування незвичності письма та її причин)²⁸.

Станом на сьогодні під час проведення конкретних експертних досліджень змінених рукописних записів (підписів) у експертів часто виникають труднощі на кожному з етапів, особливо щодо більш точного оцінювання значущості виявлених діагностичних ознак і, відповідно, подальшого розпізнавання виду й характеру збивальних факторів, що вплинули на процес письма, а також установлення комплексу ознак, характерних для конкретної збивальної причини або групи збивальних причин.

Слід зазначити, що запорукою успішного вирішення діагностичного завдання є якість підготовленого для дослідження матеріалу, а саме: обсяг порівняльного матеріалу (зразків почерку (підпису)), їх відповідність досліджуваному об'єкту за часом виконання, співставність складу літер і їх сполучень, цільове призначення самого документа²⁹.

25 Свиридова Л. В., Абросимова В. Г., Сиротенко Н. В. Актуальні питання призначення та проведення судово-почеркознавчої експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : мат-ли круглого столу (Львів, 25.01.2018). Львів, 2019. С. 118–119.

26 Купріянова А. А. Неидентификационные (диагностические) признаки в судебно-почерковедческой экспертизе и основы их систематизации. *Современное состояние судебно-почерковедческой экспертизы и перспективы ее развития* : мат-лы Всесоюз. науч.-практ. семинара (Куйбышев, окт. 1980). Москва, 1981. С. 128–142.

27 Орлова В. Ф. Указ. соч.

28 Купріянова А. А. Методические рекомендации решения судебно-почерковедческих диагностических задач. Минск, 1982. 61 с.

29 Иванова Е. В. Значение для доказывания материалов, направляемых на экспертное исследование. *Криміналістика XXI століття* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26.11.2010). Харків, 2010. С. 632–636.

Необхідною умовою за всіма почеркознавчими методиками з діагностичних досліджень є надання відомостей про особистість виконавця: стан його здоров'я (зафіксований у медичній документації: картках, історіях хвороб, довідках тощо), а також інформації, яка стосується безпосередньо умов виконання досліджуваного документа (протокол допиту, пояснення тощо).

Маємо додати, що такі відомості найчастіше ніколи не надають під час первинного надходження матеріалів на експертизу. Здебільшого експерт-почеркознавець користується своїм правом заявляти клопотання про надання матеріалів і зразків, необхідних для проведення експертизи, закріпленим у п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5³⁰.

Навіть у разі надання відповіді на клопотання експерта орган, який призначив проведення експертизи, не завжди виконує це прохання, помилково недооцінюючи значення таких відомостей для вирішення діагностичних завдань.

Наявність відповідних даних полегшує виявлення й аналіз порушень у досліджуваній почерковій реалізації, формування висновків.

Наведемо кілька прикладів із практики проведення судово-почеркознавчих експертиз у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *Центр*).

До Центру надійшла ухвала одного з обласних районних судів про призначення проведення судово-почеркознав-

чої експертизи підпису від імені гр-на Б. як спадкодавця у заповіті.

Із матеріалів справи вбачалося, що гр-н Б. помер за два дні після оформлення спірного документа у 54 роки. Цей факт підтверджено свідоцтвом про смерть. Причина смерті — цироз печінки.

Для дослідження надали значний обсяг порівняльного матеріалу — понад 80 вільних зразків підпису гр-на Б. і його почерку в різнохарактерних за цільовим призначенням документах, виконаних як протягом 10 років до дати складання спірного заповіту, так і за 1–2 роки до цієї події.

Експерт визначив склад підпису — таку транскрипцію та зв'язність: «Е» монограма з літер «НБ» — «ывал» + безлітерні штрихи + розчерк — додатковий штрих.

Оглядом досліджуваного підпису експерт установив, що підпис виконано рухами простої будови.

Координацію рухів першої групи знижено, темп уповільнений, про що свідчать кутастість літер і безлітерних штрихів, нерівномірне натискання.

Водночас спостерігається порушення координації рухів другої групи. Про це свідчать: нестійкий розмір літер (від малого до середнього), розстановка (від малої до середньої), нахил (у межах правого).

До того ж у досліджуваному підписі наявні ознаки, характерні для рухів з високим ступенем виробленості.

Також у досліджуваному підписі мали місце порушення просторової орієнтації у виконанні окремих літер поверх інших («Н», «ы»), змістової організації письма через зайві штрихи (*див. рис. 1*).

³⁰ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 24.11.2021).



Рис. 1. Зображення досліджуваного підпису від імені гр-на Б.

Виявлені на першій стадії дослідження зазначені вище ознаки, порушення координації I та II груп, просторової орієнтації, змістової організації письма в досліджуваному підписі дали експертів змогу зробити припущення про виконання досліджуваного підпису під впливом якихось збивальних факторів.

Подальшим порівняльним дослідженням підпису від імені гр-на Б. у заповіті від його імені зі зразками підпису й почерку гр-на Б. фахівці встановили збіжність ступеня виробленості, будови рухів і таких окремих ознак: форми рухів під час виконання елементів низки літер та їх частин, форми рухів на з'єднанні елементів літер і безлітерних штрихів, напрямку рухів під час виконання окремих літер та розчерку, розміщення рухів за вертикаллю та горизонталлю під час виконання частин письмових знаків і їх елементів, протяжність за вертикаллю та горизонталлю, послідовність рухів під час виконання елементів літери.

Також експерт виявив розбіжність темпу виконання (у зразках — без уповільнення), відсутність у зразках підпису та почерку гр-на Б. порушень координації рухів I та II груп, нахилу, розміру, розстановки, а також просторової організації та змістової організації письма (див. рис. 2—5).

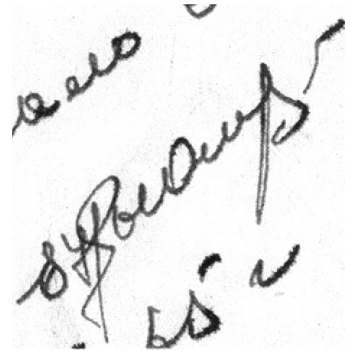


Рис. 2



Рис. 3

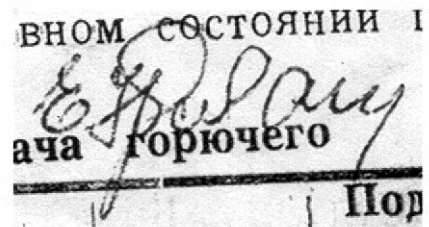


Рис. 4

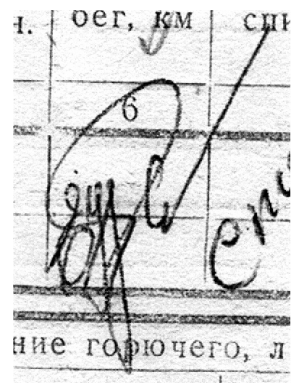


Рис. 5

Рис. 2—5. Зображення зразків підпису гр-на Б.

Проаналізувавши отримані шляхом порівняльного дослідження дані, експерт дійшов висновку про виконання досліджуваного підпису гр-м Б.

Виявлені розбіжності темпу, координації рухів I та II груп, просторової та змістової організації письма, які спостерігалися тільки у досліджуваному підписі й відсутні у зразках підпису та почерку гр-на Б., фахівці визнали несуттєвими в ідентифікаційному плані, але це дало змогу дійти висновку, що досліджуваний підпис зазначена особа виконала під впливом збивальних факторів (як зовнішніх, так і внутрішніх), серед яких могли бути і хворобливий стан; і незвична підкладка; і незвична поза, що спричинила втому руки, яка пише, тощо³¹.

Наступну судово-почеркознавчу експертизу виконано за ухвалою одного з районних судів міста. Спірною виявилася заява від імені гр-на З., за датою виконана за три роки до винесення ухвали про призначення експертизи. Представник позивача стверджував, що гр-н З. цієї розписки не підписував. Відповідачі за справою наголошували, що підпис гр-на З. змінився внаслідок захворювання.

На вирішення судово-почеркознавчої експертизи поставили 2 питання:

- 1) чи виконав досліджуваний підпис саме гр-н З.;
- 2) чи не навмисно гр-н З. спотворив свій підпис.

Для порівняльного дослідження експертам надали вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки підпису гр-на З.

Ознайомившись із матеріалами справи, експерт заявив клопотання про

надання додаткових зразків підпису й почерку гр-на З. у різнохарактерних документах, наближених за терміном виконання до досліджуваного, а також відомостей про стан його здоров'я як на період складання спірної заяви, так і станом на сьогодні³².

У подальшому на виконання клопотання експерта суд додатково надав вільні зразки підпису й почерку гр-на З., витяг із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого міської поліклініки.

Згідно із зазначеним витягом гр-н З. за 6 місяців до дати складання спірного документа проходив курс лікування з діагнозом: ДЕП II ступеня (гіпертонічна, атеросклеротична) із вестибулярним синдромом, підкорковим синдромом (регідно-кінетична форма). Стан погіршився за рік після дати складання розписки. Ще рік потому гр-ну З. поставлено діагноз: хвороба Паркінсона «акінетико-ригідної форми з помірно вираженою постуральною нестійкістю II ступеня тяжкості за шкалою Хена-Яра».

Звернувшись до медіаресурсів, експерт з'ясував, що цей ступінь супроводжують гіпокінезія, ригідність і тремор у кінцівках з обох боків. Гіпокінезія — зменшення нормального обсягу, амплітуди або швидкості автоматичних чи довільних рухів. Термін «акінезія» іноді застосовують для визначення вираженого обмеження або амплітуди рухів. Ригідність м'язів — це збільшення їх тону та відсутність реакції на зовнішні подразники.

Надалі експерт проаналізував наданий порівняльний матеріал і дійшов таких висновків: вільні зразки підпису

31 Архів ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2002 рік.

32 Ботнар В. Тактические требования к проведению судебных экспертиз и составлению экспертного заключения. *Legea și Viața. Cerințe tactice la efectuarea expertizelor judiciare și întocmirea raportului de expertiză judiciară* : Masă rotundă științifico-practică internațională cu genericul (Moldova, 02.10.2020). 2020. С. 63–65.

гр-на З. надано в однохарактерних документах, виконаних за рік до спірної розписки; умовно-вільні зразки його підпису та почерку містять документи, виконані два роки потому. До нинішнього часу належали також експериментальні зразки почерку й підпису. Простежується збільшення порушення координації рухів I та II груп, залежно від часу виконання, що зумовлено розвитком хвороби особи, погіршенням стану здоров'я і відповідає зазначеним симптомам у витягу з медичної карти хворого (див. рис. 6—9).

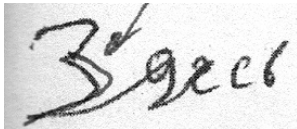


Рис. 6

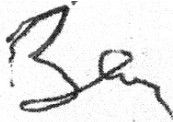


Рис. 7

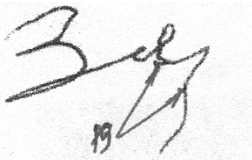


Рис. 8

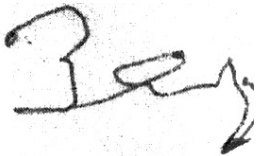


Рис. 9

Рис. 6—9. Зображення зразків підпису гр-на З.

На наступному етапі дослідження визначено транскрипцію та зв'язність підпису (а саме: «З» + «а» + безлітерні штрихи + розчерк) і такі загальні ознаки: виконання підпису простими рухами, характерними для високовиробле-

них, темп швидкий; розмір літери «а» і безлітерних штрихів у межах середнього; розгін до великого; правий нахил; ламана лінія рядка, що піднімається. На початку підпису спостерігали рефлекторні штрихи під час виконання початкової частини першого елемента літери «З» (див. рис. 10).



Рис. 10. Зображення досліджуваного підпису від імені гр-на З.

Порівняльним дослідженням підпису від імені гр-на З. зі зразками його підпису й почерку встановлено збіжності транскрипції, усіх зазначених загальних, зокрема й рефлекторного штриха, і таких окремих ознак: форми рухів під час виконання літер і їх елементів, форми окресленої площини під час з'єднання та форми рухів під час з'єднання елементів літер і літер, розчерку з попереднім письмовим знаком, форми й напрямку рухів під час виконання розчерку, відносної протяжності рухів за вертикаллю під час виконання безлітерних штрихів, розміщення рухів за вертикаллю під час виконання вершин та основ письмових знаків.

Згадані збіжні загальні й окремі ознаки виявилися стійкими, експерт визнав їх суттєвими та такими, що утворюють індивідуальну сукупність, характерну для підписного почерку гр-на З., і надади експертів змогу дійти позитивного категоричного висновку про виконання зазначеною особою підпису в розписці від його імені. Наявність у зразках підпису й почерку гр-на З. діагностичних ознак на ідентифікаційний висновок не вплинули, тому що вони стосувалися природних збивальних факторів,

до яких також належить хворобливий стан³³.

Висновки

Наведені приклади наочно свідчать, що суміщення цілей ідентифікаційного й діагностичного досліджень є характерним для вирішення експертних завдань щодо змінених почеркових об'єктів. Кожну властивість, відображену в ознаках підписного почерку, розглянуто як джерело інформації — як ідентифікаційної, так і діагностичної,— а дослідження, проведені для вирішення такого інтеграційного завдання,— як єдиний процес.

Підтверджено думку В. Ф. Орлової про те, що, залежно від того, яке завдання — ідентифікаційне чи діагностичне — є кінцевим завданням експертизи, відповідно діагностичне або ідентифікаційне у процесі дослідження виступатиме підзавданням³⁴. У другому прикладі суд поставив питання як про тотожність виконавця підпису, так і про умови виконання підпису (штучні збивальні фактори). При цьому неможливо було визначити, яке із завдань було основним завданням дослідження, а яке стало його підзавданням. Тут інтеграційний характер дослідження відбився у взаємозв'язку обох експертних завдань елементарного характеру. Отже, інтеграційне завдання за своєю суттю є складним (на відміну від завдань елементарного характеру — ідентифікаційного або діагностичного).

Крім того, викладене вище вкотре яскраво засвідчило, що надання правильних висновків під час проведення судово-почерковознавчих експертиз

із вирішення інтеграційних ідентифікаційних і діагностичних завдань безпосередньо залежить від якості підготовки наданого матеріалу, а саме: значного обсягу порівняльних зразків почерку й підпису особи, яку перевіряють, різнохарактерності наданих документів, наявності відомостей про стан здоров'я такої особи, відомостей про умови виконання спірного документа тощо.

Решение

отдельных интеграционных задач в судебно-почерковедческой экспертизе
Наталья Сиротенко, Раса Тамошюнайте, Валентина Абросимова

Реформи економічної системи і еволюція преступності последних лет обусловили актуальность дальнейшей теоретической разработки диагностических вопросов почерковедческих исследований. Благодаря значительному расширению границ научного знания о закономерностях письма и о методах криминалистического исследования почерковых объектов, современное состояние судебно-почерковедческой экспертизы позволяет решать широкий круг вопросов идентификационного и диагностического характера.

Целью авторов было продемонстрировать сложность почерковедческих диагностических исследований подписного почерка, неизменной важности подобных экспертиз для практики судебно-следственных органов Украины. Публикация посвящена современным проблемам исследования почерковых реализаций, выполненных изменёнными движениями, и решению идентификационных и диагностических задач по таким объектам.

33 Архів ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2015 рік.

34 Орлова В. Ф., Шляхов А. Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы. *Актуальные проблемы теории судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Москва, 1984. С. 49—54.

Изложены основные положения теории судебного почерковедения по исследованию почерковых объектов, выполненных изменёнными движениями, преимущественно обусловленными сбивающими факторами естественного характера. Приведены примеры из экспертной практики Национального научного центра «Институт судебных экспертиз им. Засл. проф. М. С. Бокариуса» (г. Харьков, Украина). Исследованием доказана возможность решения интеграционных задач судебно-почерковедческой экспертизы по приведённым почерковедческим реализациям.

Для рассмотрения поставленных вопросов использованы следующие методы: диалектический, эмпирического исследования, системно-структурного анализа и синтеза, наблюдения, сравнения, качественно-описательный, графический, эксперимента и моделирования.

Ключевые слова: подпись; почерковые реализации; рукописные записи; судебно-почерковедческая экспертиза; идентификационные и диагностические исследования; интеграционный процесс; сбивающие естественные и искусственные факторы.

Solving certain integration tasks in forensic handwriting analysis

*Natalia Syrotenko, Rasa Tamoshiunaite,
Valentyana Abrosymova*

Economic system reforms and corresponding crime evolution in recent years have determined relevance of further theoretical development of diagnostic issues of handwriting research. Due to significant expansion of scientific knowledge boundaries about the laws of writing and methods of forensic examination of handwriting objects, current state of forensic handwriting examination allows to solve a wide range of issues of identification and diagnostic nature.

The aim of the authors was to demonstrate complexity of handwriting diagnostic research of signature handwriting, constant importance of such examinations for the practice of judicial and investigative bodies of Ukraine. This publication is devoted to modern issues of research of the handwriting realizations performed through changed movements and the decision of identification and diagnostic tasks on such objects.

The main provisions of forensic handwriting theory on research on handwriting objects made by altered movements, mainly due to confusing factors of natural character. Examples from forensic practice of National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» (Kharkov, Ukraine). The research proved possibility of solving integration tasks of forensic handwriting analysis of the above handwriting realizations.

The following methods: dialectical, empirical research, system-structural analysis and synthesis, observation, comparison, qualitative-descriptive, graphic, experiment and modeling ones were used to consider asked questions.

Keywords: signature; handwriting realizations; handwritten records; forensic handwriting analysis; identification and diagnostic tests; integration process; confusing natural and artificial factors.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторки внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики,

написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Anokhin, P. K. (1968). *Biologiya i neurofiziologiya uslovnogo refleksa* [Biology and Neurophysiology of Conditioned Reflex]. Moskva [in Russian].
- Arotsker, L. E., Bogachkina, G. R., Dobroslavskaya, E. E., Kuzina, V. M., Mantsvetova, A. I. i dr. (1971). *Sudebno-pocherkovedcheskaia ehkspertiza* [Forensic Handwriting Analysis]; redkol.: E. D. Dobrovolskaia, A. I. Mantsvetova, V. F. Orlova. Moskva [in Russian].
- Arotsker, L. E., Brodskaya, A. B., Vul, S. M., Gordeeva, G. N., Gruzskova, V. G., Mozhar, I. M. (1972). *Neidentifikatsionnye issledovaniia v pocherkovedcheskoi ehkspertize* [Non-identification Researches in Handwriting Analysis]; otv. red. L. E. Arotsker. Kiev [in Russian].
- Bernshtein, N. A. (1957). *Nekotorye nazrevaiushchie problemy reguliatsii dvigatelnykh aktov* [Some Emerging Problems of Regulation of Motor Acts]. *Voprosy psikhologii*. № 6 [in Russian].
- Bobrov, N. A., Vinberg, A. I., Golunskii, S. A., Gromov, V. I. i dr. (1938). *Kriminalistika. Tekhnika i taktika rassledovaniia prestuplenii* [Criminalistics. Technique and Tactics of Crime Investigation]; pod red. A. Ia. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Bondar, M. Ye., Holovchenko, L. M., Lysenkova, V. V., Melenevska, Z. S., Smirnova, A. I., Sukmanova, T. O., Tsypeniuk, S. A. (2001). *Vstanovlennia kharakteru zbyvaiuchykh faktoriv pry doslidzhenni pidpysiv, shcho vykonani z porushenniam koordynatsii rukhiv* [Establishing Nature of Confounding Factors while Research on Signatures Made in Violation of Coordination of Movements]; metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Botnar, V. (2020). *Takticheskie trebovaniia k provedeniiu sudebnykh ehkspertiz i sostavleniiu ehkspertnogo zakliucheniiia* [Tactical Requirements for Conducting Forensic Examinations and Drawing up Forensic Expert Conclusion]. *Legea și Viața. Cerințe tactice la efectuarea expertizelor judiciare și întocmirea raportului de expertiză judiciară* : Masă rotundă științifico-practică internațională cu genericul (Moldova, 02.10.2020) [in Russian].
- Chepulchenko, T. A., Smirnov, A. V. (1984). *Ustanovlenie pozhilogo i starchyego vozrasta ispolnitelia rukopisnogo teksta* [Determining Elderly and Old Age of Handwritten Text Performer]: metod. rek. Moskva [in Russian].
- Eliseev, A. A. (1947). *Metodicheskoe pismo o sudebno-graficheskoi ehkspertize dokumentov* [Methodical Letter on Forensic Graphic Examination of Documents]; pod red. prof. N. N. Bokarius. Kharkov [in Russian].
- Haidamakina, D. I., Drobysheva, O. S., Hrinenko, L. O., Matsiuk, O. V. (2020). *Doslidzhennia korotkykh rukopysnykh zapysiv, vykonanykh osobamy pokhyloho ta starechoho viku* [Research on short Mmade by Elderly and Old Age People]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.19 [in Ukrainian].
- Ivanova, E. V. (2010). *Znachenie dlia dokazyvaniia materialov, napravliaemykh na ehkspertnoe issledovanie* [Significance for Proving the Materials Sent for Forensic Research]. *Kriminalistika XXI stolittia* : mat-li mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26.11.2010). Kharkiv [in Russian].
- Khmyrov, D. D. (1939). *Metodika issledovaniia pisma* [Methods of Writing Research]. *Problemy sotsialisticheskogo prava*. № 6 [in Russian].
- Kupriianova, A. A. (1981). *Neidentifikatsionnye (diagnosticheskie) priznaki v sudebno-pocherkovedcheskoi ehkspertie i osnovy ikh sistematsiatsii* [Non-identifying (Diagnostic) Signs in Forensic Handwriting Analysis and the Basics of their Systematization]. *Sovremennoe sostoianie sudebno-pocherkovedcheskoi ehkspertizy i perspektivy ee razvitiia* : mat-ly Vsesoiuz. nauch.-prakt. seminar (Kuibyshev, okt. 1980). Moskva [in Russian].
- Kupriianova, A. A. (1982). *Metodicheskie rekomendatsii resheniia sudebno-pocherkovedcheskikh diagnosticheskikh zadach* [Methodical Recommendations for Solving Forensic Handwriting Diagnostic Issues]. Minsk [in Russian].
- Lipovskii, V. V. (1983). *Kriminalisticheskoe issledovanie podpisei, vypolnennykh ot imeni lits pozhilogo i starchyego vozrasta* [Forensic Analysis of Signatures Made on Behalf of Elderly and Old Age People]: metod. posob. dlia ehkspertov. Moskva [in Russian].
- Orlova, V. F. (2006). *Sudebno-pocherkovedcheskaia diagnostika* [Forensic Handwriting Diagnostics]: ucheb. posob. Moskva [in Russian].
- Orlova, V. F., Shliakhov, A. R. (1984). *Printsipy klassifikatsii zadach kriminalisticheskoi ehkspertizy* [Classification Principles of Forensic Examination Tasks]. *Aktualnye problemy teorii sudebnoi ehkspertizy*. Moskva [in Russian].

- Pavlov, I. P. (1949). *Izbrannyye proizvedeniia* [Selected Works]. Moskva [in Russian].
- Potapov, S. M. (1940). Nauchnoe pocherkovedenie [Scientific Handwriting]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. № 12 [in Russian].
- Potapov, S. M. (1940). Printsipy kriminalisticheskoi identifikatsii [Principles of Forensic Identification]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. № 1 [in Russian].
- Stvorennia ekspertnoi systemy po vstanovlenniu konkretnoi zbyvaiuchoi prychny, shcho vplyvala na vykonavtsia pidpysu [Creating Expert System to Identify Specific Confusion Cause that Affected Signature] (2010) : zvit pro NDR ; vykon.: T. O. Sukmanova, M. Ye. Bondar, K. P. Kuripko, V. M. Chepak ta in. Kyiv [in Ukrainian].
- Sudebno-pocherkovedcheskaia ehkspertiza (1988). Obshchaia chast. Vyp. I: Teoreticheskie osnovy sudebno-pocherkovedcheskoi ehkspertizy. (Metodicheskoe posobie dlia ehkspertov, sledovatelei, sudei) [Forensic Handwriting Analysis. Common part. Issue. I: Theoretical Foundations of Forensic Handwriting Analysis. (Guidance Manual for Forensic Experts, Investigators, Judges)]. Moskva [in Russian].
- Svyrydova, L. V., Abrosymova, V. H., Syrotenko, N. V. (2019). Aktualni pytannia pryznachennia ta provedennia sudovo-pocherkoznavchoi ekspertyzy [Current Issues of Appointment and Conduct of Forensic Handwriting Examination]. *Sudova ekspertyza: suchasnist ta maibutnie : mat-ly kruhloho stolu* (Lviv, 25.01.2018). Lviv [in Ukrainian].
- Tomilin, V. V. (1974). *Osnovy sudebno-meditsynskoi ehkspertizy pisma* [Fundamentals of Forensic Writing Analysis]. Moskva [in Russian].
- Tykhenko, S. I. (1946). *Sudovo-hrafichna ekspertyza rukopysnykh tekstiv* [Forensic Graphic Examination of Manuscripts]. Kyiv [in Ukrainian].
- Vinberg, A. I. (1940). *Kriminalisticheskaia ehkspertiza pisma* [Forensic Handwriting Analysis]. Moskva [in Russian].
- Vinberg, A. I. (1951). K voprosu o nauchnykh osnovakh sovetskoi graficheskoi ehkspertizy [On the Issue of Scientific Foundations of the Soviet Forensic Graphic Analysis]. *Nauchnaia konferentsiia, posvashchennaia sudebnomu pocherkovedeniiu : tez. dokl.* (Moskva, 27—29.06.1951). Moskva [in Russian].
- Vinberg, A. I. (1956). *Kriminalisticheskaia ehkspertiza v sovetskom ugolovnom protsesse* [Forensic Examination in Soviet Criminal Procedure]. Moskva [in Russian].
- Zabuha, A. V., Lylova, Yu. Yu. (2019). Do pytannia doslidzhennia pidpysiv, vykonanykh osobamy pokhlyoho ta starechoho viku [On the Issue of Research on Signatures Made by Elderly and Old Age People]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.18 [in Ukrainian].
- Zitser, E. U. (1937). O sudebnoi ehkspertize dokumentov [About Forensic Examination of Documents]. *Sotsialisticheskaia zakonnost*. № 6 [in Russian].
- Zitser, E. U. (1947). Naibolee ustoychivyye priznaki pocherka [The Most Stable Signs of Handwriting]/ *Problemy kriminalistiki*. Moskva [in Russian].

Сиротенко, Н., Тамошняйте, Р., Абросимова, В. (2021). Вирішення окремих інтеграційних завдань у судово-почеркознавчій експертизі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 135—152. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.10.

Проблеми судових інженерно-екологічних експертиз за екологічними правопорушеннями під час видобування корисних копалин

Ірина Тарарака *

* Аспірантка, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3671-1288>, e-mail: tararaka_hniise@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.11 УДК 343.98:502/504

Надійшло 30.09.2021 / Рецензовано 13.10.2021 / Прийнято до друку 09.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Розглянуто основні проблеми призначення та проведення судових інженерно-екологічних експертиз в адміністративно-судочинстві у разі виявлення правопорушень під час видобування корисних копалин.

Метою дослідження є узагальнення проблем призначення та проведення судових інженерно-екологічних експертиз (досліджень) за фактами вчинення адміністративного проступку під час користування надрами та надання практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Визначено суб'єктів, які можуть бути учасниками публічно-правових спорів та ініціаторами залучення експерта для виконання досліджень в адміністративних провадженнях під час розгляду екологічних правопорушень. Визначено предмет і завдання судової інженерно-екологічної експертизи та види об'єктів, які надають судовим експертам для виконання названих досліджень.

Розкрито умови якісного проведення інженерно-екологічних експертиз та вирішення поставлених перед експертом завдань, що залежить від правильного формулювання запитань експертові та повноти надання об'єктів дослідження. Запропоновано орієнтовний перелік запитань, які судові експерти мають змогу вирішити в межах проведення зазначених експертиз.

Розглянуто можливість і необхідність проведення натурального огляду експертом місця події.

Аналіз літератури свідчить про недостатню розробленість понять предмета й об'єкта цього виду експертиз.

Окреслено перспективні напрями вдосконалення теоретичних знань і практичної діяльності як судових експертів, так і суб'єктів (органів), що розглядають цей вид екологічних порушень.

Ключові слова: *судова інженерно-екологічна експертиза; адміністративне судочинство; видобування корисних копалин; користування надрами; органи виконавчої влади; природоохоронне законодавство.*

Постановка наукової проблеми

Природні й антропогенні зміни об'єктів навколишнього природного середовища у разі інтенсивного та нераціонального використання природних ресурсів спричиняють екологічні проблеми, зумовлені локальним руйнуванням природних об'єктів.

Господарська діяльність надрокористувачів під час видобутку корисних копалин створює умови для неефективного й нераціонального використання земельних ресурсів. Вирішення спорів внаслідок застосування адміністративного примусу уповноваженими державними органами виконавчої влади не завжди є обґрунтованим і в деяких випадках потребує детального розгляду в суді для з'ясування причин і обставин вчинення правопорушень.

Розглядаючи адміністративні справи, судові інженерно-екологічні експертизи (далі — СІЕЕ) призначають із метою з'ясувати фактичні обставини щодо недотримання вимог природоохоронного законодавства, які мають значення для вирішення цих справ.

Проведення СІЕЕ в адміністративному судочинстві потребує надання відповідей на комплекс питань про обставини, які призвели до екологічного правопорушення під час користування надрами.

У сучасній науковій літературі практично не досліджено законодавче, нормативно-правове та нормативно-технічне забезпечення здійснення СІЕЕ й умов їх проведення, оскільки ці експертизи як окремий вид запроваджено лише 2011 р.

Станом на сьогодні також не досліджено питання щодо визначення предмету, завдань та об'єкта СІЕЕ екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин, відсутнє методичне забезпечення проведення досліджень таких екологічних правопорушень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питаннями судової експертизи опікувалися такі зарубіжні вчені: E. Zebek, D. Solodov, D. Magherescu¹. Окрім того, проблематику надрокористування

1 Див., напр.: Zebek E., Solodov D. Environmental Forensic Examinations in Poland: a Case Study. *Journal for european environmental & planning law*. 2021. February. P. 103–123. DOI: 10.1163/18760104-18010007 (дата звернення: 23.09.2021) ; Magherescu D. Achieving Defense by Means of Forensic Science During the Criminal Proceedings in Romania. *Revista Brasileira de Direito Processual Penal*. 2020. Vol. 6. No. 1. P. 117–146. DOI: 10.22197/rbdpp.v6i1.302 (дата звернення: 23.09.2021).

докладно вивчали А. Frelih-Larsen, M. Swartz та ін.²

Однак, міжнародних досліджень, що вивчають судову експертизу в адміністративних провадженнях у разі розгляду екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин, недостатньо через відсутність такого виду в європейських реєстрах, тому підґрунтям для цієї статті є праці вітчизняних фахівців.

Теоретичні основи надрового права відображено в наукових працях українських учених: О. Ю. Макаренка, О. О. Сурілової, Н. О. Максименцевої,

Р. С. Кіріна³. На жаль, українська наукова спільнота приділяла й приділяє недостатньо уваги основам та особливостям проведення СІЕЕ. Натомість такі науковці, як О. М. Головань, Н. Ю. Гончарук, Е. І. Майорова, А. Н. Петрухіна⁴ докладно розглядали у своїх роботах теоретичне підґрунтя проведення судово-екологічних експертиз.

Деякі положення й теоретичні основи проведення СІЕЕ досліджено у працях вітчизняних науковців і дослідників, поміж яких: І. В. Богданюк, Л. Г. Бордюгов, О. Є. Васюков, І. П. Крайнов, В. В. Сабадаш, В. І. Уberman⁵.

- 2 Див., напр.: Frelih-Larsen A., Hinzmann M., Ittner S. The 'Invisible' Subsoil: An Exploratory View of Societal Acceptance of Subsoil Management in Germany. *Sustainability*. 2018. 10 (9). 3006. DOI: 10.3390/su10093006 (дата звернення: 23.09.2021); Swartz M., Misstear B., Daly D., Farrell E. R. Assessing subsoil permeability for groundwater vulnerability. *Quarterly Journal of Engineering Geology and Hydrogeology*. 2003. 36 (2). P. 173–184. DOI: 10.1144/1470-9236/2001-46 (дата звернення: 23.09.2021).
- 3 Див., напр.: Макаренко О. Ю. Адміністративно-правова охорона надр України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 32 с. ; Сурілова О. О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 34 с. ; Максименцева Н. О. Актуальні проблеми нормативно-правового забезпечення державного управління в галузі охорони надр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 29 (2). С. 60–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29__17 (дата звернення: 23.09.2021); Кірін Р. С. Предмет надроохоронного права. *Економіка та право*. 2018. № 3 (51). С. 38–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escrp_2018_3_5 (дата звернення: 23.09.2021).
- 4 Див., напр.: Головань О. М. Теоретические и практические основы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений : дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2008. 163 с. ; Гончарук Н. Ю., Майорова Е. И. Особенности обоснования и формирования выводов при решении задач судебно-экологической экспертизы. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2012. № 1 (25). С. 101–104 ; Петрухина А. Н. Заключение эксперта и его оценка в уголовном процессе : автореф. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 32 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17885> (дата звернення: 23.09.2021).
- 5 Див., напр.: Крайнов І. П., Богданюк І. В. Деякі проблеми судової інженерно-екологічної експертизи при дослідженні екологічних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11.10.2018). Харків, 2018. С. 187–188 ; Сабадаш В. В. Теоретичні основи судової екологічної експертизи. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2010. № 46. С. 170–175. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/26987> (дата звернення: 23.09.2021); Уberman В. І., Васюков А. Е. Судебная инженерно-экологическая экспертиза и арбитражный эффект экологического контроля. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 13. С. 418 ; Бордюгов Л. Г. Судебная инженерно-экологическая экспертиза: основные понятия и перспективы развития. *Там само*. 2011. Вип. 11. С. 569. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_81 (дата звернення: 23.09.2021).

Станом на сьогодні у вітчизняній науці вкрай недостатньо представлено наукові дослідження проблем СІЕЕ в адміністративних справах щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин.

Мета роботи

Метою дослідження є узагальнення проблем судової інженерно-екологічної експертизи за фактами вчинення адміністративного проступку під час користування надрами та надання практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Для користування надрами (передусім видобування корисних копалин, незалежно від їх виду та значення) характерні висока інтенсивність і низька раціональність, що провокує значну кількість екологічних правопорушень, які зрештою розглядають і вирішують у суді.

Під час розгляду справи про адміністративні правопорушення в законодавчо обумовленому порядку в суді для встановлення істини виникає потреба призначити судову (-і) експертизу (-и). В адміністративному процесі експертизу визнано основною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень під час розгляду публічно-правових спорів⁶.

Згідно зі ст. 102 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАСУ), судову експертизу призначає адміністративний суд за наявності під-

став за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи. Судові експертизи під час розгляду адміністративних справ призначають за таких умов:

- для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, аніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;
- жодною стороною не надано висновку експерта із цих питань або надані сторонами висновки експертів викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності⁷.

СІЕЕ в адміністративних справах щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин призначають у разі виникнення публічно-правових спорів між державними органами (їх посадовими особами), уповноваженими на розгляд та ухвалення рішень про адміністративні проступки, і суб'єктами, стосовно яких винесено рішення адміністративного попередження або примусу.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення здійснює значна кількість уповноважених державних органів. Учасниками справи в адміністративному порядку в разі виявлення недотримання вимог законодавства про надра можуть бути органи виконавчої влади та посадові особи, до компетенції яких належить розгляд адміністративних справ, винесення за ними рішень і застосування адміністративних санкцій.

Залежно від підпорядкованості до переліку уповноважених державних органів, які можуть бути учасниками справи, відповідно до положень ст. 213

6 Джафарова М. В. Процесуальні питання експертизи в адміністративному судочинстві України. *Юрист України*. 2011. № 4. С. 53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cy_2011_4%2817%29__9 (дата звернення: 23.09.2021).

7 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 23.09.2021).

Кодексу України про адміністративні правопорушення, належать такі органи виконавчої влади: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (ст. 231); Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (ст. 239); Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів (ст. 242¹); Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (ст. 242²)⁸.

Суб'єктами, яких притягають до адміністративної відповідальності, є особи (посадові особи), які вчинили протиправні дії щодо об'єктів навколишнього природного середовища, що призвело до негативних антропогенних змін локальних об'єктів, і/або не дотримали вимог природоохоронного законодавства та нормативно-технічних документів, чим могли завдати екологічної або матеріальної шкоди. Для вирішення адміністративних спорів у суді особливу увагу приділяють установленню фактичних обставин справи щодо недотримання суб'єктом вимог природоохоронного законодавства, діяльності (бездіяльності) посадових осіб, яких притягають до адміністративної відповідальності, і з боку органів

виконавчої влади; наявності, наслідків і масштабу впливу техногенних джерел на локальні об'єкти довкілля, з'ясування й оцінювання яких виходить за межі знань судді.

Варто погодитися з О. О. Мешковим, який зазначав, що судова експертиза шляхом застосування спеціальних знань запроваджує в судочинство сучасні досягнення науки й техніки і є джерелом не тільки встановлення, а й пояснення фактів та обставин справи⁹. М. Г. Щербаковський і Д. В. Куриленко слушно зауважують, що в умовах підвищення вимог до процесу доказування в судочинстві спеціальні знання покликані забезпечити отримання об'єктивних достовірних доказів, а також інформації, потрібної для ухвалення процесуальних рішень уповноваженими особами (органами)¹⁰.

Експертам-екологам для вирішення питань, пов'язаних з екологічними правопорушеннями, у межах адміністративного провадження потрібні спеціальні знання як у галузі інженерної екології, так і в законодавчій царині (нормативно-правових актів, нормативно-технічних документів, урахуваючи поточні зміни, поміж яких міжнародні, національні й галузеві стандарти, правила, норми, технічні умови й технологічні регламенти, інструкції, рекомендації, а також чинні галузеві стандарти та керівні документи).

Як зазначає О. В. Лапін, специфіка сфери здійснення екологічних злочинів визначає важливе значення спеціальних

8 Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330) від 07.12.1984 р. № 8073-Х (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 23.09.2021).

9 Мешков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків. 2019. Вип. 19. С. 367. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.028 (дата звернення: 23.09.2021).

10 Щербаковський М. Г., Куриленко Д. В. Обізнані особи у судочинстві України. *Там само*. С. 142. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 (дата звернення: 23.09.2021).

знань для їх ефективного розслідування, а також зумовлює широкий спектр необхідних навичок із застосування таких знань¹¹.

Отже, до спеціальних знань судового експерта, який має спеціальну підготовку та кваліфікацію за спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля», належать спеціальні знання в галузі інженерної екології як напрямку екології, що вивчає системи взаємодії людини з довкіллям і вплив технологічних процесів устаткування й обладнання на умови довкілля, а також знання у сфері екологічного права й навички їх застосування.

На сьогодні в екологічному напрямку експертних досліджень, які проводять у науково-дослідних установах судових експертиз України (далі — *НДУСЕ України*) затверджено два види судових експертиз: інженерно-технічну (зокрема, інженерно-екологічну) та екологічну¹².

Л. Г. Бордюгов запропонував визначення СІЕЕ — це реалізоване в кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах науково обґрунтоване дослідження, спрямоване на встановлення обставин і фактів негативного антропогенного впливу на конкретні (локальні) об'єкти навколишнього природного середови-

ща, пов'язаних із порушеннями екологічного законодавства, які можуть бути визнані доказами в процесі розслідування й судовому розгляді цих справ¹³.

Слід погодитися з думкою науковців, що в судовій експертизі до сьогодні залишається невирішеною низка загальних проблем, поміж яких: поняття судової експертизи, її відмінність від інших способів використання спеціальних знань в адміністративному процесі, визначення доказової сутності висновку експерта та ін. Вирішення цих питань має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу правильно застосувати експертний висновок як доказ у конкретній адміністративній справі, уникнути помилок під час призначення експертизи¹⁴.

Вивчаючи надані на дослідження матеріали справи, експерт-еколог аналізує та зіставляє наявну в суб'єкта господарювання документацію з вимогами чинних (на момент події) нормативних документів, досліджує обставини й організаційно-технічні причини, установлює причиново-наслідкові зв'язки та залежності настання наслідків досліджуваної події, що дає змогу судді ухвалити правильне й обґрунтоване рішення. Судова експертиза значно розширює пізнавальні можливості судового розгляду адміністративних справ, дає змогу використати всі науково-технічні

11 Лاپин А. В. Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*. 1989. Вып. 8. С. 31.

12 Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 04.08.2021).

13 Бордюгов Л. Г. Зазнач. твір.

14 Качурін С. Г., Мороз В. О. Судова експертиза в адміністративному судочинстві України. *Конституційно-правові засади адміністративної реформи в Україні* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. до 100-річ. СШУ ім. В. Даля (Северодонецьк, 24–25.10.2019). Северодонецьк, 2019. С. 96–102.

засоби для встановлення всіх обставин, що мають значення для справи¹⁵.

Зміст предмета інженерно-екологічної експертизи в адміністративних справах щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин впливає із завдань, поставлених перед експертом, обставин досліджуваної події та питань, які конкретизують предмет дослідження. Сьогодні існує багато загально визначених понять предмета судової експертизи. Найбільш прийнятне, на нашу думку, визначення предмета судової експертизи запропонував О. Р. Шляхов — як установлені на основі спеціальних знань фактичні дані (факти, обставини справи)¹⁶.

У загальному розумінні предмет судової експертизи — це фактичні дані й обставини справи, установлені судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) під час дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судової експертизи¹⁷.

Слід погодитися з визначенням М. Г. Щербаковського, який дійшов висновку, що діяльність експерта спрямована на отримання інформації про досліджувану подію шляхом використання спеціальних знань. Інформація, яку експерт отримує в процесі своєї діяльності, є результатом дослідження окремих характеристик наданих на експертизу об'єктів¹⁸.

Предметом СІЕЕ в адміністративних справах щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин є комплекс (сукупність) фактичних даних про умови й обставини виникнення досліджуваної події, визначення наявності й обставин господарської діяльності суб'єктів (посадових осіб), дотримання вимог природоохоронного, земельного законодавства та законодавства про надра тощо, а також про наявність/відсутність впливу негативних антропогенних чинників на навколишнє природне середовище.

Коло завдань СІЕЕ визначено гл. 11 розд. II Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Науково-методичні рекомендації*)¹⁹, але дослідження обставин та організаційно-технічних причин недотримання вимог природоохоронного законодавства під час видобування корисних копалин має свою специфіку.

До основних завдань СІЕЕ за матеріалами адміністративних справ щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин належать:

- визначення обставин, пов'язаних з недотриманням вимог природоохоронного законодавства та настанням досліджуваної події (ситуації);
- установлення технічних та організаційних причин недотримання вимог природоохоронного

15 Джафарова М. В. Знач. твір. С. 53.

16 Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы. *Некоторые вопросы теории судебной экспертизы* : тез. науч. сообщ. на 7-м теор. семинаре — криминалист. чтениях (Москва, 26.06.1975). Москва, 1975.

17 Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. С. 25.

18 Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199—203.

19 Про затвердження Інструкції URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 04.08.2021).

- законодавства, якщо це сприяло появі негативних антропогенних змін на об'єктах довкілля;
- визначення екологічних наслідків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок недотримання вимог природоохоронного законодавства у сфері охорони та використання надр;
 - на основі наданих матеріалів підтвердження розміру матеріальної шкоди, завданої державі або надрокористувачеві (-ам) у результаті недотримання вимог природоохоронного законодавства під час видобування корисних копалин;
 - з'ясування відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до досліджуваної події (ситуації), вимогам чинних (на момент події) законодавчих нормативно-правових актів і підзаконних нормативно-технічних документів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;
 - установлення причиново-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки і наслідками, що настали.

Призначення та проведення судових експертиз в адміністративному судочинстві визначено законодав-

ством України про судово-експертну діяльність (Закон України «Про судову експертизу»²⁰, розд. III Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²¹, далі — *Інструкція*) і врегульовано положеннями КАСУ.

Адміністративний суд, у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, із дотриманням процесуальної форми своєю ухвалою призначає експертизу в разі, коли виникає потреба у спеціальних знаннях.

Документ уповноваженої особи або органу, на підставі якого призначено судову експертизу (залучено експерта), крім даних, що є обов'язковими для цього процесуального документа, має містити зазначені підстави для проведення судової експертизи та запитання, на які експерт повинен дати висновок²².

Для надання відповідей на поставлені запитання експертам надають об'єкти дослідження (матеріали адміністративної справи й документи, необхідні для дослідження), що містять відомості про предмет експертизи.

У загальному розумінні об'єктом судової експертизи є матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації, які досліджує (пізнає) експерт на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами й засобами з метою вирішити завдання (питання), поставлені уповноваженою особою (органом)²³.

Науково-методичними рекомендаціями (п. 11.1 гл. 11 розд. II) визначено,

20 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 23.09.2021).

21 Про затвердження Інструкції URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 04.08.2021).

22 Основи судової експертизи С. 27.

23 Там само.

що «об'єктом інженерно-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах справи»²⁴.

Важливе значення для проведення дослідження та складання висновку експерта має допустимість об'єктів дослідження. На думку Ю. К. Орлова, якщо експерт визнає об'єкти дослідження недопустимими, то цю властивість автоматично втратить і сам висновок²⁵.

Як зазначає А. Н. Петрухіна, експерт складає висновок на підставі спеціальних знань, у зв'язку із чим виникають особливості, що стосуються співвідношення належності висновку експерта з іншими його властивостями як доказу. Такими особливостями, на думку авторки, є: помилкове надання експертіві не того об'єкта дослідження, навмисна підміна об'єкта дослідження, порушення формальних правил отримання доказів; за цих обставин висновок експерта буде недопустимим²⁶.

Н. А. Панько²⁷ вважає, що «експерт повинен використати всі матеріали, необхідні для того, щоб дати правильний висновок». Із цим твердженням не можна погодитися, оскільки повнота вис-

новку експерта залежить від повноти дослідження наданих матеріалів. Однак, на нашу думку, є неточним твердження Н. А. Панько про те, що безпідставна відмова від використання наданих матеріалів або умовчання у висновках про використання будь-яких наданих йому матеріалів, свідчить про неповноту висновку.

Проводячи інженерно-екологічні експертизи у сфері надрокористування, експерти досліджують усі надані матеріали, однак експертному оцінюванню підлягають фактичні дані, які є предметом дослідження відповідно до завдань (питань), поставлених перед експертом. Тобто в дослідженнях експерти можуть враховувати конкретний період досліджуваної події, визначений органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу, а не всю подію, відображену в наданих матеріалах справи. Наприклад, проведення експертизи господарської діяльності з видобування корисних копалин в період відсутності або призупинення дії спеціального дозволу на користування надрами. У цьому разі експерти досліджують матеріали й документи, що стосуються тільки періоду досліджуваної події — періоду відсутності (призупинення дії) спеціального дозволу на користування надрами.

Внутрішні технічні документи суб'єкта (накази, інструкції, дозволи), які стосуються досліджуваної події, але втратили чинність до моменту настання досліджуваної події або ухвалені

24 Про затвердження Інструкції ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 04.08.2021).

25 Орлов Ю. К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании (уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1985. 54 с.

26 Петрухина А. Н. Указ. соч.

27 Панько Н. А. Висновок експерта та його оцінка. *Форум права*. 2012. Вип. 1. С. 728—733. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_114 (дата звернення 04.08.2021).

(затверджені) після досліджуваного періоду, експерти можуть не розглядати.

На період проведення експертизи обстановка на території досліджуваного об'єкта (локальної земельної ділянки) може принципово змінитися (наприклад, проведення надрокористувачем рекультиваційних заходів), тому експерти можуть розглядати в обсязі наданих матеріалів тільки визначений представниками уповноважених органів виконавчої влади період недотримання вимог природоохоронного законодавства або період, визначений відповідно до поставлених питань органом, який призначив судову експертизу.

Однією з важливих умов якісного проведення інженерно-екологічних експертиз і правильного вирішення поставлених перед експертом завдань є надання експертові належних об'єктів дослідження.

Об'єктами інженерно-екологічної експертизи щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин можуть бути:

- матеріали справи (протоколи про адміністративні правопорушення й додатки до них, довідки, схеми, висновки інших судових експертиз тощо), які стосуються предмета експертизи;
- технічна документація (технологічні регламенти, інструкції, документи землевпорядкування тощо);
- дозвільні документи, висновки спеціалістів, висновки державних експертиз;
- локальна земельна ділянка з ознаками негативного антропогенного впливу (у разі необ-

хідності проведення експертом натурального огляду);

- результати обстеження об'єктів надрокористування уповноваженими органами державного нагляду (контролю), протоколи досліджень проб ґрунтів, вод, атмосферного повітря тощо;
- результати обстеження та проведення маркшейдерських (топографо-геодезичних) робіт;
- розрахунок розміру шкоди, складений уповноваженими органами державного нагляду (контролю);
- інші джерела інформації, що містять відомості про досліджувану подію.

Аналіз експертної практики свідчить про існування проблем у формалізованій постановці питань (завдань) експертові. Перелік питань, які вирішують у межах проведення інженерно-екологічних експертиз, затверджено наказом Мініюсту України й визначено п. 11.3 гл. 11 розд. II Науково-методичних рекомендацій²⁸.

Після вивчення наданих на дослідження матеріалів та ознайомлення з поставленими питаннями, експерт може змінити редакцію й послідовність питань, або згрупувати їх і розглядати сумісно (п. 4.12 розд. IV Інструкції²⁹). Однак, суті поставлених питань (відповідно до визначених ухвалою суду завдань) змінювати не можна.

Доволі часто судді (за попереднім узгодженням представника органів виконавчої влади або особи, яка ініціювала запит на проведення експертизи) формулюють запитання експертам, зміст яких не відповідає Науково-методичним рекомендаціям.

28 Про затвердження Інструкції ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.09.2021).

29 Там само.

У своїй роботі Л. О. Сидоренко проаналізував і систематизував запитання, що ставлять судовим експертам, формулювання яких часто не відповідає чинним Науково-методичним рекомендаціям. Запитання, які ставлять судовим експертам, можуть мати такі особливості: правовий характер; оперативно-розшуковий і довідковий характер; характер гіпотетичних припущень; вирішення яких не потребує спеціальних знань; на які не можна відповісти, тому що вони є неконкретними; які виходять за межі спеціальних знань експерта; зміст яких незрозумілий експертові або їх можна оцінити неоднозначно; зміст яких хоча і зрозумілий, проте експерт не може їх самостійно відредагувати через те, що від цього зміниться їхня суть; зміст яких зрозумілий, експерт може їх самостійно відредагувати, хоча після редагування формально їхня суть частково зміниться; зміст яких зрозумілий експертові, і він може їх самостійно відредагувати, не змінюючи їхньої суті³⁰.

Судова інженерно-екологічна експертиза є підвидом інженерно-технічної експертизи, тому під час формулювання питань експертам слід зважати на специфіку здійснення суб'єктами господарювання (особами) користування надрами, технологічні й технічні процеси видобутку корисних копалин тощо.

До орієнтовного переліку запитань, які можуть вирішити судові експерти в межах проведення інженерно-екологічних експертиз у справах з екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин, можна додати запропоновані далі.

- Вимоги яких нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища недотримано в досліджуваному випадку?

- Які причини виникнення екологічної ситуації (події) і які обставини їх обумовили?
- Дії яких осіб не відповідали вимогам нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища?
- Дії (бездіяльність) яких осіб перебувають (із технічної точки зору) у причиновому зв'язку з настанням досліджуваної події?
- Чи підтверджується на підставі наданих документів арифметичний розрахунок розміру шкоди?

Наведений перелік питань не є вичерпним. Перед інженерно-екологічною експертизою можуть постати також інші питання в межах предмета експертного дослідження й компетенції експертів.

У деяких випадках поставлені експертам питання тісно взаємопов'язані, також вони можуть мати комплексний характер, а їх вирішення потребує застосування спеціальних знань із різних експертних спеціальностей і галузей. Наприклад, експертна практика свідчить, що органи досудового розслідування або суду на вирішення експертизи часто ставлять питання про визначення розміру матеріальної шкоди за недотримання вимог природоохоронного законодавства у сфері надрокористування.

Обчислення розрахунку відшкодування шкоди навколишньому природному середовищу не належить до компетенції судових експертів за спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля» та потребує застосування спеціальних економічних знань. Судові експерти-екологи разом з експертами-економістами проводять

30 Сидоренко Л. О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2. С. 83–91.

комплексні дослідження з перевірки розрахунку розміру шкоди (попередньо проведеному уповноваженими органами державного нагляду (контролю)) на підставі документів, наданих на дослідження з матеріалами справи.

До інженерно-екологічної частини зазначених досліджень належить установлення відповідності фактичних обставин виявленого порушення проведеному розрахунку розміру шкоди, нормативне застосування методики розрахунку, перевірка вихідних даних, використаних у наданому на дослідження розрахунку розміру шкоди.

До економічної частини таких досліджень належить перевірка деяких вихідних даних і обчислення.

Слід зазначити, що такий комплексний підхід експертних досліджень до вирішення поставлених завдань (запитань) із визначення матеріальної шкоди застосовують не в усіх НДУСЕ України. На нашу думку, це є помилковим: таке питання потребує єдиного підходу.

В експертній практиці майже не трапляється ситуацій, коли вирішують питання щодо тільки одного компонента навколишнього природного середовища: найчастіше експерти під час дослідження аналізують складні зв'язки між різними об'єктами довкілля. Прикладом може стати самовільне розміщення твердих побутових і/або промислових відходів на території закритого кар'єру видобутку корисних копалин або замор риби в обводненому кар'єрі видобутку піску, який поєднано суднохідним каналом з водним об'єктом.

Так само СІЕЕ можуть призначати для встановлення причинового зв'язку між екологічним правопорушенням і негативними наслідками, спричинене-

ними діяльністю/бездіяльністю суб'єкта господарювання або особи.

Отже, під час проведення СІЕЕ об'єктами дослідження можуть бути як окремі елементи екосистеми (атмосферне повітря, ґрунт, вода тощо), так і природні об'єкти та комплекси.

Законодавством України про судово-експертну діяльність передбачена можливість проведення судовими експертами огляду об'єктів дослідження.

На думку О. І. Майорової, для повного й усебічного аналізу негативного впливу на елементи навколишнього середовища оптимальним є виїзд експерта-еколога на місце події з метою проведення експертного огляду, оскільки надані на дослідження матеріали, які містять результати проведених оглядів органами державного екологічного контролю, не можуть замінити візуального, органолептичного та інших видів безпосереднього сприйняття, тому не дають повної картини події³¹.

У судових експертів-екологів НДУСЕ України існують різні думки щодо необхідності проведення експертного натурного огляду місця події.

Експертна практика проведення СІЕЕ свідчить, що потреба в проведенні експертом натурного огляду місця події має індивідуальний характер. Для вирішення ситуаційних завдань експертів-екологу здебільшого достатньо вивчити надані матеріали. За відсутності потрібної інформації і/або матеріалів (документів), експерт має право заявити клопотання про надання додаткових матеріалів.

На нашу думку, експерт має сам визначати необхідність проведення натурного огляду. Це обумовлено предметом і завданням конкретної судової

31 Майорова Е. И. Осмотр места происшествия как важнейший этап проведения судебно-экологической экспертизы. *Вестник университета им. О. Е. Кутафина*. 2016. Вып. 8. С. 38—46.

експертизи, обсягом і інформативністю наданих на дослідження матеріалів, фактичними даними і змістом поставлених на вирішення питань.

За потреби залучення експерта до огляду місця події, експерти-екологи в процесі проведення натурного огляду об'єктів мають урахувати як джерела технологічного й технічного впливу на стан довкілля, так і впливи різних чинників — кліматичних, едафічних (родючість ґрунту, його зволоженість, реакція розчину, уміст солей, фізичний стан тощо) та ін. Під час проведення огляду експертом-екологом локальна досліджувана ділянка є носієм інформації про подію.

Висновки

Незважаючи на активний розвиток СІЕЕ, існує низка організаційних і процесуальних проблем призначення та проведення експертиз за матеріалами адміністративних справ щодо екологічних правопорушень під час видобування корисних копалин, зокрема:

- незнання можливостей СІЕЕ і, як наслідок, неправильне призначення необхідного виду судової експертизи;
- недостатня обізнаність органів, які ухвалюють рішення про проведення експертизи, що пояснюється недостатнім матеріально-технічним забезпеченням суб'єктів судового розгляду;
- постановка питань, які є неконкретними, мають правовий або довідковий характер і не відповідають спеціальним знанням експертів-екологів. Ставлячи питання, у деяких випадках замовники експертизи не враховують

її можливостей, що спричиняє потребу змінювати формулювання питань у межах компетенції експерта, об'єднувати, перефразувати або взагалі відмовлятися від надання відповіді;

- надання в неповному обсязі необхідних матеріалів для проведення експертизи, неправильне оформлення матеріалів для дослідження;
- відсутність методик проведення судових інженерно-екологічних експертиз у сфері надрокористування.

Зазначені вище проблеми зумовлюють потребу в подальших наукових і методичних розробках, зокрема доповнення Науково-методичних рекомендацій³² більш широким визначенням об'єкта СІЕЕ, переліком завдань і вирішуваних питань.

Проблеми судебных инженерно-экологических экспертиз по экологическим правонарушениям при добыче полезных ископаемых

Ірина Тарарака

Рассмотрены основные проблемы назначения и проведения судебных инженерно-экологических экспертиз в административном судопроизводстве в случае выявления правонарушений при добыче полезных ископаемых.

Целью исследования является обобщение проблем назначения и проведения судебных инженерно-экологических экспертиз (исследований) по фактам совершения административного проступка при пользовании недрами и предоставлении практических рекомендаций по их решению.

Определены субъекты, могущие быть участниками публично-правовых споров

³² Про затвердження Інструкції URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.09.2021).

и инициаторами привлечения эксперта для выполнения исследований в административных производствах при рассмотрении экологических правонарушений. Определены предмет и задачи судебной инженерно-экологической экспертизы и виды объектов, предоставляемых судебным экспертам для выполнения названных исследований.

Раскрыты условия качественного проведения инженерно-экологических экспертиз и решения поставленных перед экспертом задач, зависящие от правильной формулировки вопросов эксперту и полноты предоставления объектов исследования.

Предложен ориентировочный перечень вопросов, которые судебные эксперты могут решить в рамках проведения указанных экспертиз.

Рассмотрена возможность и необходимость проведения натурного осмотра экспертом места происшествия.

Анализ литературы свидетельствует о недостаточной разработанности понятий предмета и объекта этого вида экспертиз.

Обозначены перспективные направления совершенствования теоретических знаний и практической деятельности как судебных экспертов, так и субъектов (органов), рассматривающих этот вид экологических нарушений.

Ключевые слова: судебная инженерно-экологическая экспертиза; административное судопроизводство; добыча полезных ископаемых; пользование недрами; органы исполнительной власти; природоохранное законодательство.

Certain issues of judicial engineering and environmental examinations regarding environmental violations in the extraction of minerals

Iryna Tararaka

The main problems of appointing and conducting judicial engineering and

environmental examinations in administrative proceedings in the event of detection of violations in the extraction of minerals are considered.

The purpose of the study is to generalize the problems appointing and conducting judicial engineering and environmental examinations (studies) in response to an administrative violation when using subsoil and providing practical guidelines for their solution.

The subjects which can be participants of public-law disputes and initiators of engaging an expert in order to undertake investigations in administrative proceedings while considering environmental violations are determined. Subject and objectives of judicial engineering and environmental examinations and types of objects provided to forensic experts to perform these studies are defined.

Conditions for the qualitative conduct of engineering and environmental examinations and solution of the tasks assigned to the expert are revealed, which depends on the accurate formulation of questions to the expert and completeness of the provision of studied objects. An indicative list of questions that can be solved by forensic experts within the framework of these examinations is proposed.

The possibility and necessity of conducting a full-scale inspection of the scene by an expert are considered.

A review of the literature indicates an insufficient development of concepts of the subject and object of this type of examination.

Promising directions of improvement of theoretical knowledge and practical activity both forensic experts and subjects (bodies) considering this type of environmental violations are outlined

Keywords: judicial engineering and environmental examinations; administrative proceedings; extraction of minerals; subsoil use; executive authorities; environmental legislation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторка внесла свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bordiugov, L. G. (2011). Sudebnaia inzhenerno-ekologicheskaiia ehkspertiza: osnovnye poniatiia i perspektivy razvitiia [Judicial engineering and environmental examination: basic concepts and prospects of development]. *Teoriia ta praktika sudovoi ekspertizi i kriminalistiki*. Vip. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_81 [in Russian].
- Dzhafarova, M. V. (2011). Protsesualni pytannia ekspertyz v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Procedural issues of examination in administrative proceedings of Ukraine]. *Yuryst Ukrainy*. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2011_4%2817%29__9 [in Ukrainian].
- Frehli-Larsen, A., Hinzmann, M., Ittner, S. (2018). The 'Invisible' Subsoil: An Exploratory View of Societal Acceptance of Subsoil Management in Germany. *Sustainability*. 10 (9). 3006. DOI: 10.3390/su10093006.
- Golovan, O. M. (2008). *Teoreticheskie i prakticheskie osnovy ispolzovaniia spetsialnykh znaniu pri rassledovanii ekhologicheskikh prestuplenii* [Theoretical and practical foundations for the use of specific expertise in the investigation of environmental offenses]: dis. ... kand. iurid. nauk. Volgograd [in Russian].
- Goncharuk, N. Iu., Maiorova E. I. (2012). Osobennosti obosnovaniia i formirovaniia vyvodov pri reshenii zadach sudebno-ekhologicheskoi ehkspertizy [Features of substantiation and formation of conclusions in solving problems of forensic environmental examination]. *Teoriia i praktika sudebnoi ehkspertizy*. № 1 (25) [in Russian].
- Kachurin, S. H., Moroz, V. O. (2019). Sudova ekspertyza v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Forensic science in administrative proceedings of Ukraine]. *Konstytutsiino-pravovi zasady administratyvnoi reformy v Ukraini* : matly Vseukr. nauk.-prakt. konf. do 100-rich. SNU im. V. Dalia (Sievierodonetsk, 24–25.10.2019). Sievierodonetsk [in Ukrainian].
- Kirin, R. S. (2018). Predmet nadrookhoronnoho prava [Subject of subsoil protection law]. *Ekonomika ta pravo*. № 3 (51). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2018_3_5 [in Ukrainian].
- Krainov, I. P., Bohdaniuk, I. V. (2018). Deiaki problemy sudovoi inzhenerno-ekolohichnoi ekspertyzy pry doslidzhenni ekolohichnykh pravoporushen [Some problems of forensic engineering and environmental examination in investigation of ecological offenses]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-rich. stvor. KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 10–11.10.2018). Kharkiv [in Ukrainian].
- Lapin, A. V. (1989). Ispolzovanie spetsialnykh poznaniu pri rassledovanii ehkologicheskikh prestuplenii [Use of specific expertise in the investigation of environmental crimes]. *Voprosy kriminalistiki i sudebnoi ehkspertizy*. Vyp. 8 [in Russian].
- Magherescu, D. (2020). Achieving Defense by Means of Forensic Science During the Criminal Proceedings in Romania. *Revista Brasileira de Direito Processual Penal*. Vol. 6. No. 1. DOI: 10.22197/rbdpp.v6i1.302.
- Maiorova, E. I. (2016). Osmotr mesta proisshestviia kak vazhneishii ehtap provedeniia sudebno-ekhologicheskoi ehkspertizy [Inspection the place of incident as the most important stage of the forensic ecological expertise]. *Vestnik universiteta im. O. E. Kutafina*. Vyp. 8 [in Russian].
- Makarenko, O. Yu. (2013). *Administratyvno-pravova okhorona nadr Ukrainy* [Administrative and legal protection of the subsoil of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Maksimentseva, N. O. (2017). Aktualni problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnogo upravlinnia v haluzi okhorony nadr [Current issues of regulatory and legal support of public administration in the field of subsoil protection]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriia: Yurysprudentsiia. № 29 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29__17 [in Ukrainian].
- Mieshkov, O. O. (2019). Obiekt, predmet i zavdannia sudovoi inzhenerno-tekhnichnoi ekspertyzy

- neshchasnykh випадkiv, poviazanykh z elektrotravmuvanniam [Object, subject and tasks of judicial engineering and technical examination of accidents related to electric injury]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.028 [in Ukrainian].
- Orlov, Iu. K. (1985). *Zakliuchenie ehksperta kak istochnik vyvodnogo znaniia v sudebnom dokazyvanii (ugolovno-protsessualnye, kriminalisticheskie i logiko-gnoseologicheskie problemy)* [Expert's conclusion as a source of inference knowledge in forensic evidence (criminal procedure, forensic and logical-epistemological problems)]: avtoref. dis. ... d-ra iurid. nauk. Moskva [in Russian].
- Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta* [Fundamentals of forensic science: educational guidance for professionals who intend to obtain or confirm the qualification of a forensic expert] (2016) / avt.-uklad.: L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Panko, N. A. (2012). Vysnovok eksperta ta yoho otsinka [The Expert's Conclusion and Its Evaluation]. *Forum prava*. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_114 [in Ukrainian].
- Petrukhina, A. N. (2011). *Zakliuchenie ehksperta i ego otsenka v ugolovnom protsesse* [Forensic report and its assessment in criminal proceedings]: avtoref. ... kand. iurid. nauk. Moskva. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17885> [in Russian].
- Sabadash, V. V. (2010). Teoretychni osnovy sudovoi ekolohichnoi ekspertyzy [Theoretical foundations of judicial environmental examination]. *Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu «Kharkivskiyi politekhnichnyi instytut»*. № 46. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/26987> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2016). Predmet sudovoi ekspertyzy [Subject of Forensic Expertise]. *Forum prava*. № 5 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H., Kurylenko, D. V. (2019). Obiznani osoby u sudochynstvi Ukrainy [Expert witness in Ukrainian legal proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 [in Ukrainian].
- Shliakhov, A. R. (1975). O predmete sudebnoi ehkspertizy [On the subject of forensic science]. *Nekotorye voprosy teorii sudebnoi ehkspertizy : tez. nauch. soobshch. na 7-m teor. seminare – kriminalist. chteniiakh* (Moskva, 26.06.1975). Moskva [in Russian].
- Surilova, O. O. (2017). *Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi vykorystannia i okhorony nadr* [Administrative legal regulation in the sphere of utilization and protection of subsoil]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Swartz, M., Misstear, B., Daly, D., Farrell, E. R. (2003). Assessing subsoil permeability for groundwater vulnerability. *Quarterly Journal of Engineering Geology and Hydrogeology*. 36 (2). DOI: 10.1144/1470-9236/2001-46.
- Sydorenko, L. O. (2015). Shchodo prava eksperta na redahuvannya postavlenykh yomu zapytan [Regarding the expert's right to edit questions asked to him]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 [in Ukrainian].
- Uberman, V. I., Vasiukov, A. E. (2013). Sudebnaia inzhenerno-ehkologicheskaia ehkspertiza i arbitrazhnyi ehffekt ehkologicheskogo kontroliia [Judicial engineering and environmental examination and arbitration effect of environmental control]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertizy i kriminalistyky*. Vip. 13 [in Russian].
- Zebek, E., Solodov, D. (2021). Environmental Forensic Examinations in Poland: a Case Study. *Journal for european environmental & planning law*. February. DOI: 10.1163/18760104-18010007.
- Тарарака, І. (2021). Проблеми судових інженерно-екологічних експертиз за екологічними правопорушеннями під час видобування корисних копалин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 153–168. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.11.

Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації

Павлос Кіпоурас *^a, Інесса Овсянникова **^b

* Професор «Школи судової графології», «Школи судової графопатології»,
«Паризької середньої школи» (м. Прато, Італія), м. Афіни, Греція,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4021-7584>, e-mail: kippaolo@gmail.com

** Аспірантка, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3351-7781>,
e-mail: hniise@hniise.gov.ua

^a Адміністрування проекту, методологія.

^b Концепція, написання оригінального проекту.

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 УДК 343.98:342.95

Надійшло 25.11.2021 / Рецензовано 08.12.2021 / Прийнято до друку 14.12.2021 /
Доступно онлайн 30.12.2021



Міжнародна судово-експертна діяльність у сучасних реаліях набуває дедалі більшої популярності й характеризується посиленням глобалізаційних процесів у міжнародних відносинах, утворенням єдиного інформаційного простору, в умовах якого більш ефективними стають транснаціональні зв'язки як правозахисних і правоохоронних організацій, так і судово-експертних установ, а також окремих судових експертів та науковців, що спеціалізуються на питаннях судової експертизи й судово-експертної діяльності.

Метою статті є розглядання процесів стандартизації й акредитації як основних напрямів міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності в умовах глобалізації і провідних інструментів визнання результатів дослідження та висновків судового експерта. Акцентовано увагу на тому, що застосування міжнародних стандартів в галузі судової експертизи є першочерговим завданням, яке сприятиме підвищенню надійності, прозорості й упевненості в судових доказах і зроблених експертом висновках.

Підкреслено, що один із важливих чинників підвищення ефективності судово-експертної діяльності на міжнародному рівні — співпраця з Європейською мережею інститутів судової експертизи (ENFSI), основним напрямом діяльності якої є покращення взаємообміну інформацією в галузі криміналістики. Запропоновано певні кроки на шляху до забезпечення незалежності судового експерта, підвищення якості наданих ним висновків та ефективності судово-експертної діяльності загалом.

Ключові слова: акредитація; глобалізація; ефективність; міжнародне співробітництво; судово-експертна діяльність; стандартизація.

Постановка наукової проблеми

В умовах глобалізації кожна країна намагається створити власний інструментарій розв'язання нагальних проблем, спираючись на підтримку інших держав. Це зумовлено тим, що глобальні проблеми мають детермінований характер — іще не встигли розв'язати одну, як постає інша, іще складніша. Важлива роль у попередженні та подоланні глобалізаційних викликів належить розробленню ефективних управлінських механізмів.

Так чи інакше сучасний світ має змиритися із незворотністю сучасних глобалізаційних процесів і виробити механізми пом'якшення їх негативних впливів або навіть запобігання таким впливам.

Одним із важливих механізмів розв'язання й попередження глобальних проблем є розвинена співпраця між державами в політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній і військовій сферах ¹. Це твердження рівною мірою стосується також судово-експертної діяльності. Її ефективний розвиток у сучасних умовах світової глобалізації та демократизації публічних відносин зумовлює потребу в ґрунтовному дослідженні й імплементації міжнародного досвіду в цій сфері, приведенні норм національного законодавства у відповідність до сучасних вимог міжнародних стандартів та укріплення міжнародного співробітництва між її суб'єктами.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Останніми роками глобалізація стала одним із найбільш уживаних понять у різних наукових сферах, водночас єдиною концептуальною системою поглядів щодо розуміння його змістовності й характеру впливу до сьогодні так і не сформовано. Як багатоаспектне поняття глобалізація має кілька вимірів: фінансовий, економічний, політичний тощо ². З'ясування сутності поняття «глобалізація» спричиняє чимало дискусій у науковій спільноті, у межах яких осмислюють теоретико-методологічні підходи до змісту цієї категорії та створюють відповідні наукові напрями й наукові школи. Глобалізацію як соціальне явище в різних дослідницьких традиціях розглядають із різних боків. Водночас, незважаючи на численні спроби науковців запропонувати змістовне тлумачення цього поняття, воно й досі залишається методологічно суперечливим і має доволі розмитий семантичний зміст.

Так, на думку Н. Косолапова, «глобалізація являє собою якісно самостійну, складну систему явищ та відносин, цілісну в її системності, але внутрішньо суперечливу» ³ [Тут і далі переклад наш. — Автори.].

Важлива роль у контексті з'ясування сутності глобалізації належить розмежуванню категорій «глобальності» і «транснаціональності». Такий підхід, зокрема, поділяє М. Л. Чешков, який під

- 1 Див.: Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред. д-ра філософ. наук, проф. В. М. Князева. Київ, 2007. С. 639. URL: <http://www.dut.edu.ua/ua/lib/1/category/1179/view/1730> (дата звернення: 24.11.2021).
- 2 Yameogo C. E. W., Omojolaibi J. A., Dauda R. O. S. Economic globalisation, institutions and environmental quality in Sub-Saharan Africa. *Research in Globalization*. 2021. Vol. 3. 100035. P. 1—9. DOI: 10.1016/j.resglo.2020.100035 (дата звернення: 24.11.2021).
- 3 Косолапов Н. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 3. С. 69—73.

транснаціональністю розуміє момент, аспект глобалізації з її просторами ⁴.

Дещо інша позиція у розумінні такого розмежування належить В. Беку, який ототожнює транснаціональні форми з інтернаціональними, макрорегіональними, внутрішньонаціональними ⁵. Відповідно до цього глобалізацію він розглядає крізь її багаторівневність і багатозначність конкретності форм існування.

Особливо важлива роль у з'ясуванні сутності глобалізації належить напряду економічної соціології, методологічною базою якого є праці таких дослідників, як М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюркгейм, М. Полані та ін. ⁶ Завдяки цим працям уперше соціологічно обґрунтовано сутність процесів глобалізації.

Не менш важливе значення для спроби з'ясувати зміст глобалізації має школа міжнародної політичної економії, особливо розвинена в англосаксонських країнах. Сутність глобалізації більшість дослідників, які представляють цей напрям, тлумачить через взаємозв'язок міждержавних відносин та економіки. Р. Андерхілл, Л. Вейс, Д. Хелд та ін. ⁷ ставлять питання щодо того, якою

мірою зовнішня політика впливає на світові господарські процеси і тим самим призводить до встановлення єдиних стандартів суспільно-економічного й політичного розвитку.

Дійсно, сьогодні наближення національного законодавства до цивілізованих світових еталонів у галузі прав людини передбачає відповідність міжнародним правовим і професійним стандартам. В умовах глобалізації процес підвищення ефективності судово-експертної діяльності повинен відбуватися не лише завдяки вдосконаленню правового регулювання судово-експертної діяльності та розширення кола вирішуваних експертних завдань, а й шляхом перейняття і втілення у практику найкращого світового й європейського досвіду.

У спеціальній юридичній літературі предметом наукових досліджень були міжнародні стандарти прав людини, доказування, досудового розслідування, інші стандарти у сфері судочинства. Проблематика міжнародних стандартів судово-експертної діяльності також є предметом досліджень у працях багатьох науковців і практиків ⁸. Водночас

4 Чешков М. А. Смысл противостояния: не альтернативность, но вариабельность. *Там же*. 2002. № 6. С. 28—39.

5 Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну ; пер. с нем. Москва, 2000. С. 123.

6 Див., напр.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика ; пер. з нім. О. Погорілий. Київ, 1998. 534 с. ; Veblen T. The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions. New York, 1899. 400 p. ; Ibidem. The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays. New York, 1919. 476 p. ; Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение ; пер. с фр. А. Б. Гофмана. Москва, 1995. 352 с. ; Polanyi M. Science, Faith and Society: Eighteenth Series Riddell Memorial Lectures. London, 1946. 84 p.

7 Див., напр.: Coleman W. D., Underhill G. D. Regionalism and Global Economic Integration. London, 1998. 264 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203058350> (дата звернення: 24.11.2021) ; Weiss L. The State Augmenting Effects of Globalisation. *New Political Economy*. 2005. Vol. 10. № 3. P. 345—353. DOI: 10.1080/13563460500204233 (дата звернення: 24.11.2021) ; Ibidem. The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era. Oxford, 1998. 280 p. ; Held D., McGrew A. Globalization theory: approaches and controversies. Cambridge — Massachusetts, 2007. 288 p.

8 Див., напр.: Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ

слід погодитися з О. П. Угровецьким і В. Є. Маланчаком, які передумовами підвищення ефективності судово-експертної діяльності вважають удосконалення її правових підвалин, побудову моделі співпраці експертних установ України та країн ЄС на основі міжнародних стандартів, забезпечення прав і свобод людини у сфері судочинства, водночас називаючи ці передумови теоретико-прикладними проблемами, які до сьогодні недостатньо розроблено та які потребують більшої уваги з боку наукової спільноти⁹.

Актуальним питанням на сучасному етапі, як зазначає О. М. Ключев, є також розширення участі судово-експертних установ у міжнародному співробітництві, посилення їх ролі в подальшому розвитку теорії та практики криміналістики й судової експертизи¹⁰. Отже, розв'язання згаданих питань актуальне для подальших наукових розвідок із метою формування теоретико-правових засад і практичних рекомендацій.

Мета роботи

Розглянути процеси стандартизації й акредитації як основних напрямів здійснення міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності в умовах глобалізації.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасному світі поглиблюються зв'язки між країнами, перетворюючи різні держави на єдину глобальну систему. Глобалізація відчутно впливає на модернізацію національних систем державного управління. Вона також надає нові можливості для розвитку людства, перетворюючись на «інтеграцію інтересів та можливостей у реальному часі», відміння історичний час, а певною мірою — навіть простір. Теоретично нині будь-яка країна і будь-який народ, незважаючи на специфіку своєї історії, можуть скористатись економічними, геополітичними й технологічними перевагами, що відкриваються перед ними, якщо вони відчинять свої двері міжнародній спільноті¹¹. Поняття «глобалізація», утворюючи певний категорійний комплекс для опису суті й характеру цивілізаційних перетворень, має своє смислове навантаження. Це поняття активно використовують для характеристики сучасних змін життєдіяльності, переходу людства на якісно новий рівень — від національно-державної до транснаціональної фази суспільств і постіндустріальної, інформаційної фази суспільного розвитку загалом. Концепція глобалізації стала одним із найпоширеніших інстру-

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 5—8 ; Чернявський С. С., Черноус Ю. М. Міжнародні стандарти судово-експертної діяльності. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 86—88.

- 9 Див.: Угровецький О. П., Маланчак В. Є. Напрямки формування сучасного теоретичного підґрунтя судово-експертної діяльності в Україні. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : зб. мат-лів кругл. столу (Львів, 25.01.2018). Львів, 2019. С. 132—135.
- 10 Kluiev O. International Research Cooperation is Effective Mechanism for Forensic Science Improvement. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2021. № 1(3). P. 34—40. DOI: 10.32353/acfs.3.2021.02 (дата звернення: 19.11.2021).
- 11 Войтович Р. Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2013. № 2. С. 14—23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_4 (дата звернення 24.11.2021).

ментів аналізування соціальних процесів у сучасному суспільствознавстві¹².

Глобалізація сприяла підвищенню продуктивності й економічному зростанню протягом десятиліть. Це допомогло інтегрувати країни, що розвиваються, поширити технології, знання, культуру та створити взаємопов'язане глобальне співтовариство¹³. Глобалізація в її сучасному варіанті призводить до «переформатування» структури сучасного світу, у результаті чого коригуються національні системи державного управління, змінюються стратегії економічного, політичного й духовного розвитку, що породжує суцільну взаємозалежність держав, яка складає основу функціонування світу.

Взаємозалежність країн збільшується, уніфікуючи та стандартизуючи умови й фактори розвитку окремих держав, що є своєрідним індикатором визначення рівня сталості розвитку національних країн, їх потенціалу в протистоянні викликам глобалізаційних процесів, які сьогодні стають основним критерієм об'єднання держав у відповідні глобальні чи регіональні структури. Протистояти таким глобалізаційним викликам здатна лише держава, яка має активну систему управління, реалізує власну геополітичну стратегію розвитку, максимально захищає суверенітет, орієнтується в глобальному просторі,

а головне — має ефективні механізми впливу й керує ними¹⁴.

Специфіка сучасного етапу глобалізації полягає передусім у тому, що це — багатоаспектний процес суттєвих змін. Відомо, що основною умовою глобалізації є формування єдиного політичного простору, який, зі свого боку, має забезпечити вироблення єдиної політичної мови, що слугувала б основою порозуміння між світовими культурами. Без цього політичний діалог цивілізацій залишається на рівні номінальних конструкцій, і в жодному разі не є реальною політичною практикою ефективного розвитку держав¹⁵. Слушно зауважили Т. О. Коломоєць та П. О. Баранчик, що в сучасному світі, який глобалізується, проблема верховенства права виходить за межі державних кордонів¹⁶. Не оминаючи питання розвитку юридичної науки і права, процеси глобалізації мають свою специфіку в різних сферах, зокрема в галузі судової експертизи.

Виклики сучасності у сфері судово-експертної діяльності зумовлено низкою важливих чинників, головними з яких є зростання транснаціональної злочинності; міжнародний тероризм; незаконна міграція; цифрова трансформація всіх галузей людської діяльності; стрімкий розвиток інформаційних технологій і телекомунікацій; проблеми із дотриманням прав людини¹⁷. Поза

12 Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3 (54). С. 64—75.

13 Chimmanee K., Jantavongso S. Practical mobile network planning and optimization for Thai smart cities: Towards a more inclusive globalization. *Research in Globalization*. 2021. Vol. 3. P. 1—15. DOI: 10.1016/j.resglo.2021.100062 (дата звернення 24.11.2021).

14 Див.: Войтович Р. В., Солоха М. Т. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.- метод. мат-ли / уклад. Г. І. Бондаренко. Київ, 2013. С. 4.

15 Там само. С. 6.

16 Коломоєць Т. О., Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : монографія. Запоріжжя, 2012. С. 69.

17 Смирнова С. А. Современные тренды развития судебной экспертизы. *Судебная экспертиза: вчера и сегодня* : сб. мат-лов науч.-практ. конф., посвящ. 70-лет. Республик. центра судеб. эксперт. им. Х. Сулаймановой (Ташкент, 30.06—01.07.2021). Ташкент, 2021. С. 13—18.

інтеграцією з міжнародною спільнотою не можна повною мірою забезпечити правосуддя якісною експертизою, тому необхідно переймати найкраще із зарубіжного досвіду й використовувати ці напрацювання для підвищення ефективності судово-експертної діяльності в нашій державі.

Саме цим зумовлено потребу в удосконаленні судово-експертної діяльності в Україні з переведенням її на новий рівень використання спеціальних знань із застосуванням найкращих світових практик.

Процеси глобалізації в судовій експертизі реалізовано передусім завдяки адаптації національного законодавства про судову експертизу до європейського й уніфікації методик експертних досліджень для всіх судово-експертних установ шляхом їх акредитації згідно з міжнародними стандартами якості¹⁸. Багато науковців і експертів-практиків доречно зазначають неможливість існування судової експертизи в межах окремої держави й наголошують на необхідності відповідності судово-експертної діяльності в державі національним принципам і міжнародним правовим та професійним стандартам¹⁹.

Міжнародні стандарти існують у будь-якій сфері правового регулювання, проте їх найчастіше ототожнюють зі стандартами, які регулюють технічну сферу, оскільки вони є найпоширенішими. Однак сьогодні складно уявити будь-яку царину суспільного життя, у якій би не існувало загальноновизнаних міжнародних стандартів²⁰. Стандартизація є основним механізмом для організації й підтримки на високому рівні показника якості виконання експертизи в судово-експертній діяльності.

У міжнародних конвенціях закріплено принципи захисту прав людини та громадянина — права на справедливий судовий розгляд у розумні строки й обов'язок держави проводити ефективно розслідування будь-яких порушень основоположних прав людини. Дотримання цих принципів має впевнити кожну людину в тому, що під час проведення судової експертизи фахівці застосують достовірні методики дослідження для отримання об'єктивних даних незалежно від того, яка судово-експертна установа або приватний експерт проводитиме дослідження²¹. Імплементация міжнародних стандартів у національне законодавство підвищує

- 18 Див.: Сімакова-Єфреман Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 17. С. 152—158. DOI: 10.32353/khrife.2017.18 (дата звернення: 19.11.2021).
- 19 Див., напр.: Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130—134; Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. мат-лів кругл. столу. Київ, 2015. С. 165—168. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/9038> (дата звернення: 20.11.2021); Матвеевський О. В., Бабін Б. В. Міжнародно-правові стандарти судової експертизи та їх національна реалізація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 4. С. 73—79. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf (дата звернення: 19.11.2021).
- 20 Русецький А. А. Про організацію судово-експертної діяльності: міжнародний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 17. С. 158—165. DOI: 10.32353/khrife.2017.19 (дата звернення: 19.11.2021).
- 21 Див.: Андреева О. Б., Шарапова О. В. Визначення наукової обґрунтованості судово-експертних методик крізь призму міжнародного досвіду. *Актуальні питання судової*

впевненість у наданому експертом висновку та дає змогу вийти на вищий рівень розвитку суспільних відносин (зокрема, у судово-експертній діяльності).

Термін «міжнародні стандарти» використовують у різних сферах суспільного життя: він характеризує вимоги до певної діяльності з урахуванням міжнародного законодавства, світового досвіду та практики окремих держав. Згідно із Законом України «Про стандартизацію» «*міжнародний стандарт — стандарт, прийнятий міжнародною організацією із стандартизації і доступний для широкого кола користувачів*»²². Так, до міжнародних належить стандарт, розроблений міжнародною організацією стандартизації *International Organization for Standardization (ISO)*. За Великим тлумачним словником української мови, «*міжнародний — стос. до відносин між народами і країнами; який існує між народами, поширюється на них; у якому беруть участь представники різних країн, народів*», а «*стандарт — норма, зразок, мірило*»²³.

Отже, міжнародні стандарти є джерелом найважливішої інформації, оскільки в них зібрано норми і правила, засновані на досягненнях у різних

галузях техніки, технології та практичного досвіду й визнані методом консенсусу представниками всіх зацікавлених сторін²⁴.

Стандартизацію судово-експертної діяльності розглядають як інструментарій для побудови системи управління установи, яка забезпечує якісне й оперативне проведення досліджень і, як результат, задоволення потреб замовників. В умовах реформування судової експертизи світовий досвід у вигляді міжнародних стандартів варто брати за основу й рухатися в одному напрямі з колегами всієї криміналістичної співдружності країн, що також поділяють такий підхід. Зусилля професіоналів, що впливатимуть на зміни законодавчих і підзаконних актів, мають бути спрямовані на розроблення єдиних норм та правил, за яких усі суб'єкти судової експертизи, судово-експертної діяльності й усі стейкхолдери отримуватимуть результат, що не викликає сумніву²⁵.

Європейська практика впровадження правових стандартів свідчить про наявність стандартів обов'язкових і стандартів, які мають рекомендаційний характер²⁶. Обов'язкові стандарти базуються на правових нормах, які ви-

експертизи та криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річ. від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техн. Укр. М. В. Салтєвського (Харків, 07–08.11.2017). Харків, 2017. С. 85–87.

22 Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 19.11.2021).

23 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2005. 1728 с.

24 Марценюк М. М., Гвоздецька І. В. Міжнародні стандарти якості. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3. Т. 2. С. 154–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%282%29__35 (дата звернення: 19.11.2021).

25 Татарнікова Т. О. Стандартизація судово-експертної діяльності. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 56–59. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).

26 Див.: Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. 2017. № 2 (89). С. 44–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_2_6 (дата звернення: 19.11.2021).

магають належної поведінки. Така особливість стандартів здебільшого визнає загальний напрям розвитку правової системи, оскільки за своєю правовою природою ці норми належать до норм-принципів і мають установчий характер. Необов'язкові стандарти мають рекомендаційний характер і є породженням міжнародного права ХХ ст., коли швидкість їх розвитку не збігалася з можливостями й бажаннями окремих держав. Поділ європейських правових стандартів на окреслені різновиди зумовив функціонування права у звичайному розумінні, що має обов'язковий характер, і «м'якого» права²⁷. Слід зазначити, що саме в процесі розвитку стандартизації в європейському праві відбувається своєрідне відпрацювання суспільних відносин у Європейському Союзі (далі — ЄС). Визначаючи європейський правовий стандарт як окрему категорію норм європейського права, маємо зауважити, що цей термін уживають у широкому розумінні як правовий стандарт, що містить такі елементи, як загальні принципи права ЄС і спільні цінності ЄС (вони стосуються людини, довкілля, економічних питань тощо)²⁸.

Запровадження європейських стандартів у діяльність національних судово-експертних установ є надзвичайно перспективним напрямом розвитку судової експертизи. Європейські правові стандарти формуються в межах двох найбільших регіональних міжнародних

об'єднань — Ради Європи та ЄС. Рада Європи встановлює передусім стандарти в гуманітарній сфері (щодо захисту прав людини, охорони довкілля, конституційного права), що зумовлено завданнями й метою її функціонування. ЄС через директиви, регламенти й інші нормативно-правові акти встановлює стандарти більшості сфер життєдіяльності населення країн ЄС²⁹.

Сьогодні стає актуальною вимога, пов'язана з визнанням результатів досліджень на міжнародному рівні. Так, для міжнародного визнання результатів вимірів діяльності будь-якої лабораторії має відповідати вимогам міжнародних стандартів. Згідно із цими вимогами всі судово-експертні лабораторії ЄС мають пройти акредитацію за міжнародним стандартом³⁰. Станом на сьогодні в міжнародній практиці для підвищення достовірності результатів судових експертиз і зменшення судових помилок активно акредитують судово-експертні лабораторії широкого профілю на відповідність вимогам *ISO/IEC 17025* «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» і *EN ISO/IEC 17020* «Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів інспектування» з урахуванням *ILAC-G19:08/2014*³¹.

На підставі цих міжнародних стандартів проводять усебічне експертне оцінювання всіх чинників, що впливають на отримання результатів експерт

27 Хаустова М. Г. Знач. твір. С. 44.

28 Там само. С. 45.

29 Ключев О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 18. С. 154—162. DOI: 10.32353/khrife.2018.17 (дата звернення: 20.11.2021).

30 Там само. С. 159.

31 Наранович О. В., Оноприенко С. А., Спасенко И. О. Необходимость аккредитации судебно-экспертных лабораторий. *Судебная экспертиза: вчера и сегодня* : сб. мат.-лов науч.-практ. конф., посвящ. 70-лет. Республик. центра судеб. эксперт. им. Х. Сулаймановой (Ташкент, 30.06.—01.07.2021). Ташкент, 2021. С. 40—45.

них досліджень і використовують для оцінювання судово-експертних лабораторій у всьому світі. Названі стандарти органи акредитації застосовують для оцінювання таких чинників:

- технічної компетентності персоналу;
- обґрунтованості та прийнятності методів досліджень (випробувань);
- тропності вимірювань і калібрувань національним еталонам;
- справності, калібрування й обслуговування вимірювального та випробувального обладнання;
- навколишнього середовища випробувань;
- відбору, оброблення та транспортування об'єктів і зразків;
- забезпечення якості випробувальних та вимірювальних даних ³².

Останнім часом роль міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи неухильно зростає ³³. Із метою вдосконалення експертних методик і формування єдиних стандартів судово-експертної діяльності, обміну інформацією та вирішення інших важливих завдань сьогодні у світі успішно функціонує значна кількість організацій, що свідчить про постійний інтерес міжнародної спільноти до сфери судово-експертної діяльності. Як один із провідних чинників забезпечення взаємного визнання експертиз, якості експертного

провадження, а також формування бази міжнародної інтеграції судово-експертних організацій у межах регіональних і світових процесів, світова експертна спільнота розглядає процес акредитації судово-експертних лабораторій.

Акредитація (від лат. *accredere* — довіряти) є ефективним способом демонстрування рівня технічної компетентності будь-якої лабораторії (зокрема, експертної) і є своєрідним засобом підвищення якості виконання робіт, надання послуг та продукції. Відповідно до Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (абз. 2 ст. 1) «акредитація органів з оцінки відповідності <...> — засвідчення національним органом України з акредитації того, що орган з оцінки відповідності відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами <...>, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності» ³⁴.

У межах процедури акредитації процес стандартизації формалізують за певним алгоритмом. Акредитація експертних лабораторій є надійним відображенням їх технічної компетентності, яку визнають також на міжнародному рівні. Зазвичай акредитацію здійснює орган з акредитації у межах єдиної системи ³⁵. Акредитація випробувальних

32 ІЛАС В4:05/2011. Преймушества аккредитации для лаборатории. URL: <https://kca.gov.kg/uploads/editor/611246afc3d52.pdf> (дата звернення 20.11.2021).

33 Filipenko N., Spitsyna H., Shynkarenko I., Tsymbalistyi V. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions. *Electronic Scientific Journal Socrates*. 2021. № 1 (19). P. 32–39. DOI: 10.25143/socr.19.2020.1.032-038 (дата звернення: 24.11.2021).

34 Про акредитацію органів з оцінки відповідності : Закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 20.11.2021).

35 Див.: Антилевская Ю. А. О некоторых вопросах качества судебно-экспертной деятельности. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2 (28). С. 32–39. URL: http://elar.naiiau.kiev.ua/bitstream/123456789/16745/1/Visnik_2-28-2017-32-39.pdf (дата звернення: 24.11.2021).

лабораторій відповідно до вимог ДСТУ ISO/IEC 17025 і EN ISO/IEC 17020 означає, що результати є не тільки виправданими, а й визнаними стандартами, які не зміняться за будь-яких обставин (наприклад, якщо зміниться персонал лабораторії тощо). Метою акредитації є забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінювання відповідності, створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні. Через процедуру акредитації проходять органи із сертифікації, випробувальні лабораторії, метрологічні служби й інші учасники системи технічного регулювання з метрології. Система акредитації виступає основою для визнання результатів підтвердження відповідності як в Україні, так і за кордоном ³⁶.

Зважаючи на викладене вище, провідні завдання міжнародної акредитації у сфері судово-експертної діяльності — це забезпечення визнання на міжнародному рівні вітчизняних висновків судових експертів шляхом підтвердження їх компетенції, тому акредитація судово-експертних лабораторій на підставі принципів і процедур, узгоджених на міжнародному рівні, є найважливішим етапом на шляху до створення взаємної довіри.

Основними перевагами акредитації лабораторії є:

- установлення загальних вимог з демонстрування компетенції лабораторії для виконання конкретних випробувань або калібрувань;
- формування та підтримка атмосфери довіри й гарантій для

замовників і споживачів щодо надання якісної послуги в тій галузі, де акредитована лабораторія;

- постійне вдосконалення діяльності завдяки регулярним перевіткам з боку органу з акредитації;
- розширення частки ринку завдяки визнанню результатів роботи лабораторії учасниками ринку;
- скорочення витрат часу на доведення компетентності лабораторії;
- підвищення мотивації, кваліфікації й компетентності персоналу завдяки регулярним перевіткам з боку органу з акредитації;
- сприяння в розробленні й реалізації системи якості лабораторії;
- створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів і результатів вимірювань на міжнародному рівні;
- забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінки відповідності та скорочення технічних бар'єрів;
- відображення позитивної динаміки розвитку методичного забезпечення акредитованих органів (шляхом диференціювання наукових досліджень);
- організація широкого інформаційного обміну (зокрема, інформаційно-довідковими масивами зразків) з акредитованими органами на єдиній методичній основі тощо ³⁷.

36 Хоша В. В., Мануленко О. В. Перспективи розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції України в аспекті вступу до європейської системи EFNSI. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 9. С. 244—249.

37 Див.: Лилова Ю. Ю., Заковирко О. М. Щодо діяльності міжнародної організації із стандартизації. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річ. від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл.

В умовах стандартизації, породжених сучасними процесами глобалізації, для забезпечення міжнародних стандартів судово-експертної діяльності важливим кроком також є членство у міжнародних судово-експертних організаціях, зокрема в Європейській мережі криміналістичних наукових установ. Сучасний варіант глобалізації супроводжується гомогенізацією світу, яка зумовлює появу нових суб'єктів світового простору, так званих транснаціональних управлінських структур, із яких починається відлік нової форми світової самоорганізації³⁸. Провідним і найбільш розвиненим об'єднанням судово-експертних установ, яке сприяє підвищенню якості судової експертизи й поліпшенню взаємного обміну інформацією під час здійснення судово-експертної діяльності, є Європейська мережа інститутів судової експертизи (далі — *ENFSI*), заснована 1995 р. Це визнана міжнародна організація судових експертів, метою якої є сприяння науці й дослідженням, міжнародній співпраці, якості й компетентності, освіти й навчанню, розвитку у сфері судової експертизи. Членами *ENFSI* є 73 організації (експертні установи, криміналістичні лабораторії) із 39 країн Європи³⁹. Чим більше судово-експертних установ долучаються до *ENFSI*, тим більш плідною стане співпраця у цій галузі.

Вплив *ENFSI* на життя суспільства, розвиток науки й техніки полягає в тому, що виробники обладнання та засобів для судової експертизи приводять свою продукцію у відповідність до стандартів *ENFSI*. Основну увагу спрямовано на уніфікацію, сертифікацію та стандартизацію методик судово-експертного дослідження й підвищення якості судових експертиз⁴⁰.

Основним напрямом діяльності *ENFSI* є досягнення високої організації в галузі судово-експертної діяльності шляхом розвитку якості послуг із проведення судових експертиз на всіх етапах судочинства: від місця події до суду, що забезпечено такими умовами:

- членство в *ENFSI* об'єднує виробничі, наукові й методичні можливості судово-експертних установ;
- розширення членства в *ENFSI* закріплює довіру до цієї організації з боку правоохоронних структур і судів;
- налагоджуються та підтримуються ділові відносини з іншими організаціями, діяльність яких пов'язана з криміналістикою й судовою експертизою;
- усіляко заохочується діяльність усіх установ — членів *ENFSI*, які впроваджують в експертну практику сучасні методики дослідження, міжнародні стандарти

діяча науки і техн. Укр. М. В. Салтєвського (Харків, 07—08.11.2017). Харків, 2017. С. 87—89; Наранович О. В., Оноприенко С. А., Спасенко І. О. Указ. соч. ; Хоша В. В. Міжнародний досвід акредитації судово-експертних установ і його використання в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 20—26. DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-20 (дата звернення: 24.11.2021).

38 Войтович Р. В. Зазнач. твір. С. 72.

39 Інститут спецтехніки та судових експертиз СБУ став членом Європейської мережі судово-експертних установ / Служба безпеки України : офіц. сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/povnyu/institut-spetstekhniky-ta-sudovykh-ekspertyz-sbu-stav-chlenom-yevropeiskoi-merezhi-sudovoekspertnykh-ustanov> (дата звернення: 20.11.2021).

40 Хазиев Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 1). *Теория и практика судебной экспертизы*. 2009. № 1 (13). С. 171—177.

й забезпечують компетентність експертів у різних видах експертизи ⁴¹.

Слід визнати, що членство в *ENFSI* є важливим стратегічним напрямом розвитку для всіх вітчизняних судово-експертних установ, оскільки забезпечує високі міжнародні стандарти судово-експертної діяльності, взаємодію з широкого кола питань із європейськими партнерами, відкриває нові й перспективні напрями розвитку ⁴². Водночас відсутність загального фінансування міжнародної судово-експертної діяльності може негативно вплинути на якість висновків судових експертів і загалом на імідж держави на світовій експертній арені.

Висновки

Сучасні глобалізаційні й інтеграційні процеси втілення міжнародних норм у національне законодавство ставлять нові цілі та завдання щодо впровадження міжнародних стандартів якості у вітчизняну судово-експертну діяльність. Вивчення міжнародного досвіду й практики державного регулювання такої діяльності відкриває нові перспективи для підвищення її ефективності й покращення якості проведених експертних досліджень.

Запровадження міжнародних стандартів якості в судово-експертну діяльність є першочерговим завданням і запорукою того, що міжнародна спільнота на найвищому рівні визнає висновки судових експертів України. Важливими чинниками для підвищення ефективності судово-експертної діяльності на міжнародному рівні є також плідна співпраця з *ENFSI*.

Як важливий напрям розвитку експертного забезпечення правосуддя мож-

на виокремити необхідність чіткого законодавчого регламентування гарантій забезпечення діяльності судового експерта як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому провідним чинником, що позитивно впливатиме на імідж і якість експертних досліджень, має стати достатнє державне фінансування цієї діяльності. Реалізація запропонованих заходів дасть змогу не тільки забезпечити незалежність судового експерта, зробити продукт його праці більш якісним, а й суттєво підвищить ефективність судово-експертної діяльності загалом.

Судебно-експертная деятельность в условиях глобализации

Павлос Кипоурас, Инесса Овсянникова

Международная судебно-экспертная деятельность в современных реалиях приобретает всё большую популярность и характеризуется усилением глобализационных процессов в международных отношениях, созданием единого информационного пространства, в условиях которого значительно эффективнее становятся транснациональные связи как правозащитных и правоохранительных организаций, так и судебно-экспертных учреждений, а также отдельных судебных экспертов и учёных, специализирующихся на вопросах судебной экспертизы и судебно-экспертной деятельности.

Целью статьи является рассмотрение процессов стандартизации и аккредитации (как основных направлений международного сотрудничества в сфере судебно-экспертной деятельности в условиях глобализации) и ключевых инструментов признания результатов исследования и заключений судебного эксперта. Акцентируется внимание на том, что применение международных стандартов в сфере

41 Де Киндер Я. Европейская сеть судебно-экспертных учреждений (ENFSI). *Теория и практика судебной экспертизы*. 2011. № 4 (24). С. 200–204.

42 Чернявський С. С., Черноус Ю. М. Зазнач. твір.

судебной экспертизы является первоочередной задачей, способствующей повышению надёжности, прозрачности и уверенности в судебных доказательствах и сделанных экспертом выводах.

Подчёркнуто, что один из важных факторов повышения эффективности судебно-экспертной деятельности на международном уровне — сотрудничество с Европейской сетью институтов судебной экспертизы (ENFSI), основным направлением деятельности которой является улучшение взаимодействия информацией в сфере криминалистики и повышение качества судебных экспертиз. Предложены определённые шаги на пути к обеспечению независимости судебного эксперта, повышению качества предоставленных им выводов и эффективности судебно-экспертной деятельности в целом.

Ключевые слова: аккредитация; глобализация; эффективность; международное сотрудничество; судебно-экспертная деятельность; стандартизация.

Forensic science activity in globalization context

Pavlos Kipouras, Inessa Ovsiannykova

International forensic science activity in modern realities is becoming increasingly popular and characterized by increasing globalization processes in international relations, creation of a single information space, in which transnational relations of human rights and law enforcement organizations and forensic institutions, as well as individual forensic experts and scientists specializing in forensic science and forensic science activity.

This article purpose is to consider standardization and accreditation procedures (as the main areas of international cooperation in the field of forensic science activity in the context of globalization) and key tools for recognizing research results and forensic expert conclusions. Emphasis is placed on

the fact that application of international standards in the field of forensic science is a priority that contributes to increasing reliability, transparency and confidence in forensic evidence and conclusions made by forensic expert.

It was emphasized that one of the important factors in improving efficiency of forensic science at the international level is cooperation with the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) whose main activity is to improve information exchange of in forensics and improve of forensic science quality. Certain steps are proposed on the way for ensuring forensic expert independence, improving quality of forensic expert conclusions provided and effectiveness of forensic science activity in general.

Keywords: accreditation; globalization; efficiency; international cooperation; forensic science activity; standardization.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Andriieva, O. B., Sharapova, O. V. (2017). Vyznachennia naukovoї obgruntovanosti sudovo-ekspertnykh metodykh kriz pryzmu mizhnarodnoho dosvidu [Determining Scientific Validity of Forensic Methods through the Prism of International Experience]. *Aktualni pytannia*

- sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 100-rich. vid dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., zasl. diiacha nauky i tekhn. Ukr. M. V. Saltevs'koho (Kharkiv, 07—08.11.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
- Antilevskaia, Iu. A. (2017). O nekotorykh voprosakh kachestva sudbenno-ehkspertnoi deiatelnosti [On Some Issues of Forensic Activity Quality]. *Kryminalistichnii visnik*. № 2 (28). URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16745/1/Visnik_2-28-2017-32-39.pdf [in Russian].
- Bek, U. (2000). *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk society. On the Way to Another Modern]: per. s nem. Moskva [in Russian].
- Cherniavskiy, S. S., Chornous, Yu. M. (2021). Mizhnarodni standarty sudovo-ekspertnoi diialnosti [International Standards of Forensic Science]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15—16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Cheshkov, M. A. (2002). Smysl protivostoianii: ne alternativnost, no variabelnost [Meaning of Confrontation: not Alternative but Variability]. *Mirovaia ehkonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*. № 6 [in Russian].
- Chimmanee, K., Jantavongso, S. (2021). Practical mobile network planning and optimization for Thai smart cities: Towards a more inclusive globalization. *Research in Globalization*. Vol. 3. DOI: 10.1016/j.resglo.2021.100062.
- Coleman, W. D., Underhill, G. D. (1998). *Regionalism and Global Economic Integration*. London. DOI: 10.4324/9780203058350.
- De Kinder, Ia. (2011). Evropeiskaia set sudbenno-ehkspertnykh uchrezhdenii (ENFSI) [European network of forensic science institutes (ENFSI)]. *Teoriia i praktika sudbennoi ehkspertizy*. № 4 (24) [in Russian].
- Diurkgeim, Eh. (1995). *Sotsiologiia. Ee predmet, metod, prednaznachenie* [Sociology. Its subject, Method, Purpose]; per. s fr. A. B. Gofmana. Moskva [in Russian].
- Filipenko, N., Spitsyna, H., Shynkarenko, I., Tsybalisty, V. (2021). Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions. *Electronic Scientific Journal Socrates*. № 1 (19). DOI: 10.25143/socr.19.2020.1.032-038.
- Held, D., McGrew, A. (2007). *Globalization theory: approaches and controversies*. Cambridge — Massachusetts.
- Instytut spetstekhniky ta sudovykh ekspertyz SBU stav chlenom Yevropeiskoi merezhi sudovo-ekspertnykh ustanov* [Institute of Special Equipment and Forensic Science of Security Service of Ukraine Became a Member of the European Network of Forensic Expert Institutes]/ Ofitsiinyi sait Sluzhby bezpeky Ukrainy. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/instytut-spetstekhniky-ta-sudovykh-ekspertyz-sbu-stav-chlenom-yevropeiskoi-merezhi-sudovoeekspertnykh-ustanov> [in Ukrainian].
- Khaustova, M. H. (2017). Mizhnarodni standarty v konteksti yevropeiskoi protsesiv v Ukraini [International Standards in Context of European Integration Processes in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2 (89). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_2_6 [in Ukrainian].
- Khaziev, Sh. N. (2009). Mezhdunarodnye sudbenno-ehkspertnye organizatsii (chast 1) [International Forensic Science Organizations (Part 1)]. *Teoriia i praktika sudbennoi ehkspertizy*. № 1 (13) [in Russian].
- Khosha, V. V. (2019). Mizhnarodnyi dosvid akredyatsii sudovo-ekspertnykh ustanov i yoho vykorystannia v Ukraini [International Experience in Accreditation of Forensic Science Institutions and its Use in Ukraine]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (31). DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-20 [in Ukrainian].
- Khosha, V. V., Manulenko, O. V. (2009). Perspektivy rozvytku sudovo-ekspertnykh ustanov Ministerstva yustytzii Ukrainy v aspekti vstupu do yevropeiskoi systemy EFNSI [Prospects for Development of Forensic Institutions of the Ministry of Justice of Ukraine in Terms of Accession to the EFNSI European system]. *Teoriia ta praktika sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. (2021). International Research Cooperation is Effective Mechanism for Forensic Science Improvement. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. № 1(3). DOI: 10.32353/acfs.3.2021.02.
- Kliuiev, O. M. (2018). Do pytannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva v haluzi sudovoi ekspertyzy [On the Issue of International Cooperation in the Field of Forensic Science]. *Teoriia ta praktika sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.17 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M. (2018). Mizhnarodni standarty ta mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [International Standards and International Cooperation in the Field of Forensic Science in Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-rich. stvor. KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 10—11.10.2018). Kharkiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2015). Mizhnarodne znachennia sudovo-ekspertnoi diialnosti [International Significance of Forensic Activity]. *Sudovo-*

- ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: zb. mat-liv kruhl. stolu. Kyiv. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/9038> [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I., Kuprievych, O. A. (2015). Mizhnarodne spivrobotnytstvo sudovo-ekspertnykh ustanov [International Cooperation of Forensic Institutions]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4 [in Ukrainian].
- Kolomoiets, T. O., Baranchyk, P. O. (2012). *Pryntsypy administratyvnoho prava* [Principles of Administrative Law]: monohrafiia. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Kosolapov, N. (2001). Globalizatsiia: sushchnostnye i mezhdunarodno-politicheskie aspekty [Globalization: Essential and International Political Aspects]. *Mirovaia ehkonomika i mezhdunarodne otsheniia*. № 3 [in Russian].
- Lylva, Yu. Yu., Zakovyrko, O. M. (2017). Shchodo diialnosti mizhnarodnoi orhanizatsii iz standartyzatsii [Regarding Activities of the International Organization for Standardization]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 100-rich. vid dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., zasl. diiacha nauky i tekhn. Ukr. M. V. Saltevs'koho* (Kharkiv, 07–08.11.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
- Martseniuk, M. M., Hvozdet'ska, I. V. (2012). Mizhnarodni standarty yakosti [International Quality Standards]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 3. T. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%282%29__35 [in Ukrainian].
- Matvieievskiy, O. V., Babin, B. V. (2018). Mizhnarodno-pravovi standarty sudovoi ekspertyzy ta yikh natsionalna realizatsiia [International Legal Standards of Forensic Science and their National Implementation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (22). T. 4. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf [in Ukrainian].
- Naranovich, O. V., Onoprienko, S. A., Spasen'ko, I. O. (2021). Neobkhdimost akkreditatsii sudebno-ehkspertnykh laboratorii [The Need for Accreditation of Forensic Laboratories]. *Sudebnaia ehkspertiza: vchera i segodnia: sb. mat-lov nauch.-prakt. konf., posviashch. 70-let. Respublik. tsentra sudeb. ehkspert. im. Kh. Sulaimanovoi* (Tashkent, 30.06.–01.07.2021). Tashkent [in Russian].
- Polanyi, M. (1946). *Science, Faith and Society: Eighteenth Series Riddell Memorial Lectures*. London.
- Rusetskiy, A. A. (2017). Pro orhanizatsiiu sudovo-ekspertnoi diialnosti: mizhnarodnyi aspekt [On Organization of Forensic Activities: International Aspect]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. DOI: 10.32353/khrife.2017.19 [in Ukrainian].
- Shaihorodskiy, Yu. (2012). Hlobalizatsiia: nemynuchist kontseptualnykh zmin [Globalization: Inevitability of Conceptual Change]. *Politychnyi menedzhment*. № 3 (54) [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). Do pytannia pro vzaïmozalezhnist yevropeïskykh intehratsiïnykh protsesiv i tendentsii intehratsii spetsialnykh znan v Ukraini [On the Issue of Interdependence of European Integration Processes and Trends in Integration of Specific Expertise in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. DOI: 10.32353/khrife.2017.18 [in Ukrainian].
- Smirnova, S. A. (2021). Sovremennyye trendy razvitiia sudebnoi ehkspertizy [Modern Trends in Development of Forensic Science]. *Sudebnaia ehkspertiza: vchera i segodnia: sb. mat-lov nauch.-prakt. konf., posviashch. 70-let. Respublik. tsentra sudeb. ehkspert. im. Kh. Sulaimanovoi* (Tashkent, 30.06.–01.07.2021). Tashkent [in Russian].
- Tatarnikova, T. O. (2020). Standartyzatsiia sudovo-ekspertnoi diialnosti [Standardization of Forensic Science Activity]. *Mistse nederzhavnoi sudovoi ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy: mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf.-dyskus.* (Kyiv, 19.10.2020). Kyiv. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> [in Ukrainian].
- Uhrovetskiy, O. P., Malanchak, V. Ye. (2019). Napriamky formuvannia suchasnoho teoretychnoho pidhruntia sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Directions of Formation of Modern Theoretical Basis of Forensic Activity in Ukraine]. *Sudova ekspertyza: suchasnist ta maibutnie: zb. mat-liv kruhl. stolu* (Lviv, 25.01.2018). Lviv [in Ukrainian].
- Veber, M. (1998). *Sotsiologiia. Zahalnoïstoriïchni analizy. Polityka* [Sociology. General Historical Analyzes. Policy]; per. z nim. O. Pohorilyi. Kyiv [in Ukrainian].
- Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York.
- Veblen, T. (1919). *The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays*. New York.
- Velykiy tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Explanatory Dictionary of the Ukrainian language] (2005) (z dod. i dopov.) / ukklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin [in Ukrainian].
- Voitovych, R. (2013). Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia v umovakh hlobalnoi intehratsii [Modernization of Public Administration in Context of Global Integration]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_4 [in Ukrainian].

- Voitovych, R. V. (2007). *Vplyv hlobalizatsii na systemu derzhavnoho upravlinnia (teoretyko-metodolohichniy analiz)* [Globalization Impact on the System of Public Administration (Theoretical and Methodological Analysis)]: monohrafiia / za zah. red. d-ra filosof. nauk, prof. V. M. Kniazieva. Kyiv. URL: <http://www.dut.edu.ua/ua/lib/1/category/1179/view/1730> [in Ukrainian].
- Voitovych, R. V., Solokha, M. T. (2013). *Hlobalizatsiini protsesy v suchasnomu sviti* [Globalization Processes in Modern World]: navch.- metod. mat-ly ; uklad. H. I. Bondarenko. Kyiv [in Ukrainian].
- Weiss, L. (1998). *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Oxford.
- Weiss, L. (2005). The State Augmenting Effects of Globalisation. *New Political Economy*. Vol. 10. № 3. DOI: 10.1080/13563460500204233.
- Yameogo, C. E. W., Omojolaibi, J. A., Dauda, R. O. S. (2021). Economic globalisation, institutions and environmental quality in Sub-Saharan Africa. *Research in Globalization*. Vol. 3. 100035. DOI: 10.1016/j.resglo.2020.100035.

Кіпоурас, П., Овсянникова, І. (2021). Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 169–184. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12.

V Харківський міжнародний юридичний форум

У Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого 20—24.09.2021 р. відбувся вже традиційний V Харківський міжнародний юридичний форум. Його програма передбачала 6 панельних дискусій, а також сателітні заходи: круглі столи, презентації, майстер-класи, лекторії тощо.

Харківський міжнародний юридичний форум засновано 2017 р. як відкриту міжнародну платформу для обговорення найактуальніших для світової юридичної спільноти проблем. Місією Форуму є залучення провідних фахівців та експертів різних країн світу до прозорого й відкритого діалогу для вироблення спільних підходів до вирішення нагальних юридичних проблем у контексті глобалізації й усунення правових бар'єрів світового сталого розвитку. Форум має на меті формувати модель безперервної взаємодії академічної спільноти, громадських об'єднань, бізнесу та влади з актуальних питань юридичної науки і практики в умовах глобалізаційних викликів; визначати пріоритетні напрями роботи для модернізації наукових досліджень; забезпечувати впровадження передових технологій вищої школи й дослідницької діяльності, набуваючи статусу центру міжнародної співпраці у правознавчій царині.

20 вересня в урочистому відкритті Форуму взяли участь: Голова Вищого антикорупційного суду України *Олена Танасевич*; директор Національного антикорупційного бюро України *Артем Ситник*; Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду *Михайло Смокович*; ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Анатолій Гетьман*; перший заступник голови Державної прикордонної служби України *Володимир Нікіфоренко*; заступник начальника Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань *Артем Медведенко*; заступник Харківського міського голови *Олександр Новак*; посол і координатор проектів ОБСЄ в Україні *Генрік*





Вілладсен; керівниця Представництва Фонду Конрада Аденауера в Харкові *Бріггіта Трібель*; перша заступниця голови Союзу юристів України, віце-президентка Європейського інституту омбудсмена, перша омбудсменка України *Ніна Карпачова* та ін.

V Харківський міжнародний юридичний форум розпочався панельною дискусією «Захист економіки від впливу організованої зло-

чинності», під час якої з доповідями виступили: директор Національного антикорупційного бюро *Артем Ситник* (на тему «Боротьба з топкорупцією: як державі перемогти?»); Голова Вищого антикорупційного суду України *Олена Танасевич* (на тему «Визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави: цивільно-правовий важіль протидії злочинності»); голова та президент Усесвітньої асоціації платників податків *Джон О'Коннел* (на тему «Що таке WTA? Досвід Великої Британії щодо того, як чорний ринок може вплинути на податкові надходження»); президент Українського союзу промисловців і підприємців *Анатолій Кінах*; президент групи компаній «Петрус» *Людмила Русаліна* (на тему «Виклики і загрози вітчизняному бізнесу з боку організованої злочинності та корумпованих правоохоронців») та ін.

Також першого дня роботи Форуму відбувся сателітний захід «Європейські цінності і конституційне правосуддя». Доповіді презентували: старший науковий співробітник Інституту порівняльного публічного права та міжнародного права імені Макса Планка *Матіас Гартвіг* (Німеччина); завідувач відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України *Сергій Пролєєв* (Україна); професор Університету Регенсбурга *Райнер Арнольд* (Німеччина); суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща *Юстин Піскорський*; професорка юридичного факультету Університету імені Миколаса Ромеріса, Інституту публічного права, суддя Конституційного Суду Литви (2005–2014) *Тома Бірмонтієне* (Литва); професор Університету Миколаса Ромеріса, президент Конституційного Суду Литовської Республіки (2014–2021) *Дайніус Жалімас*; судді Конституційного Суду України *Василь Лемак*, *Віктор Городовенко*, *Олег*

Первомайський; керівник Центру дослідження верховенства права і релігії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Дмитро Вовк* та ін.

Того ж дня презентовано книжку «Українська державність: історико-правничі нариси» — унікальне видання, підготовлене редакцією юридичного журналу «Право України» і Всеукраїнською правозахисною організацією

«Меморіал» імені Василя Стуса спільно з Інститутом історії України НАН України за підтримки Верховної Ради України. У цій колективній праці наведено 22 нариси відомих українських правників, філологів, істориків права й церкви. *Олександр Святоцький* зазначив, що видання в доступній формі розкриває результати багаторічних досліджень низки архівних матеріалів, формуючи цілісне уявлення про ціннісні засади та сутність української державності, її генезис крізь призму досвіду державотворення.

У роботі круглого столу «Бізнес і права людини у програмах навчання за економічними і юридичними спеціальностями» узяли участь представники України, Бразилії, Великої Британії, Польщі, Португалії, Словенії, США та інших країн. Під час дискусії експерти (поміж яких старший радник Данського інституту прав людини *Дірк Хоффманн*; голова правління Польського інституту прав людини і бізнесу *Беата Фарачик*; співголова Глобальної асоціації досліджень у сфері бізнесу і прав людини, лекторка Школи права й експертка Центру прав людини Університету Ессекса (Велика Британія) *Тара Ван Ху*; старший радник із питань демократії і прав людини Програми розвитку ООН в Україні *Ніколай Содербай* та ін.) обговорили питання формування й розвитку концепції бізнесу та прав людини, її зв'язок із суміжними концепціями; юридичні вимоги до належної обачності у сфері прав людини (*mandatory Human Rights Due Diligence*; зокрема, у ланцюгах поставок на рівні ЄС, Франції, Норвегії, Великої Британії та ін.) і їх вплив на українські компанії; показники відповідальної бізнесової поведінки та їх урахування інвесторами й партнерами у бізнесі, споживачами; інструменти забезпечення стійких бізнес-моделей; державну політику у сфері бізнесу і прав людини (національні плани дій); корпоративну практику;



досвід Європи, США й інших країн у розв'язанні цих проблем; програми підготовки економістів і юристів та методик викладання спеціальних дисциплін; потенціал українських університетів. У межах круглого столу також презентовано курс «Бізнес і права людини у сфері цифрових технологій».

21 вересня 2021 р. на Форумі відбувся сателітний захід «Проект нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права». Професор **Юрій Баулін** зазначив: «Утворена 7 серпня 2019 року Указом Президента України робоча група до кінця року планує закінчити проект особливої частини нового кримінального кодексу України. Старий кодекс 2001 року має багато прогалин, які потребують усунення. Під час опрацювання положень нового кодексу дискусійним стало питання закону у вимірі верховенства права. Група зупинилася на створенні статті 1.1.1, у якій зазначається, що «Кримінальний кодекс є єдиним законом, який діє на засадах верховенства права та регулює відносини між державою та потерпілим». Щоб дійти загального висновку з приводу цього тут зібрались фахівці з різних областей права». У сателітному заході взяли участь: керівник Центру дослідження верховенства права і релігії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Дмитро Вовк** («Верховенство права і кримінально-правове регулювання»); професор кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка **Сергій Рабінович** («Відповідність вимогам принципу верховенства права як критерій конституційності норм Кримінального кодексу України»); професор Католицького університету міста Любліна **Кшиштоф Вьяк** («Зобов'язання адаптувати кримінальне законодавство Польщі до правил Європейського Союзу»); завідувач кафедри кримінального права № 1 Національно-



го юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи **Юрій Пономаренко** («*Jus Ponendi vs* права людини у вимірі верховенства права») та ін.

Центральною подією другого дня Форуму стала панельна дискусія «Бізнес і права людини: пошук стійких моделей». Цю тему порушено на

Форумі п'ятий рік поспіль, що дає змогу простежити позитивні зрушення в реалізації стандартів прав людини під час здійснення господарської діяльності, які відбулися з 2017 р. Робоча частина панельної дискусії розпочалася із сесії «Рамка бізнесу і прав людини: глобальні тенденції розвитку» під модеруванням проектною координаторки *GoLOCAL Олени Митник*, на якій виступили: старший радник Данського інституту з прав людини *Дірк Хоффманн*; співголова Глобальної асоціації досліджень у сфері бізнесу і прав людини, лекторка Школи права й експертка Центру прав людини Університету Ессекса (Велика Британія) *Тара Ван Ху*; доцентка групи з права в Університеті Вагенінгена (Нідерланди) *Надя Берназ*; доцентка *NOVA School of Law* (Португалія) *Клер Брайт* та ін.

Почесний гість сателітного заходу «Медичне право та фармацевтичне право: виклики сьогодення», організованого за підтримки Всеукраїнської фармацевтичної палати, ГО «Асоціація фармацевтичного і медичного права» та Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, суддя Верховного Суду України *Семен Стеценко* зазначив важливість розгляду питань медичного й фармацевтичного права на такому масштабному заході. Доповіді також презентували: професор економічного (цивільного, підприємницького, корпоративного) права Університету прикладних наук м. Висмара (Німеччина), науковий керівник Східного інституту м. Висмара *Ханс-Йоахим Шрамм* («Новое регулирование договора об оказании медицинских услуг в Германском гражданском уложении»); керівник Проекту ЄС *Pravo-Justice Довідас Віткаускас*; керівниця навчальної програми бакалаврату «Право» юридичного факультету Ризького університету Страдіня (Латвія) *Інга Кудейкіна*; керівниця докторантури «Правознавство» і провідний науковий співробітник юридичного факультету Ризького університету Страдіня *Карина Палкова* («Паспорти вакцинації – європейські та глобальні тренди»); директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету *Михайло Савчин* («Конституційні гарантії права на





медичне забезпечення»); завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Роман Майданик** («Україна на шляху до Європейської моделі права в сфері охорони здоров'я») та ін.

22 вересня 2021 р. роботу Форуму відзначили різноманітними дискусіями та заходами з наріжних проблем сучасного правознавства

(зокрема, скасування мораторію на продаж землі актуалізувало широке коло питань у сфері земельного й аграрного права). В Харківський міжнародний юридичний форум став майданчиком для обговорення перших результатів роботи ринку землі та визначення пріоритетних напрямів подальшої діяльності представниками органів виконавчої влади, аграрного сектору, нотаріату, фінансових установ, адвокатури й наукових правничих шкіл України. Тон дискусії задав перший заступник голови Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру **Анатолій Мірошниченко**, який наголосив, що скасування мораторію на продаж землі — це помітна подія навіть в історичній перспективі. І хоча ажіотажу на земельному ринку досі не спостерігається, відбуваються поступові ментальні й ідеологічні зміни. За його словами, мораторій порушував основоположні конституційні права семи мільйонів громадян України, заважав розвитку економіки: *«Сьогодні земельний ринок є дуже консервативним, але він уже відкриває нові можливості для дрібних і середніх фермерів. Вони можуть інвестувати гроші в землі сільськогосподарського призначення, що є, на мій погляд, тектонічними зрушеннями»*. Загалом 2021 р. спікер назвав роком активізації земельної реформи. Крім Закону від 31.03.2020 р. № 552-IX, яким уряд України відкрив земельний ринок, прийнято ще три надважливі документи: Закон від 17.06.2020 р. № 711-IX, який значно спрощує зміну цільового призначення земель; Закон від 18.05.2021 р. № 1444-IX, на виконання якого очікується затвердження Кабінетом Міністрів України Постанови, що визначить порядок проведення електронних земельних торгів із метою прискорити та здешевити цей процес, зробити такі торги прозорішими; Закон від 28.04.2021 р. № 1423-IX (який часто називають

земельною конституцією), покликаний удосконалити систему управління й дерегулювання в земельних відносинах.

До дискусії долучився голова фермерського господарства «Паритет А», заступник директора Приватного підприємства «Агропрогрес» **Артем Хвесик**, який виклав думку аграріїв на три місяці роботи земельного ринку та поділився досвідом відносин із власниками земельних



ділянок до і після 01.07.2021 р. й укладанням угод купівлі-продажу. Приватний нотаріус Зміївського районного нотаріального округу Харківської області **Лілія Кожушна** розповіла про перші кроки й підводні камені в діяльності нотаріусів з укладання договорів купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення. Спікерами панельної дискусії також стали завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, адвокат **Іван Костяшкін**; старший партнер **TOTUM LF**, голова Комітету із земельного права Асоціації адвокатів України **Богдан Яськів**; завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України **Павло Кулинич**; завідувач кафедри земельного та аграрного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Володимир Носік** і професор кафедри цивільного, господарського й екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» **Володимир Андрейцев**.

Далі відбувся Конституційний салон «Анти-дискримінація», на якому правова спільнота обговорила складні правові проблеми сучасного світу та можливі шляхи їх вирішення. Проведений у партнерстві з Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, Конституційний салон об'єднав дослідників, правозахисників і правників-практиків, а також представників громадськості, що спрямовують свої зусилля на утвердження цінностей рівного й вільного демократичного суспільства. На зустрічі обговорили дискусійні питання гендерної чутливості суддівської системи та судової практики у справах про дискримінацію, аспекти взаємодії в публічному просторі релігійного та

секулярного, проблеми рівності в управлінні компаніями, расову дискримінацію і тиск системи кримінальної юстиції, дискримінацію в'язнів, гендерні аспекти доброчесності, уразливість людей у зоні конфлікту та дискримінацію, пов'язану з громадянством, створення дискримінаційних міфів у медіа й мистецтві та цінність антидискримінаційних стандартів і практик тощо. Складовою програми салону стала презентація українського перекладу книги судді Верховного Суду США Рут Гінзберг «Моїми словами», здійсненого за ініціативи Асоціації жінок-юристок України ЮрФем та підтримки фонду «Відродження». Презентацію провели голова ЮрФем *Христина Кім* та членкиня правління ЮрФем, посланниця толерантності Програми розвитку ООН в Україні *Лариса Денисенко*. Національний радник з юридичних питань Координатора проєктів ОБСЄ в Україні *Олександр Водянніков* також презентував свою книгу «Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві».

Того самого дня відбулася панельна дискусія «Україна — НАТО: від партнерства з розширеними можливостями до членства в альянсі». Партнерами цього заходу стали Департамент військової освіти і науки Міністерства оборони України, Європейська поліцейська асоціація України, Європейська експертна асоціація, Європейське командування Збройних сил США та Міжнародний інститут правових досліджень Міністерства оборони США. В обговоренні загальних питань євроатлантичної інтеграції взяли участь представники країн — членів НАТО, науковці, вітчизняні й міжнародні експерти. Поміж тем, порушених під час дискусії, слід згадати виклики та перспективи євроатлантичної інтеграції України, політико-правовий вимір співпраці України й НАТО, місце Євросоюзу в сучасній системі міжнародної безпеки, запровадження стандартів НАТО в систему військової освіти, партнерство з розширеними можливостями тощо. Свої доповіді на заході представили радник із питань гендерної політики Оперативно-тактичної групи «Україна» *Метью Стоунер* («Гендерна рівність та гендерне функціональне планування для військових і миротворчих операцій»), професор міжнародної політики університету Оттави *Бенджамін Зіла* («Канада як державотворець. Зусилля щодо розвитку та реконструкції в Афганістані»), директор Департаменту військової освіти і науки Міністерства оборони України *Володимир Мірненко* («Трансформація військової освіти за стандартами НАТО») та ін.

Також 22.09.2021 р. точилася дискусія «Штучний інтелект та відкриті дані», на якій CEO *OnlineLawSchool*

і спеціаліст з проблем ІТ-права *Роман Радейко* презентував результати дослідження професій майбутнього й напрямів поєднання юридичної практики з технологіями. Він розвіяв побоювання щодо заміни юристів роботами та поділився з учасницями й учасниками дискусії деякими можливостями штучного інтелекту. Доцент кафедри міжнародної інформації Інституту прикладної математики та фундаментальних наук Національного університету «Львівська політехніка» *Петро Сухорольський* висловив обґрунтовані побоювання щодо дій сучасних урядів і компаній, які застосовують інструменти із цифровими ключами. Він розповів про чотири принципи, якими мають керуватися всі, хто створює рішення на основі штучного інтелекту, а саме: приватність, справедливість і недискримінація, прозорість і підзвітність, професійна відповідальність.

Зокрема, перспективи збереження приватності у світі деперсоналізованих, але докладних і пов'язаних між собою даних, залишаються неоднозначними. Також було презентовано основні проекти з поєднання штучного інтелекту та відкритих даних в Україні. На рівні уряду готуються зміни до законодавства, які дадуть змогу використовувати більш якісні й різноманітні набори даних для бізнесу, громадської діяльності та державної служби (наразі освітні курси й матеріали для всіх охочих дізнатися про можливості баз даних, уже доступні). Керівник експертної групи впровадження, підтримки та моніторингу якості надання електронних послуг Міністерства цифрової трансформації України *Денис Іванов* поділився досвідом створення застосунку «ДІЯ», розповів про плани з переведення всіх державних послуг у цифровий формат та основні виклики на цьому шляху. Після кожного виступу тривала жвава дискусія, під час якої лунали питання й коментарі в онлайн-і офлайн-форматах. Обговорили місце цифрових платформ у керуванні людськими діями; можливість укладення шлюбу в кіберпросторі; обсяг влади технологічних корпорацій; зміни в освіті юристів, які мають перевіряти розроблення алгоритмів; законодавчі рішення щодо захисту даних і, зрештою, яке майбутнє чекає на нас у світлі цифровізації.

Цього дня на Форумі також відбулася науково-практична конференція «Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України», на якій заслухали доповідь судді Вищого антикорупційного суду *Віри Михайленко* про потребу вдосконалення кримінально-процесуального законодавства в умовах розслідування кримінальних правопорушень. На заході також виступили: заступник керівника департаменту — керівник управління захисту викривачів

та оброблення повідомлень про корупцію Департаменту запобігання та протидії корупції Національного агентства з питань запобігання корупції *Василь Луцук* («Викривачі корупції у механізмі запобігання корупції»); член правління громадської організації «Національна асоціація антикорупційного комплаєнсу» *Олег Поліщук* («Протидія корупції в енергетичній галузі України: результативність та ефективність»); адвокат і партнер юридичної фірми *Gracers Сергій Лисенко* («Організована злочинність в новітній історії. Ознаки та методи. Шляхи її подолання») та ін.

Четвертий день Форуму розпочався панельною дискусією «Еколого-правові аспекти сталого розвитку», генеральним партнером якого виступив Фонд Конрада Аденауера. Представниця Фонду в Харкові *Дар'я Дмитренко* наголосила, що питання сталого розвитку, екології та проблематики розвитку економіки є центральними для розвитку і трансформації успішної демократичної держави. Дискусію умовно склали дві сесії. Першу було присвячено виступам іноземних спікерів із Італії, Великої Британії, Австрії, Франції, Польщі, Канади, Австралії, Бразилії, Індії, Нігерії, Пакистану та ін., які у своїх доповідях порушили питання юридичної відповідальності за екологічну шкоду, перестороги, управління природними ресурсами, зміни клімату тощо. Серед них програмна директорка Міжнародного агентства з атомної енергії *Юлія Виставна*, професорка права Школи права та політики Університету Кардіффа (Велика Британія) *Валері Фоглеман* («Відповідальність щодо запобігання та усунення екологічної шкоди в рамках Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність»), старша наукова співробітниця Інституту процесуального права Макса Планка (Люксембург), членкиня Асоціації адвокатів Італії та Франції *Алессандра Донаті* («Принцип перестороги: гальмо або важіль для сталого розвитку відповідно до законодавства Європейського Союзу?»), старша аналітикиня з енергетичної політики в *OrepExr* (Франція) *Яміна Сахеб* («Цілі сталого розвитку та зміна клімату – синергія чи компроміс?»), викладачка енергетичного права та співдиректорка Університетського центру енергетичного права (Велика Британія) *Дар'я Шаповалова* («Оцінка впливу на клімат і енергетичний перехід: управління поставками викопних видів палива») та ін. На другій сесії українські фахівці презентували доповіді, присвячені формуванню екологічної держави, екологічним інноваціям, екологічній політиці, еколого-правовій культурі, інституційному забезпеченню сталого розвитку та багатьом іншим питанням. Серед спікерів цієї сесії – завідувачка відділу проблем аграрного,

земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України *Наталія Малишева* («Новітні виклики перед екологічним правом та перспективи їх подолання для забезпечення сталого розвитку»), завідувачка кафедри екологічного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Тетяна Ковальчук* («Політика сталого розвитку в екологічному праві України»), доцентка кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України *Олена Ковтун* («Правова охорона біорізноманіття: сучасні виклики та перспективи розвитку (у контексті сталого розвитку)»), професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» *Ілля Каракаш* («Правове забезпечення реалізації концепції сталого екологічного розвитку в контексті стратегії державної екологічної політики України») та ін.

23.09.2021 р. на Форумі відбувся сателітний захід «Держава та платники податків: трансформаційні процеси економіки, цифровізація». Спікери заходу — іноземні фахівці з оподаткування (керуючий директор Центру трансфертних цін в Інституті австрійського та міжнародного податкового права Віденського університету економіки та бізнесу (Австрія), міжнародний податковий радник *Рафаель Петруцци*; доцентка кафедри цифрової економіки, трансфертного ціноутворення та країн, що розвиваються, в Амстердамському університеті (Нідерланди), учасниця проекту «Розробка податкової системи для безготівкового, платформного та технологічного суспільства» Амстердамського центру податкового права (AMCTL) *Світлана Буряк*; член Податкової консультативної палати Словенії, керуючий партнер компанії *iConsult LTD* (Словенія) *Душан Джерадж* — поділилися своїм баченням і досвідом розвитку та становлення цифровізації в оподаткуванні. Заступник міністра юстиції України *Сергій Орлов* розповів про цифровізацію сервісів Мін'юсту. В. о. завідувача кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Ірина Бондаренко* виступила з доповіддю «Банківська таємниця як фактор тінізації економіки України». Обговорення теми банківської таємниці продовжив експерт Науково-консультативної ради при Державній податковій службі України, співголова Експертної ради НБУ, голова наглядової ради Західноукраїнського національного університету, голова правління Української міжбанківської валютної біржі *Анатолій Гулей*. У заході також узяли участь: експертка з податкових і бюджетних питань, народна депутатка Верховної

Ради України 8-го скликання, адвокатка *Тетяна Острікова*; кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Артем Котенко* та професорка кафедри фінансового права цього самого університету *Ольга Димитрик*; суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, секретар судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів *Райса Ханова*.

Заключного дня, 24.09.2021 р., відбулася панельна дискусія «Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства: сучасні виклики, світові тенденції, особливості реалізації і захисту», під час якої обговорено питання прав людини в умовах цифровізації, діяльність публічної влади в цифрову добу, електронні петиції й електронну демократію, електронні публічні послуги, штучний інтелект у публічному адмініструванні та судочинстві, а також цифровізацію у сфері кримінального процесу. Спікерами виступили: суддя Європейського суду з прав людини від Португалії *Пауло Пінто де Альбукерке* («Нові цифрові технології та право на конфіденційність у часи пандемії»); менеджер із комунікацій платформи *ManaBals.lv* (Латвія) *Дізіс Мілкіс* («Електронні ініціативи як інструмент електронної демократії»); професор Університету КАЗГЮУ імені М. С. Нарікбаєва (Казахстан), експерт проекту «Право-Justice» *Роман Мельник* («Чи потрібне “цифровій адміністрації” нове адміністративне право? Межі та правила автоматизованих адміністративних процедур та правовий захист в адміністративних судах»); професорка Кентерберійського університету (Нова Зеландія) *Наталія Чабан* («Європейський Союз як основний захисник прав людини: кризь призму світового сприйняття»); спеціаліст із питань верховенства права та доступу до правосуддя Програми ООН із відновлення та розбудови миру *Іван Гончарук* («Підхід ПРООН до покращення доступу до правосуддя в умовах триваючого збройного конфлікту на Сході України за допомогою IT-рішень»); декан юридичного факультету Запорізького національного університету (Україна) *Тетяна Коломоєць* («Інформаційні технології як «фільтр» доступу особи до державної служби: досвід правового регулювання в Україні та країн світу») та ін.

Учасники Форуму окреслили орієнтири для подальшої діяльності та збагатилися новими знаннями. Безумовно, організатори влучно передбачили архітектуру заходу відповідно до загальнонаукового принципу пізнання, згідно з яким дискусія підноситься від абстрактного до

конкретного. Висновки наукових дискусій щодо основних проблем сьогодення в Україні полягають у подоланні недоліків конституційної системи, отриманої у спадок від попереднього суспільного устрою, концептуальних роздумів на теми кримінального законодавства, ознайомлення зі світовими надбаннями історико-правової науки.

Значення V Харківського юридичного форуму для всієї спільноти правознавців полягає в окресленні наріжних проблем і визначенні шляхів їх розв'язання.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» як потужний осередок практичних судово-експертних досліджень є гідним партнером цього масштабного юридичного заходу: завдяки плідній співпраці судово-експертних фахівців із науково-теоретичними працівниками він забезпечує оперативне впровадження сучасних науково-практичних знань в експертні дослідження, тому окреслені шляхи вирішення проблем, порушених на Форумі, стануть у пригоді фахівцям Центру. Від ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у роботі Форуму брали участь перший заступник директора, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України *Олег Угровецький*; заступник директора з наукової роботи, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України *Елла Сімакова-Єфремян* та ін.

*Інформацію підготував науковий співробітник ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидат юридичних наук
Михайло Фролов*



Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

Зважаючи на дослідницьку, презентаційну, оцінну чи комунікативну функції наукової публікації, до друку приймають **власне наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (тексти, у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні** (статті, у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти), **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в **проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях** — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу загальноприйнятій — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті (*Title*);
- анотація із зазначенням ключових слів (*Abstract and Keywords*).

Тексти анотацій (резюме) повинні складати не менше ніж 1800 знаків (окремо мовою статті та англійською). Анотація (резюме) має містити: окреслення наукової проблеми, мету, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, мають відповідати змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;

- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження; *Introduction*);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо, якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті; *Materials and Methods*);

- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора (-ів) дослідження; *Results and Discussions*);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою; *Conclusions*);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою й оформлений згідно з Міжнародним стандартом APA (*American Psychological Association Style*); див., наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (-ів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, підрядкові бібліографічні посилання, розширені резюме, *References*) має складати не менше ніж 20 сторінок.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською, російською або англійською мовою.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; шрифт *Times New Roman*, розмір — 14 pt; орієнтація сторінок: книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: прізвище та ім'я, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, ORCID або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRediT (Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://casrai.org/credit/>) і шифр за Універсальною десятиковою класифікацією (скорочені таблиці УДК українською див. за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>).

Назву статті потрібно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це слід повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в закордонних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (-ів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10% від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючися вимог до загальних правил цитування й посилання на використані джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові бібліографічні посилання, розміщуючи їх як примітки в нижній частині сторінки та відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою. Їх необхідно пов'язувати з текстом документа за допомогою знаків виноски, які подавати на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст ¹) і перед підрядковим посиланням (наприклад: ¹ Посилання). Під час нумерування підрядкових бібліографічних посилань слід застосовувати наскрізне нумерування в межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули).

Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу), вони повинні бути однаково інформативними як у кольоровому, так і в чорно-білому вигляді.

Формули потрібно виконувати з використанням редактора формул *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Перелік джерел посилання (*References*) розміщують після тексту статті за абеткою. Після кожного посилання необхідно в дужках зазначити мову оригіналу джерела, наприклад: [in Ukrainian] або [in Russian]. Транслітерацію потрібно здійснювати залежно від мови оригіналу джерела: для української — офіційну транслітерацію, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 (<https://slovyk.ua/translit.php> або <http://ukrlit.org/transliterate?source=OLrQvtC80L9g0Y7RgtC10YDQvdCw>);

для російської — транслітерацію за вимогами наказу МЗС Росії від 12.02.2020 р. № 2113 (<https://transliteration.pro/zagranpasport>).

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «дovідка»).

У довідці слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь (шифр наукової спеціальності); учене звання (назва кафедри або шифр спеціальності); посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Звертаємо увагу, що авторів (співавторам) не потрібно надсилати рецензії доктора (кандидата) юридичних наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики поданого матеріалу, та рекомендацію до оприлюднення у формі витягу з протоколу засідання кафедри (відділу) закладу вищої освіти (наукової установи), оскільки кожному подану для видання друком у збірнику статтю піддають якісному незалежному подвійному сліпому рецензуванню (англ. *double-blind peer review*).

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті, та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладених у наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 3 (25)

Відповідальний за випуск *А. О. Полянський*

Редакторка *Т. В. Кінушева*

Верстальник *І. В. Луцик*

Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 23467-13307ПП від 06.08.2018

Підписано до друку 28.12.2021

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 16,25. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна

Тел./факс: +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017